

VÅRDPROGRAM

Hjo stadspark

OCH DESS BYGGNADER

Ingrid Sporre & Kolbjörn Wærn

VÅRDPROGRAM FÖR
HJO STADSPARK OCH DESS BYGGNADER

Vårdprogram för Hjo Stadspark och dess byggnader

Ingrid Sporre & Kolbjörn Wærn

Projektansvarig
Per-Göran Ylander
HJO KOMMUN

Antaget av kommunfullmäktige i Hjo kommun
29 september 2008

Vårdprogram för Hjo Stadspark och dess byggnader
av arkitekt SAR/MSA Ingrid Sporre och landskapsarkitekt
LAR/MSA Kolbjörn Waern.

Vårdprogrammet har upprättats på uppdrag av Hjo kommun. Programarbetet har finansierats till lika delar av Hjo kommun och Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Arbetet började med ett informellt möte den 19 december 2001 och avslutades våren 2009 i och med föreliggande tryckta dokumentation.

PROJEKTANSVARIG:

Stadsarkitekt Per-Göran Ylander

LÄNSSTYRELSENS REPRESENTANT:

Länsantikvarie Eva Björkman

GRAFISK FORM: *Christina Jonsson*

TRYCK: *Rolf, 2009*

ISBN: 978-91-633-4821-1

TYPSNITT: *Sabon*

INNEHÅLL

FÖRORD	7
SAMMANFATTNING	8
1. VÅRDPROGRAMMETS SYFTE	11
2. HJO STADSPARK IDAG	13
3. KURORTER I SVERIGE	15
4. HJO STADSPARK – EN KORT HISTORIK	23
5. SAMTIDA BESKRIVNINGAR AV KURPARKEN	33
6. VÄRDEBESKRIVNING	37
7. MÅL FÖR DEN LÅNGSIKTIGA VÅRDEN AV STADSPARKEN OCH DESS BYGGNADER	43
8. PARKENS DELOMRÅDEN	47
9. TRÄDBESTÅNDET, GÅNGVÄGAR OCH MÖBLERING	79
10. BYGGNADERNA	87
11. BILAGOR	154
12. KÄLLFÖRTECKNING	159

FÖRORD

Om det är något som präglat Hjo stad i lika hög grad som den äldre trähusbebyggelsen, så är det dess stadspark med parkvillorna. Ur historisk synpunkt är begreppet stadspark något oegentligt med tanke på att parken uppfördes som en rekreationsanläggning för Hjo Vattenkuranstalt. En privat anläggning endast avsedd för betalande badgäster. Parkens tillkomsthistoria förklarar också varför den lilla staden Hjo har en så stor park. Om tanken överhuvudtaget slagit stadens styrande att anlägga en stadspark i slutet av 1800-talet hade den med största sannolikhet varit betydligt mindre.

Från 1930-talet och framåt har badparken varit hjobornas stadspark. Efter den stolta eran som badanstalt har parken och dess byggnader stått emot tidens tand förvånandsvärt väl.

Under de närmare 135 år som förflutit sedan anläggningen började uppföras har vårt samhälle genomgått stora sociala förändringar. Nya levnadsmönster har etablerats och förändrats, förebilder inom många delar av samhället har hämtas långt från vårt lands gränser. Under seklet har en radikalt förändrad syn på arkitektur växt fram. Under en lång period var snickarglädjen hatad, sedan älskad och idag kan man kanske använda begreppet accepterad.

Idag är parken mötesplats för såväl veteranbilsentusiaster, löpare, flannörer, försäljare, dansare m.fl. Hjo Stadspark är än idag ett område för hjobornas förnöjelse, aktiviteter och fridfulla lugna stunder. Stadsparken är det område i staden där man bäst möter vattnet och kan skåda ut över Omberg

En gång i tiden fanns en parkstyrelse. Detta om något visar vilken betydelse stadens styrande tillmätte parken och dess skötsel. Idag lyder parken under normala kommunala villkor. Genom föreliggande vårdplan har Hjo kommun fått ett unikt material som sätter in Hjo Stadspark i ett nationellt perspektiv och där värdet av parkanläggningen kan ställas emot andra parker. Kunskapen om parkens skapare J.J. Sternemann och har blivit tydligare och mer känd.

Det är nu viktigt att detta program används av alla som på ett eller annat sätt är involverade i Hjo stadspark - parkarbetare, projektörer, tjänstemän och politiker. För en sak är tämligen obestridd. Hjo stadspark kommer även under de kommande 100 åren att sätta sin prägel på Hjo stad och vara en viktig del i stadens och kommunens varumärke.

Per-Göran Ylander
F.d. stadsarkitekt och projektansvarig
Mars 2009

SAMMANFATTNING

Vårdprogrammet för Hjo stadspark och dess byggnader syftar främst till att formulera ett långsiktigt mål för vården av byggnader och park. Det syftar även till att öka kunskapen om den gamla kurortsanläggningen och därmed utgöra ett underlag för en eventuell byggnadsminnesförklaring.

Stadsparken i Hjo anlades på 1870-talet som kurortspark för Hjo Vattenkuranstalt. Parken och villorna är väl bevarade men av det kombinerade bad- och societetshuset mitt i parken återstår idag endast den centrala delen. Under de 58 år kurorten var verksam, från 1877 till 1935, kan man urskilja följande tre byggnadsskeden.

Skede 1, 1877-1882

Det första skedet omfattar de första fem åren, från anläggandet 1877 till 1882. Under dessa år var varmbadhuset, schweizeriet och kallbadhuset vid hamnpiren de enda byggnader som uppfördes av kuranstalten. I parkområdet fanns sedan tidigare också de byggnader som gavs namnen Villa Götha, Villa Idun och hotell Bellevue. Badhusparken hade ungefär det utseende och den utsträckning som redovisas på 1882 års karta (se sid 26), d.v.s. området söder om varmbadhuset ingick ännu inte i anläggningen. Trädgårdsarkitekten Sternemanns ursprungliga parkförslag avsåg sannolikt en anläggning med denna utsträckning.

Skede 2, 1882-1903

1882 vidtog en intensiv byggnadsverksamhet. Detta år uppfördes Villa Victoria och Villa Flora och Villa Idun förvärvades. Två år senare köptes järnvägshotellet in och blev restaurang Bellevue och året därefter byggdes Villa Guldkroken. 1892 tillkom Villa Svea och Villa Eira. Under dessa år fick således kurorten en utsträckning ända bort till hamnbanan, så som den redovisas på 1893 års karta (se sid 30). Detta innebar en förlängning av parken ca 200 meter söderut. Eftersom Sternemann då ännu hade kontakt med kurortsbolaget är det troligt att han anlätades för att gestalta även detta område.

Skede 3, 1903-1935

Genom förvärvet 1903 av den s.k. tegelbruksjorden fick badhusparken den utsträckning den kom att behålla till nedläggningen 1935. En sammanhängande strandpromenad kunde nu anläggas till Vindarnes udde längst i norr. Detta utfördes efter Sternemanns död 1893 men gestaltningen av detta område ingick troligen i Sternemanns ursprungliga parkritning. 1906 uppförs Eirapaviljongen och i mitten av 1910-talet tillkommer Strandbadets badhytter som en ersättning för det då uttjänta kallbadhuset. Ett par år senare börjar man ta entré till parken och den lilla entrébyggnaden blir den sista byggnad som uppförs för kurverksamheten.

Efter nedläggningen av kurortsverksamheten 1935 fick byggnaderna en varierande användning och kurortsparken övergick till att bli stadspark för Hjo stad.

Villa Götha. Foto omkring sekelskiftet 1900.

Kultuhistoriska värden

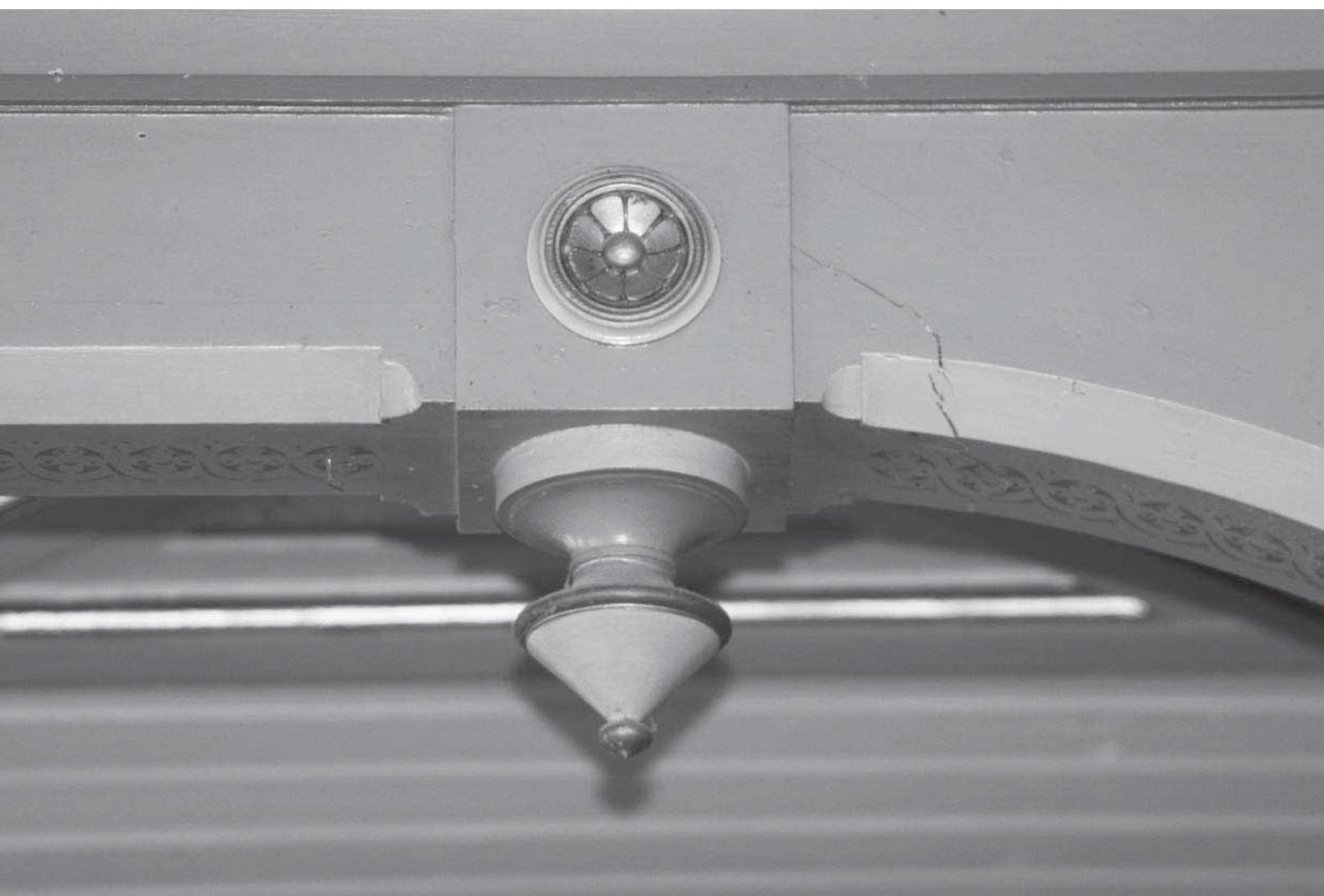
Anläggningens största kultuhistoriska värde utgörs av det verksamhetshistoriska värdet, d.v.s. värdet som f.d. kurort. Vattenkuranstalten i Hjo var på sin tid en av de främsta i sitt slag i Sveriges inland och den representerar en verksamhet som vid sekelskiftet var vida spridd över landet. Både kurortsparken och kurortsbyggnaderna är i en nationell jämförelse väl bevarade.

Byggnaderna besitter ett stort byggnadshistoriskt värde genom att de utgör en väl samlad bebyggelsegrupp, både vad gäller placering och utformning. Till det sammanhållande intrycket bidrar upplevelsen av en välbevarad och rikt utsmyckad träbebyggelse, tillkommen under en begränsad tidsrymd och i nära samklang med den omgivande parken. Parken har ett parkhistoriskt värde som vackert exempel på den vid denna tid så vanliga s.k. tyska trädgårdsstilen.

Till de historiska värdena kan läggas ett stort upplevelsevärde, främst betingat av parkens och byggnadernas placering utmed Vättern. Anläggningen har även genom sin ålder ett stort symbolvärde för staden Hjo.

Det ligger ett stort kultuhistoriskt värde i att kuranstaltens byggnader och park bevaras och att de delar som förvanskats sedan kurorten lades ned 1935 i möjligaste mån återges sitt ursprungliga utseende.

Vårdprogrammet avslutas med en mer detaljerad genomgång av de enskilda byggnaderna och parkens olika delar. I dessa avsnitt beskrivs byggnadens/parkområdets äldre utformning jämfört med dagens utseende. Ett mål för den framtida vården av byggnaden/parkområdet läggs fast och några åtgärdsförslag presenteras.

VÅRDPROGRAMMETS SYFTE

Vårdprogrammet kan sägas ha tre syften.

Formulera ett mål för den framtida vården av byggnader och park.

Huvudsyftet med detta vårdprogram är att formulera ett mål för parkens och byggnadernas framtida vård. En eventuell restaurering av förändrade eller försvunna delar diskuteras och inriktningen för en sådan restaurering läggs fast.

Minska risken för framtida skador på anläggningen.

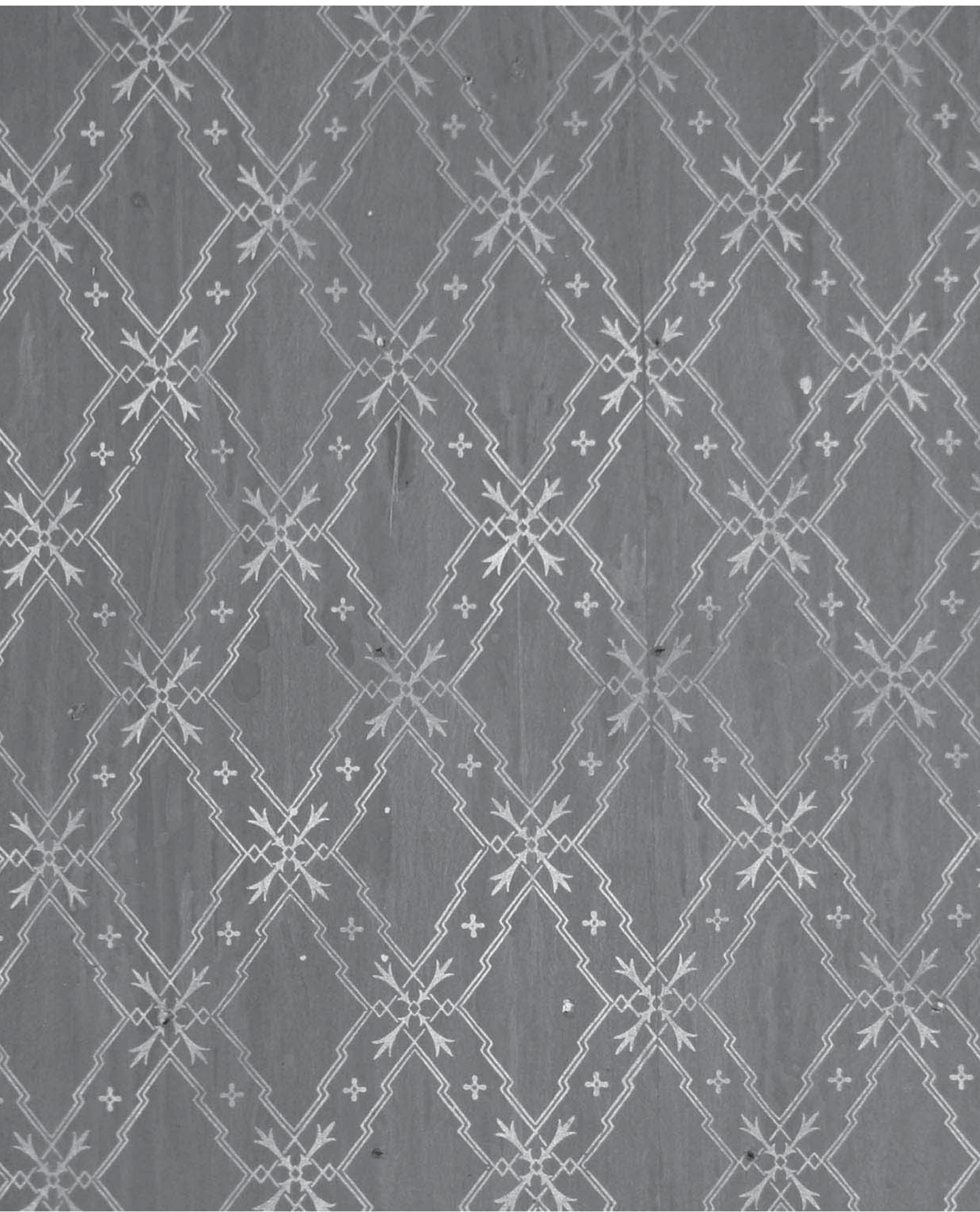
Genom att i vårdprogrammet lyfta fram anläggningens främsta kulturhistoriska värdena är förhoppningen att risken för framtida skador på grund av okunskap eller obetänksamhet skall minska.

Utgöra underlag för en eventuell byggnadsminnesförklaring.

En byggnadsminnesförklaring av stadsparken och villorna har diskuterats. Vårdprogrammet syftar till att utgöra underlag för ett sådant beslut.

Vindarnes udde, ca 1890-tal.

HJO STADSPARK IDAG

Fastighetsbeteckning och ägoförhållanden

Stadsparken utgörs idag av följande fastigheter:

Norr 3:59	Kommunens fastighet som omfattar den största delen av den obebyggda delen av stadsparken
Norr 5:5	Läkarvillan, privatägd
Norr 9:7	Villa Eira, kommunägd
Norr 9:2	Villa Svea kommunägd
Norr 9:3	Villa Götha, kommunägd
Norr 9:4	Villa Olga, privatägd
Norr 5:6	Hotell Bellevue m.m., ägt av Wennergrens Byggnads AB. Fastigheten består av sju fristående delar: hotellet, Villa Idun, Villa Victoria, Villa Flora, Villa Guldkroken, nya varmbadhuset och det blå f.d. järnvägsmagasinet. Hotell Bellevue och villa Idun omges av privat tomtmark, medan de övriga villorna saknar omgivande tomtmark.

Storlek

Den nuvarande stadsparken har i stort sett samma utsträckning och storlek som parken på vattenkuranstaltens tid, d.v.s ca 650 m lång och 100-300 meter bred. Parken omfattar en yta av ca 9 ha.

Riksintresse

Området ligger i sin helhet inom ett riksintresseområde för kulturmiljövård enligt beslut 1987-11-07. Vättern utgör riksintresse för naturvård.

Strandskydd

Parken ligger inom detaljplanelagt område vilket innebär att strandskydds-reglerna inte är tillämpliga.

Byggnadsminne

En byggnadsminnesförklaring övervägs för parken och villorna.

Kommunala detaljplaner

En kommunal detaljplan för del av fastigheten Norr 3:59, omfattande bl.a. villorna Olga, Göta, Svea och Eira fastställdes 2001-09-27. I planen fastslås att parkmarken inte får bebyggas och att villorna skall bevaras och återställas till ursprungligt utseende.

Områdets nyttjande

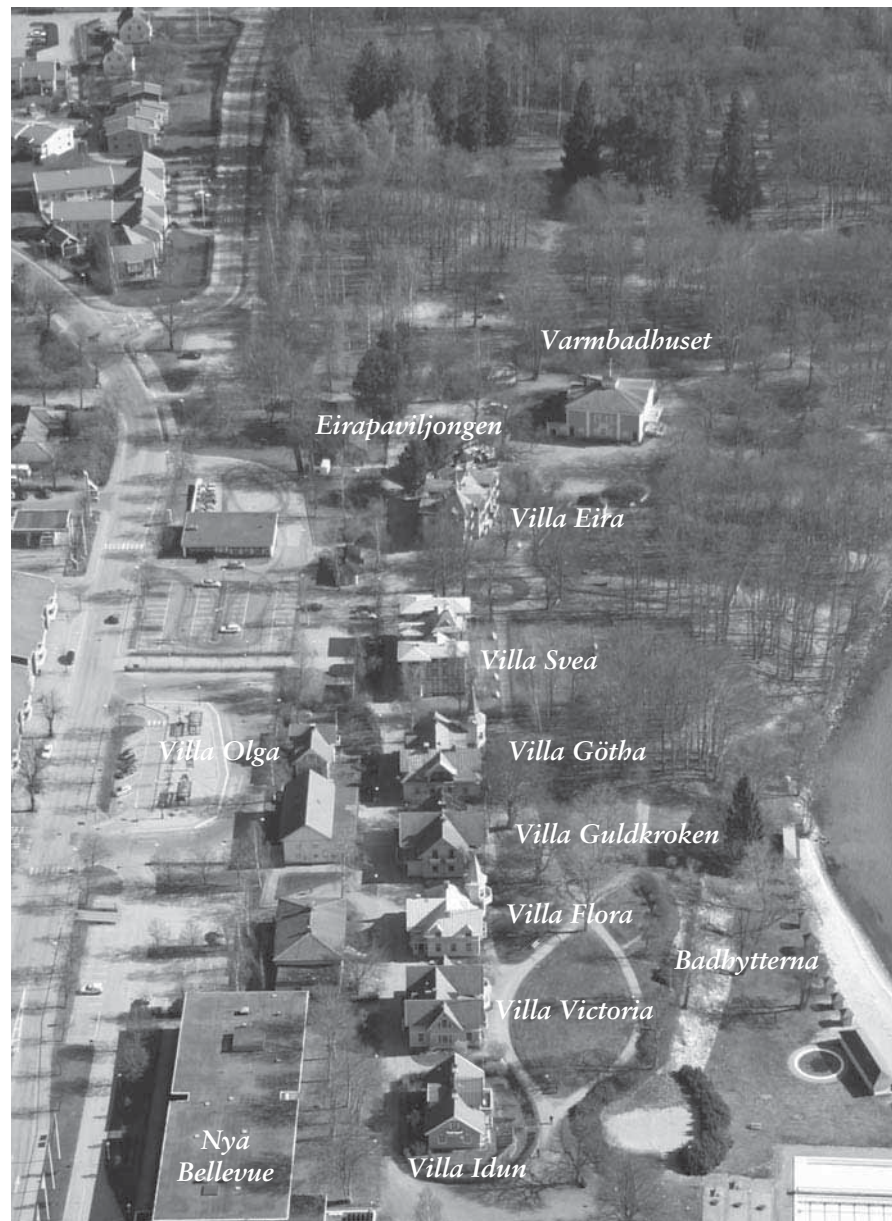
Parken som helhet är öppen för allmänheten året runt men är mest frekventerad sommartid. I parken finns en minigolfbana och två tennisbanor. Olika evenemang är förlagda till parken varav Slöjdmässan är det mest omfattande

med ca 50 – 80 000 besökare under tre dagar i juli. En scen för olika artistframträdanden är placerad i parkens norra del och sommartid finns även en dansbana i parken.

Parkvillorna inrymmer idag en mängd verksamheter. Villa Idun är privatbostad och villorna Viktoria, Flora och Guldkroken utgör annex till hotell Bellevue. I Villa Göta är förskola och fritidshem, i Villa Svea är museum och konstnärsateljéer m.m. och i Villa Eira är vandrarhem. I Eirapaviljongen är restaurang Frestelsen inrymd. Det f.d. varmbadhuset innehåller akvarium och utställningslokaler.

I den västra delen närmast staden dominerar hotell Bellevue. Norr därom ligger fem mindre byggnader med butiker, privatbostäder m.m, bl.a. Villa Olga från 1880-talet.

Inom det område som utgjorde den gamla kurortsparken finns idag Guldkroksbadet med friluftsbad och uppvärmd simbassäng. Här finns även restaurang m.m.

KURORTER I SVERIGE

Bakgrund

Tilltron till vattnets goda inverkan och läkande förmåga har funnits genom århundradena. De romerska baden, termerna, är exempel på tidiga anläggningar för en utvecklad badkultur, där såväl samlingssalar som bibliotek kunde komplettera verksamheten. I Norden fanns sedan gammalt en källkult. Under några av årets helger, t.ex. vid midsommar, samlades man vid vissa källor och drack, badade, sköljde ögonen eller på annat sätt begöt kroppen med det helande vattnet. Under medeltiden gavs traditionen kristna förtecken och kopplades till helgon som S:t Olof, S:ta Helena eller S:ta Ragnhild.

På kontinenten kunde en ny kurortskultur växa fram efter att pesten och de stora epidemierna avklingat. Kurortsverksamheterna utvecklades till en omfattande rörelse. Det sociala livet och det förnäma umgänget utgjorde en viktig del av vistelsen vid sidan av kurer och behandlingar. Prominenta gäster som kungligheter, adel och ledande kulturpersonligheter skänkte de påkostade anläggningarna status och utgjorde en extra lockelse för stora skaror av besökare. Kurorter som Karlsbad, Baden-Baden, Aachen och Pyrmont är välkända exempel. I England utvecklades hela stadskulturer kring mineralkällor, spa towns, som Baath och Tunbridge Wells.

Brunnsorter och surbrunnar

I Sverige fanns vid sextonhundratalets slut ett stort behov av att förbättra tillgången till medicinsk vård samtidigt som man önskade utveckla en inhemsk brunnskultur - och därigenom behålla såväl besökare som inkomster inom landet. Den unge läkaren Urban Hjärne (1641-1724), som senare har kommit att kallas ”den svenske kurortens fader”, hade studerat kontinentens brunnskulturer. Den mångkunnige Hjärne beundrade den berömde alkemisten Paracelsus, och därmed alkemisternas tro på metallers botande verkan

Medevi Brunn.

och behovet av kemiskt framställda läkemedel. 1678 analyserade han vattnet från högbrunnen i Medevi och slog fast att det var en surbrunn med samma egenskaper som andra berömda källor i utlandet. Samma år grundades *Medevi Brunn* som den första brunnsorten i Norden - och med Hjärne som den förste brunnsläkaren. Verksamheten fick ett genombrott då man lyckades få

Medevi Brunn.

Bilderna ovan: Brunnabyggnaden.

Bilderna till höger: Byggnaderna är väsentligt äldre och av en helt annan karaktär än kurbebyggelsen i Hjo.

besökare från hovet och därigenom attrahera andra framstående samhällsskikt. Urban Hjärne verkade också som livläkare hos Karl IX, Karl XII och Hedvig Eleonora.

1694 gjordes en omfattande inventering av svenska hälsobrunnar, eller surbrunnar som de även benämndes. Det "sura" syftade ursprungligen på mineralhalten, de svenska hälsokällorna hade ofta ett järnhaltigt vatten, och senare på den naturliga kolsyra som också blev ett vanligt karaktäristika. Läkaresällskapet Collegium Medicum bildat 1693 (efter 1813 kallat Sundhetskollegium och från 1877 Medicinalstyrelsen), övervakade de svenska hälsobrunnarnas verksamhet och bidrog till att ge vetenskaplig trovärdighet.

Under 1700-talet etableras ett flertal nya brunnsorter som *Gustafsberg*, *Ramlösa*, *Sätra*, *Loka* och *Ronneby*. Verksamheterna utvecklades från enklare brunnshus till omfattande anläggningar med bostadshus och sällskapssalonger i vacker parkmiljö. Behandlingarna baserades på invärtes bruk av vatten, man "drack brunn", men också bad och andra kurer förekom. Brunnsorterna

kom att bli viktiga för utbildningen av läkare och för spridning av hälsoråd - vid brunnslasaretten erbjöds också allmoges och fattighjon medicinsk vård.

Kanske nog så väsentligt var det omfattande och i vissa fall strängt reglerade sällskapslivet, med goda möjligheter att knyta nya kontakter - och i vissa fall till och med äktenskapsband. Brunnsorternas status var beroende av gästerna och bland besökarna kunde finnas såväl kungliga personer, adel som välkända kulturpersonligheter. Under den franskinspirerade gustavianska epoken växte anspråken på förfinat umgänge och förbättrade parkanläggningar.

1800-talets kurorter

1800-talet har kallats borgerlighetens århundrade vid kurorterna och det kom att bli medelklassen som stod för ökningen av gästantalet. Badens betydelse, det utvärtes bruket av vatten, fick en större betydelse och det skedde en utveckling mot mer medicinskt inriktade behandlingar. Ordet kurort finns belagt i svenska språket från 1840.

Söderköpingsläkaren Johan Olof Lagberg (1789-1856) hade studerat den så kallade Priessnitz kallvattenkur i Gräfenberg och hans introduktion av metoderna fick stor betydelse för anläggandet av ett flertal nya kurorter. Lagberg har getts eftermälet ”den svenska vattenterapins fader”. 1842 öppnade kurorten i Söderköping och följdes snart av flera som *Bie* (Södermanland) 1843, *Södertälje* 1849, *Grundsborg* (vid Stockholm) 1850, *Sundsvall* 1852, *Uppsala* 1859, *Halmstad* 1864, *Mörsil* 1866, *Ulricehamn* 1866, *Mösseberg* 1867, *Skövde* 1870, *Hjo* 1878 och *Nybro* 1883. Flertalet av de befintliga brunnsorterna tog upp liknande behandlingar i någon form, liksom havskuranstalterna.

I mitten av 1800-talet förekom behandlingar med olika typer av duscher, regnbad, halvbad, sittbad, örtbad, stålbäd, störtbad, saltbad, gyttjebad, hepatiska bad (i svavelhaltigt vatten), romerska bad och turkiska bad, etc. Balneologi, läran om badens betydelse, utvecklades som ett eget ämne. Carl Curman (1833-1913) var en av de främsta förespråkarna, verksam som badläkare i *Lysekil* från 1859 och docent i balneologi 1880. *Marstrand* och *Varberg* är exempel på de vid denna tid allt populärare havsbadorterna.

Till källan med ånga

De utvecklade kommunikationerna, järnvägar och ångbåtstrafik, möjliggjorde det ökande resandet och blev en väsentlig faktor vid lokaliseringen av nya kurorter.

För de många gästerna behövdes nya och större byggnader för behandlingar, kost och logi och inte minst för sällskapsliv. Den nya bebyggelsen utgjordes vanligen av träbyggnader med rik panelvariation, stora verandor, kraftigt utskjutande taksprång och omfattande utsmyckningar och ornament. Den mekaniserade tillverkningen av sågverksprodukter gav nya förutsättningar vid uppförandet av allt mer omfattande societetshus och hotellanläggningar. Vid Ronneby Brunn, en av de mest välbesökta kurorterna på 1870-talet, tillkom bland annat ett par villor som förtillverkats på snickerifabriken Bark & Warburg i Göteborg. Villorna levererades per ångbåt för montering på plats.

"Svedudden" anlöper Hjo hamn.

Höjdpunkt och nedläggningar

Sekelskiftet 1900 var en höjdpunkt då nya kurorter grundades och andra rustades upp. Utvecklingen gick alltmer från brunnnsreglemente och stränga behandlingar till rekreerande sommarsemester. Den medicinska utvecklingen tog nya vägar. Första världskriget och depressionsåren blev dråpslag och i mitten av 1930- talet försvinner många anläggningar. Under 1960- och 70- talen kom ytterligare en våg av nedläggningar.

Livets källa

De olika kurorterna utvecklade olika särdrag men hade också mycket gemensamt. Flertalet var avgränsade anläggningar, ibland t.o.m staketomgärdade, ofta avlägset belägna i lantlig miljö. En speciell byggnadskultur med påkostade byggnader och omfattande parkanläggningar är ett kännetecknande drag. Miljön var säkerligen ett konkurrensmedel, men också ett uttryck för den grundläggande idén: kurvistelsen betraktades som en avskärmad värld där allt skulle samverka - behandlingar, kost, motion, vila, nöjen och socialt berikande kontakter och där också skönhetsupplevelser av olika slag tillmättes ett högt värde. Hoppet om återvunnen hälsa och förnyad livsglädje var det stora målet.

Bad och brunnar i Skaraborg

Vid Lindholmens slott, på Kållandsö utanför Lidköping, skall en mycket märklig badanläggning ha funnits. Linné beskrev i sin Västgötaresa 1747 en unik "badstuga" i trädgården, likt de romerska baden uppdelad i caldarium, frigidarium och tepidarium. Caldarium, själva badet, var det hetaste rummet, åttakantigt och mycket högt.

"Taket var byggt som ett valv, övertäckt med kristaller samt låga och genomskinande stenar, som liknade istappar, och stalaktiter. Golvet, som var lagt

med svart och vit marmor, hade mitt uti sig en åttakantig avsättning som gick neder. Denna var omgiven av åtta pelare och ett lågt räcke, innanför vilket de nakna begjuts och avsköljes med vatten, som på detta låga marmorgolv samlades till centrum och försvann under fötterna, men de låga pelare som instängde detta sköljrum avslutades med runda huvuden eller knappar. När dessa avlägsnades inblåstes den värme i rummet som gjorde att det uppvärmdes.” (Citat ur ”Bad och bot”, Matts Bergmark)

Lindholmens slott förstördes i en brand 1792. Det är inte klarlagt hur badet användes eller om det varit känt i vidare kretsar

Djursätra Brunn, 2005.

När Hjo Vattenkuranstalt invigdes fanns, förutom det tvåhundra år äldre Medevi på andra sidan Vättern, flera brunns- och kurorter i närområdet. På bara någon mils avstånd, strax utanför Väsås, hade en brunnsverksamhet vuxit fram vid den järnhaltiga källan i *Djursätra*. På 1870-talet utvecklades här en mindre kurort med badhus och vattenterapier. I Västergötlands Museums bildarkiv finns en omfattande samling fotografier som skildrar brunnslivet på platsen.

Lundsbrunn, strax utanför Götene, har traditioner med brunnsdrickning från 1700-talet. 1802 byggdes badhus och 1813 bidades ett bolag som övertog såväl brunn och badhus samt ett vårdshus. Bolaget ansvarade också för fattigvården och uppförde samma år det Allmänna lasarettet. 1817 grundades här också Jaquette du Rietz Lasarett- och fattigförsörjningsinrättning av greve Gustaf Piper.

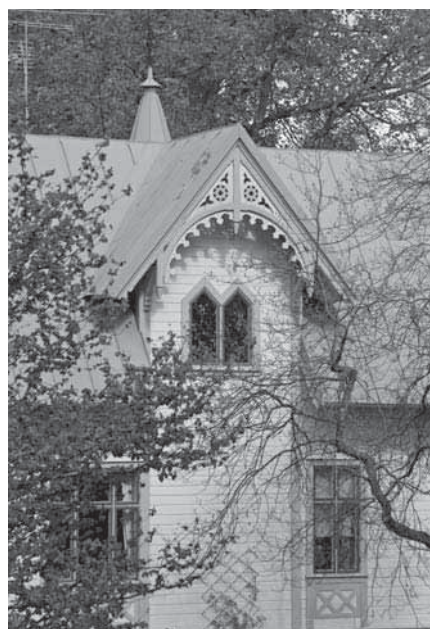
För kurorterna i *Skövde* och *Mösseberg* var närheten till järnvägen en väsentlig utgångspunkt. Mösseberg är särskilt intressant genom sina likheter med anläggningen i Hjo, vad gäller byggnadsbeståndet. För uppförandet av det stora centrala badhuset 1865 anlätades arkitekten G E Sjöberg och till byggmästare utsågs A. Petterson från Väsås. Den storslagna byggnaden hade ett trevånings mittparti och innehöll såväl badrum och inpackningssalar som sällskapslokaler och ett 30-tal bostadsrum. Samme byggmästare uppförde även ett större bostadshus för badgäster, det s k bolagshuset eller Villa 1. Redan

1871 förstördes badhuset av en våldsam eldsvåda. Ett nytt badhus byggdes följande år, denna gång utan bostadsrum. Också för denna byggand anlätades A. Petterson. Badhuset i Mösseberg har senare rönt samma öde som i Hjo och av den stora byggnaden återstår idag endast mittpartiet. För reparationsarbeten i Mösseberg på 1890-talet, bland annat en omfattande ombyggnad av badhuset, anlätades en brorson till Petterson - sannolikt P.A Pettersson, arkitekt för de tre villorna Flora, Victoria och Guldkroken i Hjo.

Som helhet har anläggningen vid Mösseberg dock en annorlunda utformning genom en mer spridd bebyggelse i den vidsträckta parken på bergsslutningen. I början av 1900-talet uppfördes en stor sanatoriebyggnad i parkens övre del, vilket medgav helårsverksamhet. Genom en tillbyggnad på 1990-talet gavs ytterligare förutsättningar för den omfattande behandlingsverksamhet som alltjämt pågår i dessa byggnader.

Mösseberg. Badhuset.

Mösseberg. Detaljutformningen uppvisar likheter med kurbyggnaderna i Hjo.

Kurorterna idag

Det finns många anläggningar och byggnadsarv efter kurortsepoken runt om i landet, inte minst längs kusterna. Några platser är relativt intakta, men många har dessvärre förlorat sina paradbyggnader genom brand eller rivning och andra har drabbats av kraftiga förvanskningar. Användningsområdena tangerar oftast den ursprungliga; spektrat spanner från behandlingsverksamhet till anläggningar för konferens, spa och rekreation, på vissa orter har helt nya ändamål tillkommit. Gamla brunnsorter som Ramlösa, Porla och Loka är fortfarande välkända som mineralvattenkällor. Längs havsbandet är t ex Vaxholm, Saltsjöbaden, Ronneby, Varberg, Marstrand och Gustafsberg fortfarande populära orter för bad, rekreation eller konferensverksamhet. På några platser pågår alltjämt behandlingsverksamhet, som till exempel vid de närbelägna anläggningarna i Mösseberg och Lundsbrunn.

Flera kurorter har byggnader som är byggnadsminnesförklarade, t ex Medevi, Gustafsberg, Ramlösa, Mösseberg och Ronneby Brunn, den senare är sedan 2003 även kulturresevat. På flera platser har särskilda vänföreningar inrättats; vid Sätra Bruk har en särskild fond för parkens bevarande instiftats och vid Loka Brunn finns ett kurortsmuseum.

Av de närliggande kurorterna har såväl Mösseberg som Lundsbrunn ett flertal bevarade byggnader. Verksamheten vid Djursätra Brunn pågick långt in på 1900-talet. Genom eldsvådor har både den gamla huvudbyggnaden och kappellet förstörts. Brunnsskylten hänger dock alltjämt uppe och de återstående byggnaderna används idag för privata ändamål. Kuranstalten i Skövde har få efterlämnade byggnader, men i den stora parken, "Boulongerskogen", är kårhuset samt ett mindre brunnshus byggnader som sannolikt haft kopplingar till kurorten.

Några av anläggningarna ger möjlighet till intressanta jämförelser med kurbebyggelsen i Hjo. Den sena utbyggnadsfasen vid Ronneby Brunn, från 1870-talet och framåt, visar samtida byggnader men av en något annan karaktär. Flera av byggnaderna vid Mösseberg uppfördes med medverkan av samma personer som senare också verkade i Hjo. Vid den betydligt äldre brunnen i Medevi invigdes ett större badhus 1878 – ett årsbarn till varmbadhuset i Hjo.

HJO STADSPARK – EN KORT HISTORIK

Bildandet av AB Hjo vattenkuranstalt

Initiativtagarna och motiven

Initiativtagare 1876 för anläggande av en vattenkurort i Hjo var godsägaren Harald Röhss på Munkeberg, provinsial- och stadsläkaren Wilhlem Baggstedt, grosshandlare Gustaf Sjöstedt och greve Gustaf Sparre på Almnäs. Det är troligt att motivet till att skapa en kurort i Hjo inte i första hand var affärs- mässigt utan snarare baserades på en önskan att utveckla och försköna staden och bygden. Kurorten tillkom under en tid då de mest framstående borgarna i många städer tog initiativ till att bilda trädgårdsföreningar med syfte att förse staden med vackra promenadanläggningar. Anläggandet av badparken i Hjo var troligen ett uttryck för samma filantropiska ambition. Fram till 1918 hade hjoborna fritt tillträde till både parken, strandbadet och musikunderhållningen. Men initiativtagarna ansåg även att de ekonomiska förutsättningarna för en vattenkuranstalt i Hjo som goda och bedömde att projektet hade en potential att bli lönsamt. 1873 hade järnvägen dragits fram till Hjo, vilket gjorde staden betydligt mer lättillgänglig än tidigare. I en inbjudan till aktieteckning pekades även på att antalet besökare vid brunnar och badinrättningar runt om i landet hade ökat utan att antalet anläggningar blivit fler.

Initiativtagarna satsade betydande summor av eget kapital i vattenkuranstalten. Lönsamheten infriade dock inte förväntningarna. Efter flera år av underskott såg sig Harald Röhss och Gustaf Sparre år 1897 föranledda att efterskänka fordringar motsvarande ca 40 % av vattenkuranstaltens totala upplånade kapital.

AB Hjo vattenkuranstalt

Den 17 oktober 1876 hålls det första sammanträdet i AB Hjo vattenkuranstalt och en interimsstyrelse väljs. Interimsstyrelsen sammanträder den 15 november samma år. Hjo stad tecknade 500 aktier under villkor att bolaget förband sig att dra en vattenledning från badparken till Stora Torget. Man beslutar vid sammanträdet även att anlita J. J. Sternemann för parkens planering samt att anlita en ”dertill kompetent person” att göra förslag till byggnader.

Vid den första ordinarie bolagsstämman i mars 1877 meddelas att rådmann Goldkuhls egendom omfattande 16,5 tunnland har inköpts för 9 600 kr. Sternemann har upprättat ett förslag till parkanläggning som kostnadsberäknats till 6 500 kr inklusive Sternemanns arvode. Ritningar för badhusbyggnaden är färdiga och man beslutar anlita byggmästare A. Pettersson från Vårsås, som tidigare byggt varmbadhuset på Mösseberg, för att omgående påbörja uppförandet av byggnaden. Ett avtal har vidare ingåtts om framdragande av en 3,5 km lång vattenledning från de högt belägna källorna på Källebo egendom nordväst om staden.

Varmbadhuset och parken står färdiga till invigningen i juli 1878. Bolagets tillgångar värderas då till 105 934 kronor, fördelade på

Vattenledning	15 166 kr
Park	20 283 kr
(inköpskostnad för marken samt anläggningskostnad)	
Varmbadhuset	60 432 kr
Inventarier	10 051 kr

Kurortsgästerna är vid denna tid ännu hänvisade till stadens uthyrningsrum och matsalar för boende och måltider

Parkområdet före parkens anläggande

När man började planera kurortsparken norr om hamnen utmed Vätterns strand upptogs detta område huvudsakligen av en lantgård som ägdes av rådmannen G. A. Goldkuhl. En mindre del närmast stranden upptogs av en lertäkt. Med undantag av en del träd i lertäkten och utmed stranden var området troligen huvudsakligen trädlöst. Gårdens manbyggnad utgjordes av den byggnad som senare i ombyggt skick kom att ingå i vattenkuranstalten som Villa Idun. Gårdens ekonomibyggnader låg utmed järnvägens hamnspår, mitt för manbyggnaden och den nuvarande Villa Victoria.

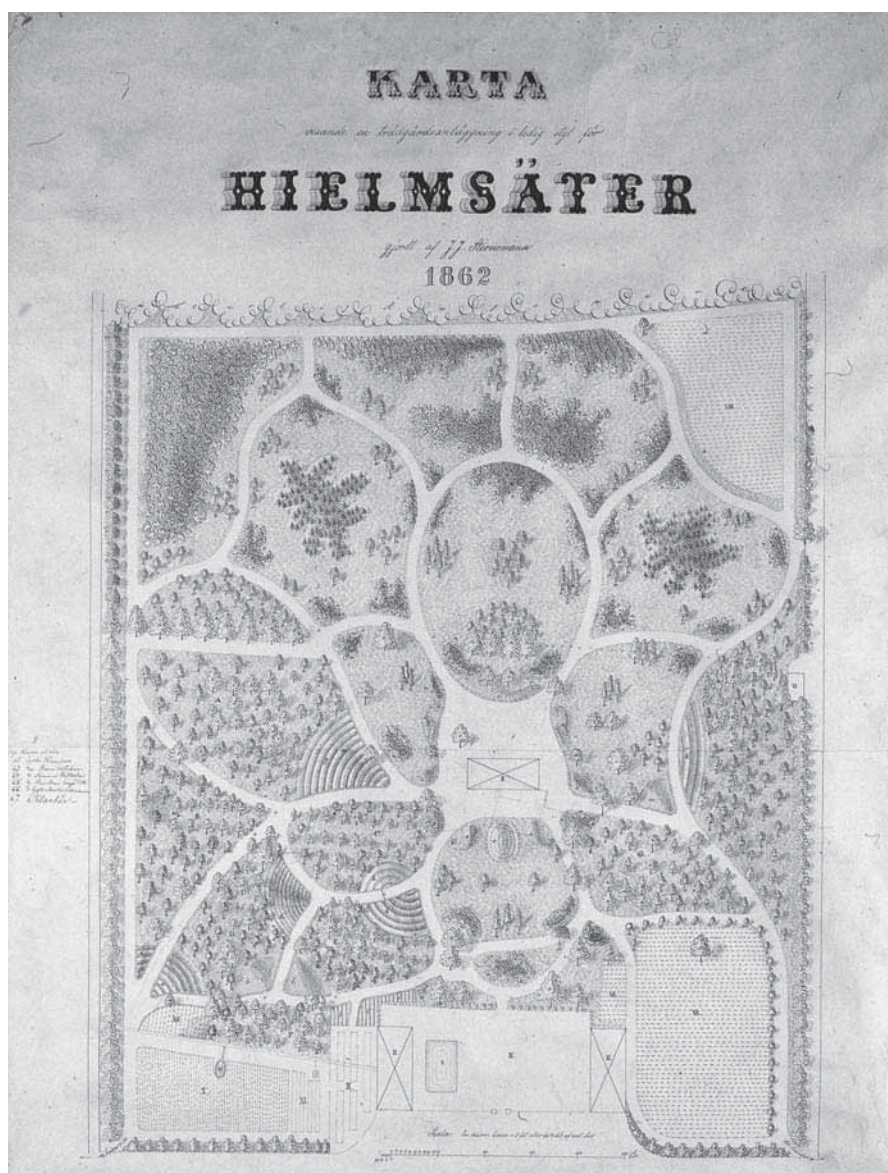
Karta över staden Hjo från 1856. Området norr om hamnen, mellan vägen och sjön, var tilltänkt för kuranstalten och dess park.

Ytterligare några byggnader låg inom den framtida kurorten. Strax söder om gårdens manbyggnad låg det nyuppförda, privatägda järnvägshotellet. Norr om gårdsbebyggelsen fanns en avstyckad tomt med Villa Göta.

De av Goldkuhls marker som inköptes av kurortsbolaget sträckte sig fram till den bäck som idag korsar badhusparken i dess norra del. Norr om bäcken fanns en trädbevuxen beteshage för nötkreatur som ägdes av handlande Lars Fahlgren. Även denna hage kom att köpas in och införlivas i badhusparken.

Trädgårdsarkitekten Johan Joseph Sternemann, 1824 - 1893

Johan Joseph Sternemann föddes 1824 i Erfurt i Sachsen, nuvarande sydöstra Tyskland. Det är inte känt hur och när Sternemann kom till Sverige, men vid 21 års ålder arbetade han som trädgårdsdräng på Lundby prästgård i Närke. Efter ett år i Lundby flyttade Sternemann till Baldersnäs i Dalsland där han verkade som trädgårdsmästare med ansvar för den stora parken och orangriet. Från Baldersnäs bar det vidare till Östanå i östra Värmland och därifrån, vid 33 års ålder, till Västergötland där han kom att stanna till sin död. I Västergötland verkade Sternemann tidvis som anställd på någon av de större gårdarna, tidvis som privatpraktiserande trädgårdsarkitekt. Från omkring 1870 tycks Sternemann enbart försörjt sig på sin konsulterande verksamhet.

Han titulerade sig dock aldrig själv trädgårdsarkitekt utan inspektör, direktör eller trädgårdsdirektör. Från 1874 till sin död bodde Sternemann i Lidköping varifrån han reste på uppdrag runt om i länet.

Ett tjugotal verk av Sternemann är kända genom bevarade ritningar eller genom omnämnande i litteraturen. Två tredjedelar av uppdragen är offentliga arbeten såsom parker och trädplanteringar i städerna medan en tredjedel är privata uppdragsgivare, i regel innehavare av större jordbruksegendomar. På Hjelmsäters egendom på Kinnekulle fick Sternemann 1862 i uppdrag att utarbeta ett förslag till en park i anslutning till en planerad huvudbyggnad. Sternemanns vackra och detaljerade ritning är bevarad. I Lidköping hade Sternemann ett flertal uppdrag, bland annat gestaltning av planen kring Sankt Nicolai kyrka, utformning av Strömparterren och trädplanteringsförslag för flera olika platser i staden. Troligen var Sternemann även inblandad i Stads-trädgårdens planering. I Falköping planerade Sternemann stadsparken Plantis, anlagd av Planteringsförbundet 1885. Förutom kurortsparken planerade Sternemann i Hjo bland annat trädgården vid badläkare Baggstedts fastighet på Regeringsgatan.

1882 är karta över kuranstalten. Sternemanns förslagsritning från 1877 är inte bevarad, men man kan förmoda att denna ritning överensstämmer relativt väl med Sternemanns förslag. Den s.k. tegelbruksjorden är ännu inte införlivad i parken och redovisas som ett tomt, grönt fält till höger om skarven.

Varmbadhuset och den närmast belägna parken strax efter färdigställandet 1878. Träden är nyligen planterade och har stödkäpparna kvar.

Sternemanns roll vid planeringen av kurorten

Vid interimsstyrelsens sammanträde den 15 november 1876 beslutades att infordra prisuppgift på den jord som skulle tas i anspråk (marken norr om järnvägen utmed Vättern). Man hade tydligen redan då klart för sig att det var detta område som var aktuellt för den nya vattenkuranstalten. Samtidigt beslutade man att anmoda *"herr J. J. Sternemann att vid besök på stället ej mindre uttala sina tankar rörande lämpligaste läget för anstalten än jemväl sedan denna blifvit bestämd upprätta ritning till plantering och parkanläggning."* Detta kan man tolka så, att markområdet för anstalten var bestämt (Goldkuhls egendom), men att Sternemann inom detta område skulle upprätta förslag till kurortens planering, d.v.s. i första hand bestämma en lämplig placering av badhusbyggnaden.

Sternemanns förslagsritning från 1877 är inte bevarad men man kan anta att den överensstämde med den första kända ritningen över vattenkuranstalten, från 1882. Den enda byggnaden inom den dåvarande kurparken som redovisas på denna karta är badhusbyggnaden. Denna låg, som idag, ca 80 meter från Vätterstranden och parallell med strandlinjen. Utsikten över Vättern var med säkerhet en viktig faktor vid valet av byggnadens placering. Överläkare Wilhelm Baggstedt gav år 1880 följande beskrivning av utsikten från byggnadens andra våning:

"Härutanför finnes en större balkong, varifrån en vidsträckt utsikt erbjuder sig: hamnen, staden, parken och Vättern; mot nordost Omberg; vidare Östgötakusten, i sydost Brahehus, Grenna och Visingsö. I synnerhet är denna vy vacker och anslående då aftonsolen belyser dessa trakter, och så om lyckan är god en hägring framtrollar såväl dessa som långt avlägsna landskap helt nära."

Området var troligen i stort sett trädlöst när Sternemann tog sig an det. Vid stranden stod dock två äldre ekar. Dessa ekar kan ses på alla äldre foton som är tagna från badhuset ut mot sjön och de är kvar än idag (se bl.a. sid 33 och 48). Det är troligt att Sternemann valde dessa ekar som en point de vue från badhusbyggnaden. Det stränga kravet på symmetri krävde att badhusbyggnaden placerades så att ekarna kom att flankera mittaxelns förlängning ned till stranden.

Utvidgningen av badhusparken till kalvhagen på andra sidan bäcken kan ha varit ett förslag från Sternemann. I stället för att bäcken skulle utgöra parkens norra gräns kunde den nu införlivas i anläggningen på ett tilltalande sätt. Samtida foton visar att bäcken och dess dammar utgjorde ett populärt motiv och troligen var något av en huvudattraktion i parken. Ett schweizeri, d.v.s. en parkpaviljong med servering, uppfördes i parken norr om bäcken, enligt uppgift bekostat av överläkare Baggstedt.

Edvard Pettersson tjänstgjorde som parkvakt 1900-1902, fotograferad med fru och systrar. Observera björkgrenarna som skall ge intryck av att fotot är taget i parken.

Guldåldern, ca 1880-1920

Efter upprepade framställningar från badgästerna uppförde kuranstalten 1881 ett kallvattenbadhus med bassäng vid den norra hamnarmen. Bassängen var avsedd för badgäster som inte var i behov av medicinska bad. Badhuset revs på 1910-talet då strandbadet öppnades.

Man bedömde att det var olämpligt att en fortsatt byggnation ägde rum inom ramen för kurortsbolaget och att i stället ett särskilt bolag för detta ändamål skulle bildas. Den 29 november 1881 hölls ett första sammanträde i Hjo Byggnads AB som hade till syfte att uppföra bostäder vid badanstalten. Till interimsstyrelse valdes bl.a. Gustaf Sparre och Harald Röhss, samma herrar som tagit initiativ till badanstalten. Bolaget köpte följande år manbyggnaden på Goldkuhls egendom som byggdes om till Villa Idun. Samtidigt köpte bolaget angränsande tomter och uppförde Villa Viktoria och Villa Flora. 1884 köptes det år 1873 uppförda järnvägshotellet, sedermera badrestaurangen Bellevue, som utarrenderades på fem år till vattenkuranstalten, och året därpå uppfördes Villa Guldkroken. 1892 färdigställdes de stora villorna Svea och Eira efter ritningar av den kände göteborgsarkitekten Adrian C. Pettersson. År 1896 inköptes Villa Göta på exekutiv auktion.

Vid mitten på 1890-talet var anläggningen fullt utbyggd med bad- och societetshus, villor, restaurang, schweizeri och kallvattenbadhus i Vättern. Det fanns omkring 150 rum i villorna och vissa år besöktes badanstalten av 700 gäster. Trots all denna verksamhet konstaterades på 1897 års bolagsstämma i AB Hjo Vattenkuranstalt att bolaget gått med förlust allt sedan starten. Bristen i bolagets balanskonto översteg vid årsskiftet aktiekapitalet, vilket tvingade bolaget i likvidation. Alla bolagets tillhörigheter såldes till Hjo Byggnads AB, som även övertog bolagets skulder, vilket möjliggjordes genom att Harald Röhss och Gustaf Sparre efterskänkte fordringar på 73 000 kr.

Vattenkuranstaltens bolag ombildades och gick under några år kring sekelskiftet med vinst. 1903 köpte Hjo Byggnads AB den s.k. tegelbruksjorden, ett f.d tegelbruk på Goldkuhls egendom, som därmed kunde införlivas i badhusparken. Tre tennisbanor anlades i parken, varav en i det nytilkomna parkområdet. Anläggandet av tennisbanorna avspeglar förskjutningen från ett stilla kurortsliv med promenader och vattenkurer, till ett mer aktivt liv med fysiska aktiviteter och friluftsbad i Vättern.

1908 bytte anläggningen namn från Hjo Vattenkuranstalt till Hjo Badanstalt. Detta hängde troligen samman med att de medicinskt motiverade vattenkurerna tonades ner till förmån för hälsosamma friluftsbad. 1913 anlades strandbadet med de strandhytter som ännu finns kvar och kallbadhuset vid piren togs bort.

Sedan kuranstaltens öppnande 1878 hade hjoborna haft fritt tillträde till parken. Den kärvare ekonomin för anläggningen gjorde dock att en entrébod 1918 placerades vid huvudentrén i norr. Avsikten var att öka intäkterna genom att låta hjoborna lösa entré för tillträde till parken och strandbadet.

Sämre tider och nedläggning

På 1920-talet minskade intresset för semester på kurort överlag i Sverige.

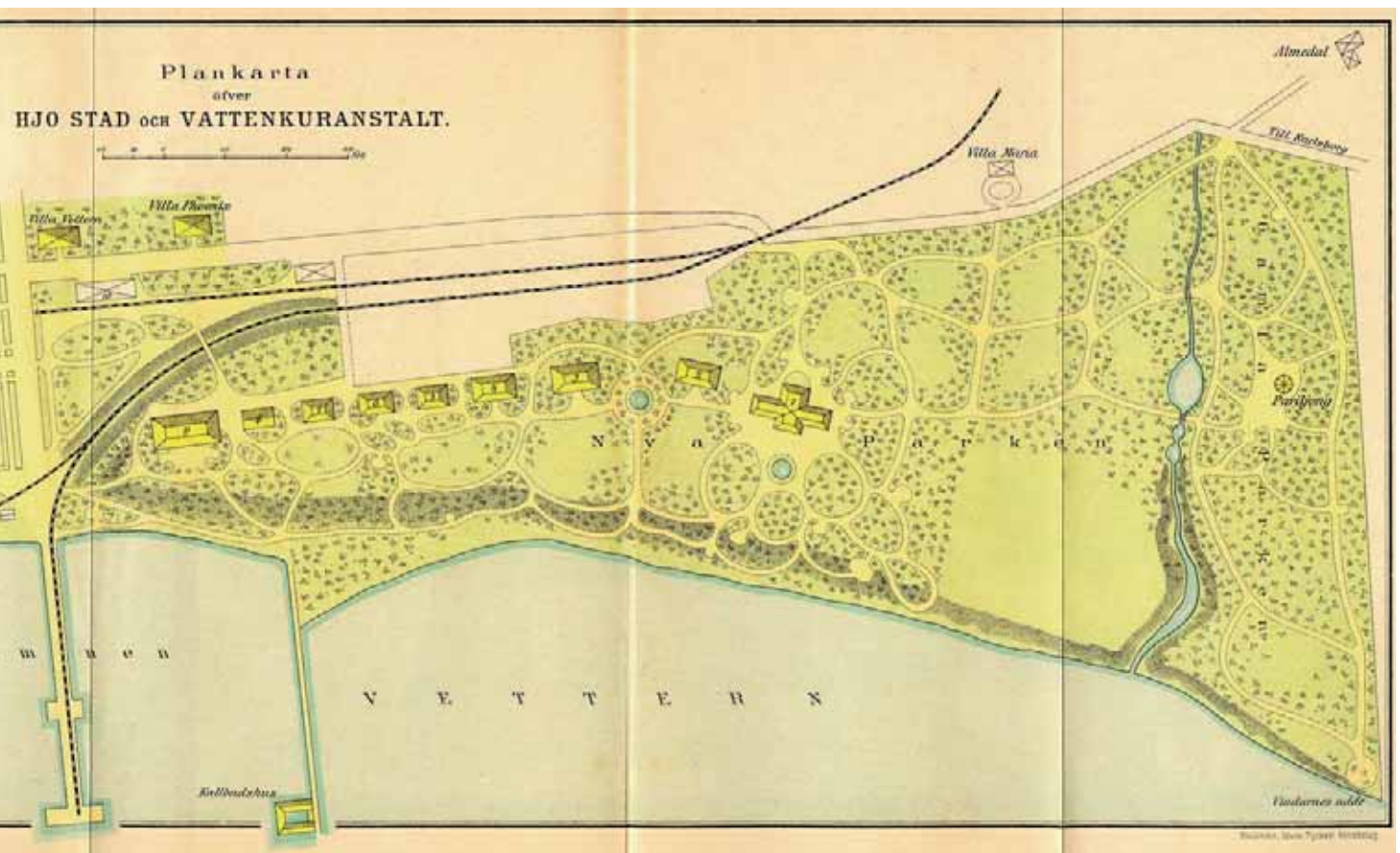

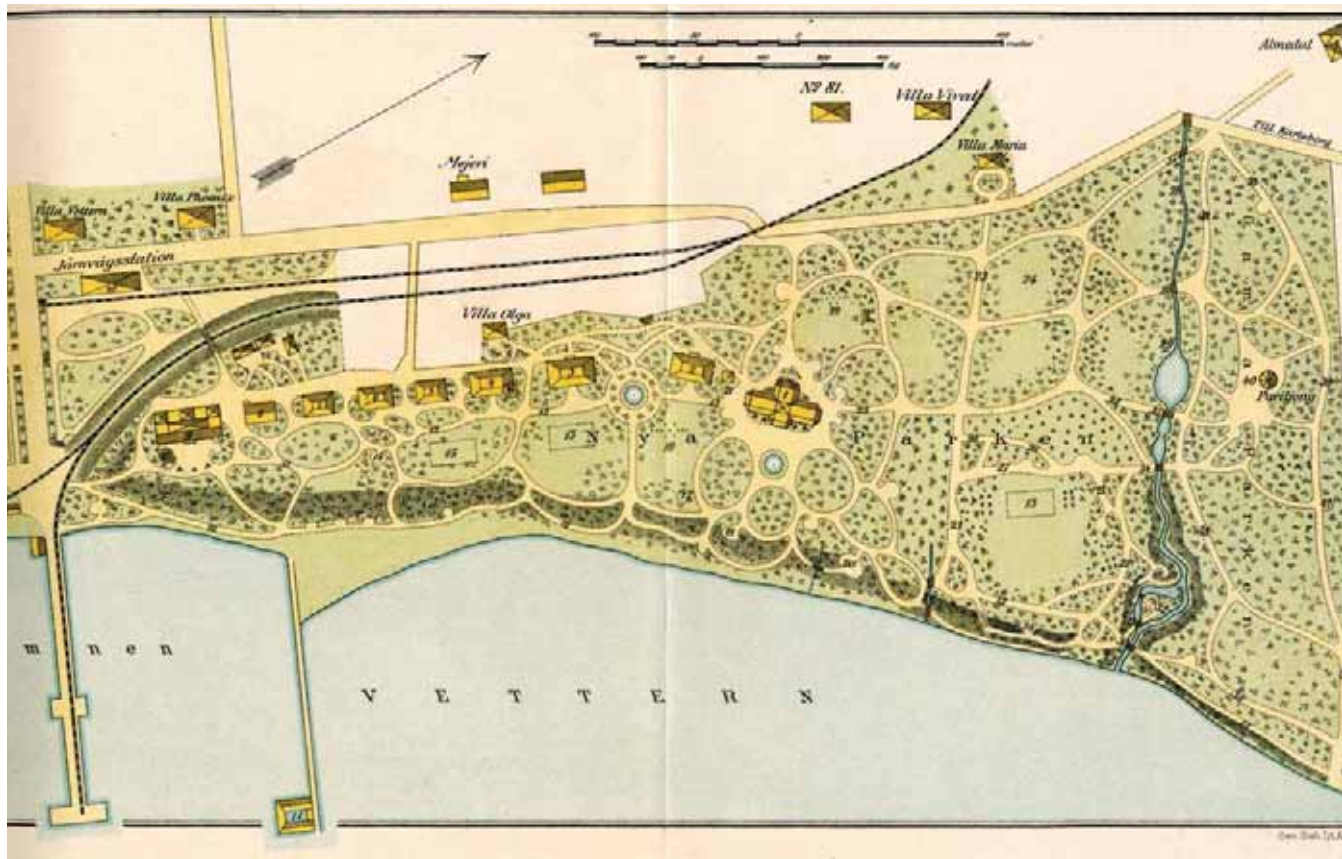
1880

Detalj av häradskartan från ca 1880, med badhusparken och rutnätsplanen för stadens tilltänkta utvidgning.

1893

Utsnitt ur 1893 års karta över kuranstalten. Kurortsområdet har förlängts söderut i samband med uppförandet av de nya villorna. Kallbadhuset ute på piren är även redovisat.

Utsnitt ur 1906 års karta över kuranstalten. Även den s.k. tegelbruksjorden är nu införlivad i parken.

1906

Utsnitt ur 1912 års karta över kuranstalten.

1912

Vattenkurernas läkande egenskaper framstod som mer tveksamma i takt med medicinens utveckling. Havsbad blev mer efterfrågade på insjöbadens bekostnad. Alla inlandskurorter upplevde vid denna tid en minskande tillströmning, så även Hjo Badanstalt.

1932 brann restaurang Bellevue ned. Tre år senare förklarades Hjo Byggnads AB i likvidation och byggnader, park och inventarier såldes till Hjo stad till ett belopp av 104 000 kr. Något år därefter upphörde kurortsverksamheten. Det gamla schweizeriet i parken flyttades till Stämmorna vid Mullsjön, där det 1998 brann ned. Delar av varmbadhuset revs 1942-43 och 1951 såldes entrébyggnaden på auktion. Den gamla badhusparken fick ett nytt liv som stadspark.

Nytt liv

Villa Göta fick en ny funktion som hem för ensamma äldre damer, i regi av sällskapet "De gamlas vänner". Under andra världskriget användes en del av kurortsbyggnaderna som flyktingförläggning. På 1960-talet fick Villa Svea ny användning som folkhögskola. Strandbadet nyttjades flitigt även efter kurortens nedläggning och 1966 invigdes Guldkroksbadet med simbassäng. I samband att badet byggdes höjdes marknivån och därmed försvann större delen av den ståtliga terrassmuren framför restaurangen liksom strandpromenaden nedanför terrassen.

1971 uppfördes nya hotell Bellevue efter ritningar av arkitekten Hans Erland Heineman från Skövde. Hotellet uppfördes ungefär på samma plats som den nedbrunna restaurangen, men läget är förskjutet något längre bort från stranden. 1976 utökades hotellet till den storlek det har idag.

Omkring 1985 uppfördes scenen i parken. Fyra år senare upprättade Scandiakonsult AB ett åtgärdsförslag för stadsparken som innefattade röjningar, nyplantering och nyanläggning av bl.a. en bambulund. En del av åtgärderna i förslaget genomfördes inom de närmast följande åren.

1990 tilldelades Hjo stad, som en av fem medaljörer i Europa, Europa Nostras Medal of Honour för "bevarandet av den samlade trästaden Hjo". Året därpå sålde Hjo stad hotellanläggningen med Bellevue och villorna Idun, Victoria, Flora och Guldkroken samt nya varmbadhuset till Wennergrens Byggnads AB.

*Hotell Bellevue
på vykort 1970.*

SAMTIDA BESKRIVNINGAR AV KURPARKEN

Överläkare Wilhelm Baggstedt 1880

”Den del af badhusparken, som ligger i omedelbar närhet till Jernvägsstationen och badhuset, är nyanlagd med sin ’strandväg’, sina broar öfver en der framlöpande bäck, sina gångar kantade af träd och blomstergrupper, och der vattenkonster spela till 20-30 fots höjd. På andra sidan badhuset vidtager den gamla parken med sina åldriga ekar, alar, björkar m.m., och vid dess början finnes ett nyanlagt Schweizeri, der besökande kunna finna förfriskningar i skuggan af lummiga träd med utsigt öfver det herrliga landskapet.”

Ur kuranstaltens broschyr 1882

”Den väl underhållna, och, i anseende till sin höjd öfver Vettern, torrt belägna badhusparken – deraf nära 12 tnld yngre plantering, rikligen försedd med ek, bok, alm, björk, lind, och andra löfträd, sällsyntare och vanligare barrträd, busk- och blomstergrupper, samt med 2 vackra och för året förbättrade vattenkonster, talrika gångar, bersåer och sittplatser, dels spridda här och der i öfrigt, dels invid den utefter Vetterstranden förlöpande, för sin leeende och intagande naturskönhet, samt sitt storartade perspektiv kända, s. k. strandvägen, samt något öfver 6 tnld gammal naturlig park, bevuxen med fullmogna och lummiga träd, hufvudsakligen ek och björk, och skiljd från den förra afdelningen genom en mindre bäck af ständigt rinnande, klart vatten, öfver hvilken flera, de begge afdelningarne sammanbindande, broar äro anlaggda – erbjuder kurgästerna rikt tillfälle till vederquickande och behöfliga promenader, på samma gång den, genom de i den gamla parkafdelningen befintliga, många och

skuggrika sittplatserna, lemnar de angenämaste hvilopunkter för svagare, eller till fotpromenader af en eller annan orsak oförmögne, patienter.”

Ur kuranstaltens broschyr 1906

”Tillfälle till uppfriskande promenader finnes i badanstaltens vidsträckta parker, som i sitt nuvarande skick torde höra till de största och vackraste ordnade badparker i Sverige. Vegetationen består i den s.k. Gamla parken hufvudsakligen af högstammiga ek- och björkdungar, i den Nya parken åter af yngre planteringar af ek, bok, alm, björk, lind samt sällsyntare och vanliga barrträd, omväxlande med busk- och blomstergrupper. Parken, som genomflytes af en liten bäck och prydes af vattenkonster, är rikligt försedd med gångar, bersåer och sittplatser, af hvilka särskildt de, som ligga längs Vetterstranden ända från Vindarnes udde till terrassen vid Bellevue, utgöra älsklingsplatser för badgästerna. Trenne goda lawntennisplaner, en större skyddad lekplats för barn samt croquetplaner finnas i parken, likaledes en kiosk för servering av förfriskningar.”

Ur kuranstaltens broschyr 1915

”För personer med mindre krafter eller med mera stationära vanor finnes tillfälle till uppfriskande promenader i badanstaltens parker, som i sitt nuvarande skick höra till de största och vackraste ordnade badparker i Sverige. Parkerna omfatta en areal af 18 tunnland, och väganläggningarne i densamma uppgå till omkring 10 kilometers längd. Vegetationen består i den s.k. Gamla parken hufvudsakligen af högstammiga ek- och björkdungar, i den Nya parken åter af yngre men numera fullt uppvuxna planteringar af ek, bok, alm, björk, lind

Promenaden nedanför terrassen vid början av 1900-talet.

samt sällsyntare och vanliga barrträd, omväxlande med busk- och blomstergrupper. Parken, som genomflytes af en liten bäck och prydes med vattenkonster, är rikligt försedd med gångar, bersåer och sittplatser, af hvilka särskildt de, som ligga längs Vätterstranden ända från Vindarnes udde till terrassen vid Bellevue, utgöra älsklingsplatser för badgästerna. Soliga, för alla vindar skyddade platser finnas i stort antal. Goda lawntennisplaner, bland hvilka en utmärkt gräsplan med skyddsnät, croquetplaner (äfvén för II klassens badgäster) samt en större lekplats för barn finnas i parken, äfvensom likaledes en kiosk för servering af förfriskningar.”

Bankdirektör Josef Forsberg,
ur Hjo Guldkroksbygden, 1953

”Sternemannska parkanläggningen blev en förnämlig skapelse, som nu efter 75 års tid även av fackmän anses vara anlagd med stort förutseende för tillväxt och utveckling och med tillvaratagande av alla skönhetsvärden utmed den vackra Vättern. Därom vittnar alldeles särskilt parkpartiet framför gamla badhuset med de symmetriskt ordnade trädslagen av stora, mäktiga blodbokar, almar och lindar, hängbogar och nere vid vätterstranden två stora ekar från äldre tider. Den Sternemannska parkanläggningen utformades till grupper av olika trädslag. Här finner man således en ovanligt vacker bokdunge, grupper av björkar, lärkträd, granar och tallar i anslutning till den gamla ’kohagen’, där de storvuxna ekarnabildar ett synnerligen vackert inslag i övergången från park till vildmarksnatur. Det måste även för en fackman på detta område varit förenat med stora svårigheter att skapa en ny parkanläggning med hänsyn till trädens tillväxt under tidernas gång, men Sternemann har

Räfsning av gångarna i Nya parken.

härutinnan lyckats förträffligt. Nog kämpar väl efter 75 år en del av de fullt utvuxna träden en kamp med varandra om sin rangplats, men direktör Helmer Sjöstedts stora intresse och kunnande på detta område, och den ömma vård han under ett 40-tal år ägnade badparken, har i stor utsträckning visat sitt vackra resultat. Den har blivit främlingens förtjusning och infödingens stolthet.”

*Intervju med Alvar Andersson, son till parkarbetaren
Otto Andersson (ur Hjo vattenkuranstalt, 1978)*

”Helmer Sjöstedt såg till att allt i parken fungerade perfekt. Varje dag klockan 13.30 gick han en inspektionspromenad. Hela den stora parken skulle vara krattad och i perfekt skick varje morgon. Inte ett papper även om det varit någon festlighet kvällen innan. Gräsmattor skulle vara klippta, buskar ansade och vissna blommor bortplockade. Inte en ekorre, inte en mullvad fick springa omkring i parken. Visst krävde det här stor personal och allt måste göras för hand – även krattningen.”

VÄRDEBESKRIVNING

Dokumentvärden

Dokumentvärdena utgörs av sådana faktiska, ”objektiva” värden som bidrar till vår kunskap om förhållandena i äldre tider.

Äkthet

Anläggningen är i stora drag bevarad så som den skapades under slutet av 1800-talet. Alla villorna är bevarade medan restaurang Bellevue är borta liksom flyglarna till varmbadhuset. Kallbadhuset revs redan i början av 1900-talet och den lilla paviljongen flyttades från området efter kurepoken. En del fasadelement har försvunnit men inga ”förbättringar” eller historiserande tillägg har genomförts. Parken har i stora drag sin ursprungliga utsträckning och sitt ursprungliga gångvägssystem.

Verksamhetshistoriskt värde

Vistelse på kuranstalter var vid slutet av 1800-talet och kring sekelskiftet en utbredd form av rekreation bland medel- och överklassen i Sverige. Ett stort antal kuranstalter var spridda över hela landet. De flesta av dessa anstalter är helt eller delvis försvunna eller ombyggda till oigenkännlighet. Den f.d. Badanstalten i Hjo är en av de bäst bevarade anläggningarna bland de kuranstalter som fokuserade på hälsobringande bad snarare än dricksvatten. Badanstalten i Hjo betraktades som en av de främsta inlandskurorterna i denna

En del av personalen framför varmbadhuset.

Inlandskurort med strandbad – en del av de unika förutsättningarna i Hjo.

kategori. Dagens anläggning ger en god bild av hur en kurort av detta slag var organiserad och kunde gestalta sig. Läget alldeles invid en stor sjö som Vättern gör anläggningen unik bland de kuranstalter som anlades i Sveriges inland. Parken ger fortfarande en god bild av hur kuranstaltens promenader kunde gestalta sig. Detta värde förstärks av att arkitekten till anläggningen är känd och att samtida växtförteckningar och ritningar finns bevarade.

Att delar av varmbadhuset är rivna och att bottenvåningens bassänger och behandlingsrum är försvunna minskar i viss mån det verksamhetshistoriska värdet. Varmbad har dock erbjudits i en annan, bevarad byggnad inom området fram till 1960-talet.

Det kan vara intressant att studera hur den f.d. badanstalten i Hjo idag står sig som ett minnesmärke över kurortsepoken, i jämförelse med andra verkamma eller nedlagda kurorter. Kuranstalten i Hjo kan beskrivas som en representativ 1800-tals kurort i inlandet, där den väl samlade kurortsbebyggelsen med merparten av byggnaderna intakta, står i nära samklang med den samtida parkanläggningen. Parken är ovanligt naturskönt belägen vid Vätterstranden. Kuranstaltens friluftsbad med bevarade byggnader i insjömiljö utgör sannolikt en unik företeelse bland sekelskiftets kurorter. Närheten och samspelet till staden är väsentliga delar av helheten. Omgivningens bevarade gods- och hamnmagasin speglar de förutsättningar som de nya kommunikationerna, tåg och ångbåtstrafik, gav för att verksamheten skulle kunna etableras.

Byggnadshistoriskt värde

Kuranstaltens byggnader

Kurortsbyggnaderna utgör en väl samlad bebyggelsegrupp, både vad gäller placering och utformning. Den tydliga planprincipen, där bostäder för kur-

gästerna successivt uppförts som ett sammanlänkande band mellan anläggningens två viktiga poler – i norr varmbadhuset med societetssalonger, i söder hotellet och dess matsalar – kan fortfarande avläsas, även om badhuset är starkt förändrat och det forna järnvägshotellet har ersatts av ett nytt hotell. Till det sammanhållna intrycket bidrar den välbevarade och rikt utsmyckade träbebyggelsen, tillkommen under en begränsad tidsrymd och i nära samklang med den omgivande parken. Till helheten hör också att så stor del av övriga byggnader, så som uthus, magasin och badhytter, alltjämt finns kvar. Av de bevarade byggnaderna intar varmbadhuset en särställning. Om än förändrat var detta Kuranstaltens första, stora nybyggnad som också var anläggningens centrum. Övervåningens salonger, restaurerade under 1990-talet, utgör de bäst bevarade interiörerna från kurortsepoken.

Parkvillorna kan indelas i tre grupper efter sin tillkomst, där den första gruppen utgörs av bostadshus som inköptes och anpassades för kurortens behov - *Villa Idun* och *Villa Götha*. *Villa Götha*, den enda putsade parkvillan, genomgick en omfattande fasadförändring under 1930-talet, då merparten av snickeridetaljerna togs bort. Idag pågår en fasadrekonstruktion, vilket också lett till ny kunskapsbildning om tidens bygghantverk. Vid en ombyggnad i början av 1900-talet omgestaltades *Villa Iduns* fasader och den forna mangårdsbyggnaden utgör nu parkens mest markanta jugendinslag.

Den andra gruppen utgörs av de på 1880-talet nybyggda mindre trävillorna, *Flora*, *Victoria* och *Guldkroken*. Dessa uppfördes i den för tiden karaktäristiska schweizerstilen, vars rika dekorsnickerier och stora taksprång utgör representativa drag för många samtida kur- och badortsbyggnader. Ritningarna är signerade av den lokalt välkände arkitekten P. A. Pettersson.

Som en tredje grupp urskiljer sig de två stora villorna från 1890-talet, *Svea* och *Eira*, vilka snarast har karaktären av hotellbyggnader. De välbevarade träfasaderna har en mycket rik dekor med överraskande detaljer, en friare gestaltning av tidsandan med starka individuella särdrag. För utformningen av dessa byggnader anlätades den erkände göteborgsarkitekten Adrian C. Peterson. Också för det lilla uthuset öster om *Villa Eira* finns utförliga ritningar med hans stämpel. Det omsorgsfullt restaurerade uthuset har en takbeklädning av takpapp, lagd över trekantslist, vilket 2005 är det enda exemplet på den tidigare dominerande takbeklädningen för parkbebyggelsen.

Eirapaviljongen och strandbadet tillkom i början av 1900-talet och utgör kuranstaltens sista utbyggnadsetapp. Eirapaviljongens nätta jugenddetaljer och badhytternas uttrycksfulla karaktär, om än i den lilla skalan, vittnar om den betydelse som också tillmättes dessa mindre byggnader. Upphovsman är i båda fallen arkitekten Lars Kellman.

Sammantaget kan sägas att de enskilda byggnadernas utformning är av mycket hög kvalitet. Lokalt och regionalt välkända arkitekter och byggmästare har medverkat, vilket också tillför ett arkitektur- och personhistoriskt värde. Exteriört är merparten av byggnaderna väl bevarade. Genom en omfattande dokumentation i form av äldre fotografier är de ursprungliga utförandena väl beskrivna. För flertalet byggnader finns också en eller flera originalritningar bevarade. I detta sammanhang intar *Villa Eira* en särställning där hela processen, från tidig skiss till slutlig fasadutformning med detaljritningar i full skala, kan studeras.

Villornas interiörer har genomgått större förändringar och är i många fall präglade av ombyggnader i 1960- eller 70-talens tidsanda. Enstaka kakelugnar finns bevarade. Av särskilt värde är Guldkrokens ovanliga, fristående trätrappa liksom villorna Eiras och Sveas unikt formgivna trappräcken.

Övriga samtida byggnader

I parken finns också de med kurepoken samtida byggnaderna Villa Olga, Doktorsvillan samt en större magasinsbyggnad. Byggnaderna utgör viktiga komplement som representanter för till kuranstalten anslutande verksamheter. Villa Olga utmärks av fasadernas ornament och detaljer. Doktorsvillans senare tillkomna fasadbeklädnad av eternit och magasinets avvikande färgsättning verkar dock särskiljande i förhållande till kurbyggnaderna och speglar nyare tiders förändringsvilja.

Bebyggelsen efter 1935

Det största nytillskottet i parken utgörs av Hotell Bellevue, som med sin storlek och avvikande fasadutformning dominerar parkens sydvästra hörn. Byggnaden utgör ett starkt tidsdokument och är en väl genomförd representant för 1970-talets arkitektur. Hotell Bellevue ritades av den kände skövdearkitekten Hans Erland Heineman.

Norr om Hotell Bellevue finns det ”nya” varmbadhuset, som uppfördes i början av 1940-talet i en lågmäld putsarkitektur. Ritningarna är signerade arkitekt Vilhelm Andersson, Skövde (”Millimeter-Ville”). Andersson medverkade även vid ombyggnaderna av Villa Götha och varmbadhuset efter kuranstaltens nedläggning.

Bland de övriga sentida byggnaderna kan scenen i parkens nordöstra del framhållas som ett komplement från 1980-talet.

Trädgårdsföreningen i Göteborg fick på 1880-talet en stor rundel med fontän, ”Rotundan” eller ”Karusellplatsen”, framför det nya societetshuset. Skalan är större än i kurortsparken i Hjo, men formspråk och växtval är mycket likt. Foto från 1930-talet.

Parkhistoriskt värde

Badparken, och i synnerhet partiet framför varmbadhuset, är en välbevarad anläggning i den s.k. tyska trädgårdsstil som blev helt dominerande i Sverige under 1800-talets andra hälft. Parker med liknande formspråk anlades i flera städer vid denna tid, inte sällan i anslutning till en nyuppförd järnvägsstation. Exempel på städer med 1800-talsparker i samma tradition som i Hjo är Malmö, Lund, Kristianstad, Karlskrona, Helsingborg, Kalmar, Växjö, Halmstad, Göteborg, Jönköping, Falköping, Norrköping, Västerås, Eskilstuna, Stockholm, Uppsala, Gävle, Sundsvall, Söderhamn och Umeå. Badparken i Hjo är endast närmast hamnen och i det nordligaste hörnet något modifierad. Gångvägsnät och trädplanteringar har i stora drag bevarats sedan parken anlades. Parken får därmed anses vara en väl bevarad exponent för denna parkstil, även om andra goda exempel finns på andra håll, såsom Trädgårdsföreningen i Göteborg, Kungsparken i Malmö eller Karl Johans park i Norrköping.

Upplevelsevärden

Upplevelsevärdena är sådana värden som är kopplade till upplevelsen av anläggningen, snarare än det faktiska innehållet.

Autenticitetsvärde

Hela anläggningen ger genom de tidstypiska villorna och parken med dess gamla träd ett autentiskt intryck. Genom villornas ”snickarglädje” och de mjukt ringlande gångvägarna har parken en stark prägel av 1800-tal och selskifte.

Skönhetsvärde

De vackra byggnaderna, parken och utblickarna över Vättern ger anläggningen skönhetsvärden som saknar motsvarighet på andra kuranstalter i inlandet.

Symbolvärde

Anläggningen ligger centralt belägen i Hjo och har allt sedan dess tillkomst haft en stor betydelse för staden. Den f.d. badhusparken, numera stadsparken, och dess byggnader har därför ett mycket stort lokalthistoriskt värde och stort symbolvärde för staden Hjo.

Brukarvärde

Stadsparken och dess bebyggelse utgör en offentlig plats och är en viktig rekreativ miljö i Hjo. Flertalet av byggnaderna är genom sina nuvarande verksamheter öppna för besökare.

Naturvärde

Naturvärdet består framför allt i det biologiska värde som är knutet till de stora, ofta rötskadade träden. Någon inventering av trädens naturvärden är inte utförd, men man kan förmoda att de hyser en intressant lavflora och insektsfauna. Dammarna i Ormbunksbäcken har troligen ett intressant djurliv.

Hot

Det finns inga omedelbara hot mot den gamla badanstalten i Hjo. Det kan ändå vara värdefullt att försöka identifiera de hot som i framtiden kan påverka de värden som beskrivits ovan.

Brand

Brand utgör troligen det största hotet mot byggnaderna. Detta hot kan i viss mån förebyggas.

Okunskap

Okunskap om anläggningen historiska värden kan medföra olämpliga ombyggnader i byggnader eller park. Det skydd som byggnader och park har i den kommunala planeringen minskar risken för sådana skador. En byggnadsminnesförklaring skulle ytterligare minska risken för skador förorsakade av okunskap.

Exploatering

Nuvarande kommunala plander medger inte något ytterligare exploatering inom området. Även en exploatering i närområdet med höga hus eller med störande verksamhet kan dock påverka upplevelsevärdet av anläggningen. Detta kan regleras i den kommunala planeringen.

Storm

Hårda vindar kan ödelägga parken, så som t.ex. delar av Nääs slottspark ödelades vid stormen 1969. Detta hot kan i viss mån förebyggas genom kronstabilisering e.d. av de mest värdefulla träden.

Slitage

Parken tål troligen en stor mängd besökande men träden kan ta skada av transporter i parken med tunga fordon som kompakterar jorden. Biltransporter i parken kan regleras av kommunen.

Bristande resurser för skötsel och underhåll

Byggnaderna kan ta bestående skada om underhållet eftersätts. Parken tål en del eftersatt underhåll under kortare perioder, men på sikt kan t.ex. igenväxning och försummat underhåll av erosionsskydd skapa irreparabla skador.

MÅL FÖR DEN LÅNGSIKTIGA VÅRDEN AV STADSPARKEN OCH DESS BYGGNADER

Övergripande målsättning

Hjo stadspark skall vara en levande och väl utnyttjad parkanläggning. Byggnader och park skall i möjligaste mån skall spegla ett utseende som överensstämmer med utseendet under badanstaltens mest aktiva tid omkring sekelskiftet 1900. Detta är ett långsiktigt mål som kanske aldrig helt uppnås. Vid åtgärder i byggnader och park skall stor varsamhet iaktas för att säkerställa att en återgång till ursprungligt utseende inte försvåras eller förhindras.

Parken

En restaurering av en fritt växande parkanläggning är alltid problematisk genom att träden idag är rums- och volymbildande på ett helt annat sätt än i den äldre anläggningen där träden ännu var små. Det är därför inte möjligt att fullt ut återskapa parken så som den såg ut omkring år 1900.

En utgångspunkt kan vara att fråga sig hur Sternemann skulle hanterat den situation vi har idag, d.v.s. om han var satt att förvalta parkanläggningen i det mogna och delvis övermogna stadium som den befinner sig i idag. Man får då anta att Sternemann ville eftersträva samma effekter som när parken anlades på 1870-talet. Skulle Sternemann valt att ta ner alla eller de flesta av träden och börja om från början, för att få ljus och luft? Eller skulle han bevara alla träd och endast komplettera här och där när något träd dör? Eller skulle han valt att bevara en del av de bästa träden och ersätta de övriga?

Sternemann, liksom hans uppdragsgivare kurortsbolaget, skulle troligen se stora, uppvuxna träd som en stor kvalitet. Samtidigt krävde dåtidens smak att anläggningens mer påkostade del skulle ha en symmetrisk disposition och en vacker linjeföring på gångvägarna. Utsikten över Vättern var likaså en väsentlig del av kurortsanläggningen som inte fick äventyras av skymmande träd. Som trädgårdsarkitekt skulle troligen Sternemann bedöma varje enskilt träds roll i anläggningen – hur det kan bidra till helheten eller hur det möjligen stör den eftersträlvade effekten. Eftersom Sternemann inte skulle haft något utpräglat ”bevarandeperspektiv” eller naturvårdsperspektiv i dagens mening, är det troligt att en konsekvens av detta synsätt skulle bli relativt stora ingrepp i dagens anläggning.

En mer genomgripande rekonstruktion av den ursprungliga parken kan te sig mindre motiverad när varmbadhuset, anläggningens hjärta, är så ofullständigt som det är idag. Om däremot varmbadhuset skulle återges sin ursprungliga utsträckta fasad mot parken är motiven starkare för återge parken i detta område dess utseende vid slutet av 1800-talet.

En annan infallsvinkel kan vara att ”konservera” den gamla parkanläggningen så länge som möjligt, och göra en drastisk förnyelse först den dagen då de sternemannska planteringarna inte längre bidrar till upplevelsen av parken eller till parkens skönhet. Med ett sådant synsätt bevaras parkens autenticitet och äkthet, men upplevelsen blir en annan än under parkens guldålder.

I kapitel 9 resoneras mer ingående hur man kan förhålla sig till parkens trädbestånd.

Målsättning

Parken med gångvägar, träd, planteringar, dammar, broar och bänkar skall i möjligaste mån återges den utformning anläggningen hade kring sekelskiftet 1900 sedan den s.k. tegelbruksjorden införlivats i parken. Det centrala området av parken framför f.d. varmbadhuset och området framför villorna bör prioriteras medan den norra delen av parken tills vidare kan behålla en mer naturbetonad prägel.

De gamla träden skall bevaras och vårdas såvida de inte uppenbart stör parkens disposition eller blockerar viktiga utsikter över Vättern. Om det f.d. badhuset avses att restaureras till sitt äldre utseende kan man överväga betydande gallringar i trädbestånden framför badhuset, varvid varje träd skall bedömas individuellt. Nyplantering får på sikt stora konsekvenser och bör inte utföras utan en långsiktig trädplan som underlag.

Byggnaderna

Den viktigaste förutsättningen för ett framtida bevarande är ett fortsatt och utvecklat brukande av byggnaderna. I bevarandeperspektivet blir valet av verksamheter betydelsefullt och beroende av den enskilda byggnadens unika förutsättningar och kapacitet. En kontinuitet i användningen är eftersträfvansvärd, vilket både ger en historisk länk och sannolikt medför de minsta behoven av ingrepp och förändringar.

För att beskriva den tidigare kurortsepoken blir åtgärder som stärker upplevelsen av att byggnaderna ingår i en gemensam anläggning av väsentlig betydelse.

Kuranläggningen bygger på ett samspel mellan byggnader och park. De många entréerna, verandatrapporna och balkongerna understryker den nära, sommarlätta kontakten mellan ute och inne och påverkar upplevelsen av det gemensamma parkrummet. Karaktären av öppenhet och lätthet bör bibehållas även vid förändrade entréförhållanden eller åtgärder för förbättrad tillgänglighet.

En annan generell fråga är byggnadernas takutformning. Merparten av kurortsbyggnadernas tak var ursprungligen klädda med takpapp, lagd över trekantslist. Takfall, gavlar ochnockar pryddes av en rik dekor och ornamentering, flaggor vajade från takens flaggstänger och de många murade skorstenarna hade en omsorgsfullt utförd detaljering. Vid framtida behov av takomläggning bör materialval och kulör övervägas i syfte att en mer samlad bild kan uppnås. Bevarade skorstenar, flaggstänger och andra takutsmyckningar är berikande delar för kurparkens siluett och viktiga karaktärsskapande element.

Byggnadernas färg är av stor betydelse som sammanhållande tidstecknare. Av fotografierna att döma skedde en förändring av färgsättningen i början av 1900-talet, då man övergick från 1800-talets mörkare kulörer och framhävda detaljer till ett ljusare, enhetligare färgschema i tidens anda. Här finns alltså två huvudlinjer att välja för att beskriva kurepoken. Befintliga färgsättningar ger ett mera spritt intryck. För att stärka identiteten som anläggning kan en färgsättningsplan, baserad på detaljstudier och färgprover från respektive byggnad, utgöra en bra vägledning för framtida målningsarbeten.

De enskilda byggnaderna bör genom att bevara sin särart och sina unika detaljer samverka till en trovärdig och mångsidig helhet. Av stor vikt är därför hur kommande reparationer och underhåll genomförs och att ingen byggnad ges en ny eller främmande karaktär t ex genom avvikande detaljering eller annorlunda materialbehandling. Den rika dokumentationen i form av äldre ritningar och foton utgör en värdefull källa för studier av det tidigare utseendet och är ett viktigt underlag för underhåll och eventuella framtida förändringar.

Det finns få intakta interiörer från kurortsepoken. Det är därför av stor vikt att originaldetaljer som trappor, kakelugnar, dörrar, etc. bevaras.

Till de övergripande frågorna hör även utformningen av byggnadernas skyltning. En återgång till kuranstaltens enhetliga redovisning av byggnadernas namn kan övervägas. För annan skyltning föreslås att särskilda riktlinjer utformas.

De byggnader inom parkområdet som tillkommit efter Vattenkuranstaltens nedläggning kan ses som årsringar, var och en speglade sin tid och dess förutsättningar. För dagens totala parkmiljö är det väsentligt att också dessa byggnaders karaktär och tidsidentitet kan hållas intakt.

De enskilda byggnaderna behandlas utförligare i kapitel 10.

Målsättning

Det övergripande målet för kurortsbebyggelsen är att samtliga byggnader, så långt möjligt, ska bevaras för att spegla verksamhetens hela bredd.

Faktorer som verkar sammanbindande och stärker identiteten som anläggning bör uppmärksammas. Exempel på detta kan vara kontakten mellan byggnad och park, enhetligare takutformning och gemensamma riktlinjer för färgsättning.

För den enskilda byggnaden är målsättningen att bibehålla dess särart och unika utformning. För åtgärder och underhåll väljs traditionella material, tekniker och utföranden, baserat på kunskap om respektive byggnads ursprungliga utformning.

Bevarade interiörer från kurperioden underhålls med stor varsamhet.

För parkens yngre byggnader bör varsamhetsprincipen vara utgångspunkt för åtgärder och underhåll.

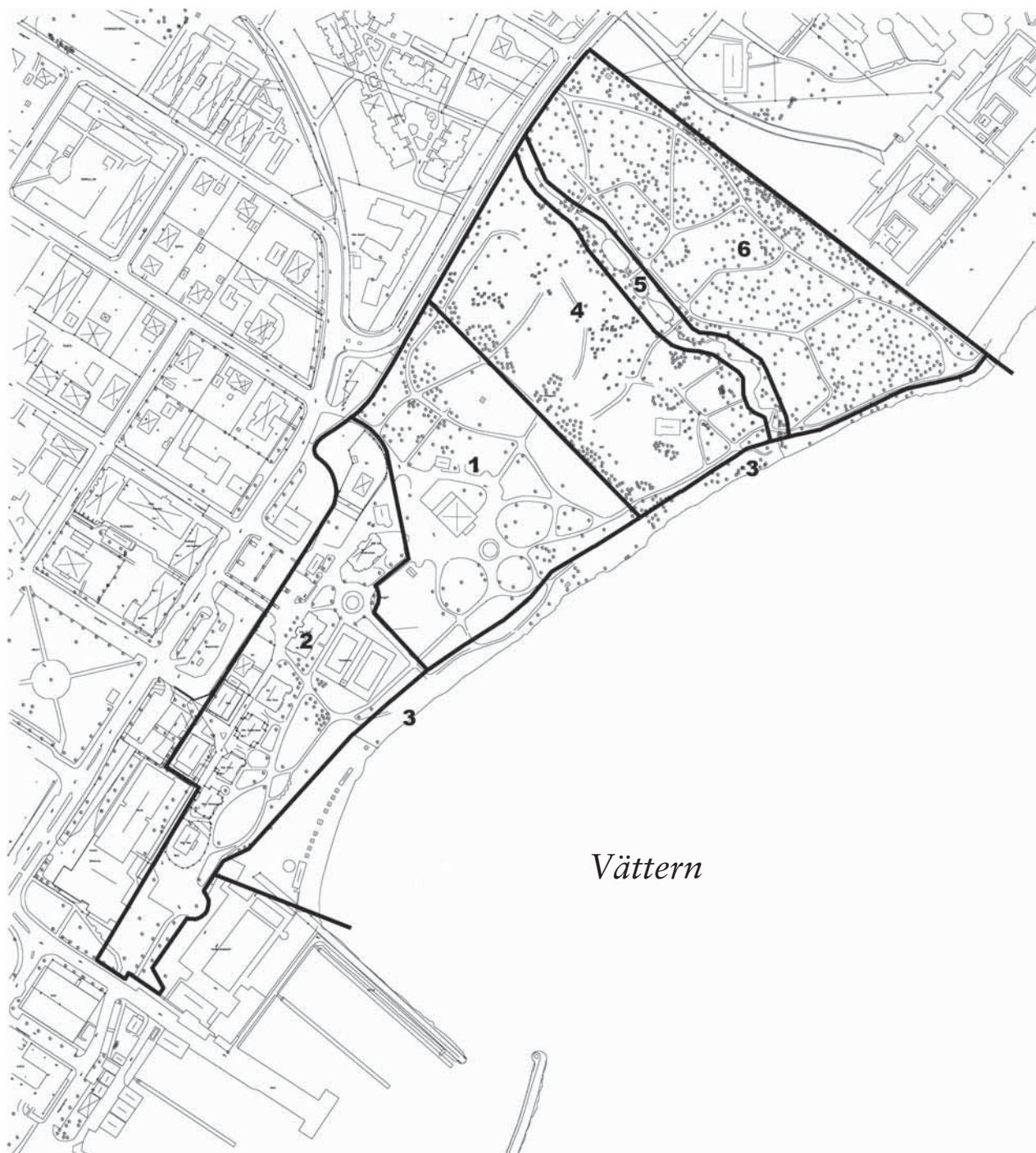

Vindarnes udde omkring sekelskiftet.

PARKENS DELOMRÅDEN

I detta avsnitt behandlas mål och åtgärder för parken mer detaljerat.
Parken har delats in i ett antal delområden:

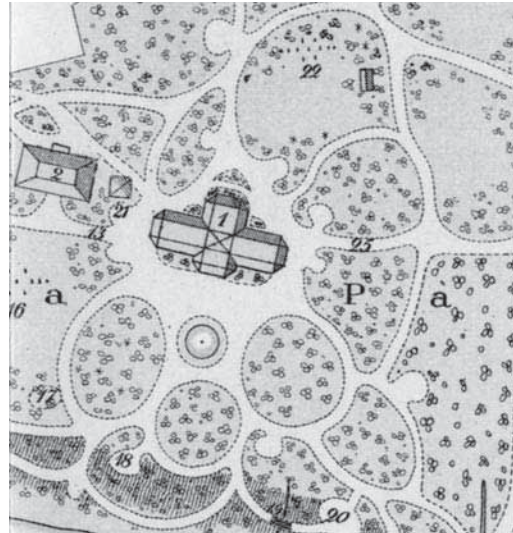
1. *Parken närmast f.d.varmbadhuset*
2. *Området kring villorna*
3. *Stranden*
4. *Nya Parken söder om bäcken*
5. *Bäcken och bäckravinen*
6. *Gamla parken norr om bäcken*

1. Parken närmast f.d. varmbadhuset

Tidigare utseende

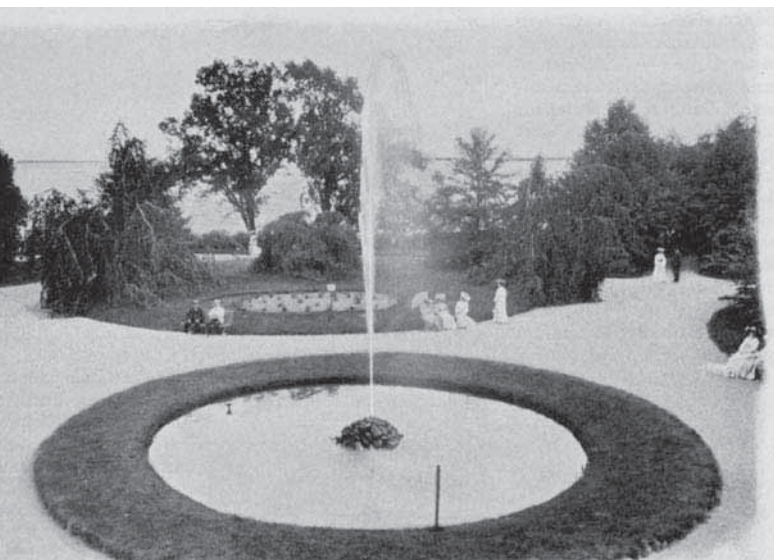
Vattenkuranstaltens centrum utgjordes av societets- och kurbadhuset som hade en utsträckt front mot Vättern. Generöst tilltagna verandor och balkonger gav byggnaden en luftig karaktär. På andra våningen var en veranda "varifrån en vidsträckt utsikt erbjuder sig: hamnen, staden, parken och Vättern; mot nordost Omberg; vidare Östgötakusten, i sydost Brahehus, Grenna och Visingsö" (Baggstedt, 1881). Att utsikten från badhuset betraktades som en av anläggningens främsta kvaliteter framgår även av beskrivningen i 1882 års kurortsbroschyr: "Panoramat från badhuset, isynnerhet från dess öfre veranda, torde vid gynnsam belysning, vara ett bland det grannaste provinsen har att uppvisa."

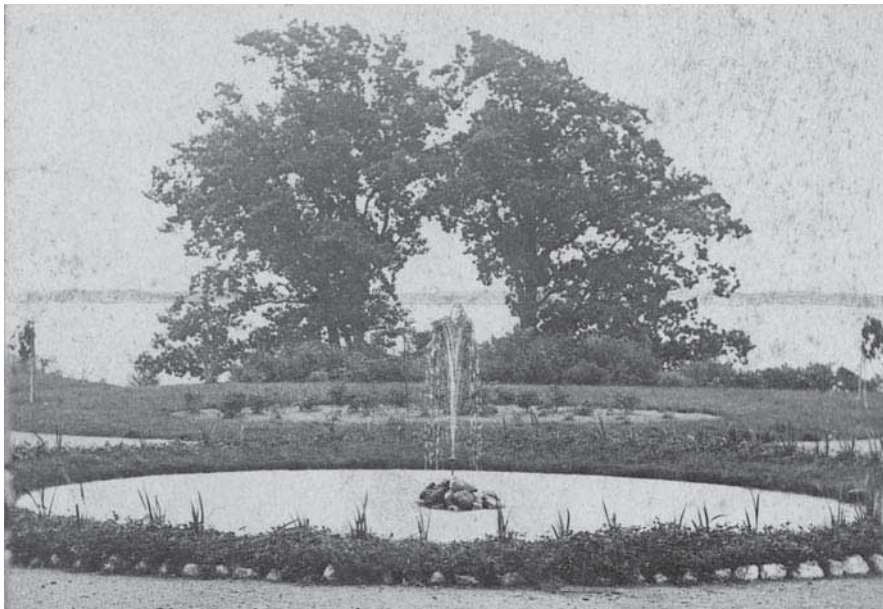

Utsnitt ur 1906 års karta.

Anläggningen framför kurbadhuset utgjorde parkens mest påkostade och dekorerade parti. Denna del av parken planerades mer för att betraktas än för promenader. Parken, som sågs bäst från varmbadhusets andra våning, är planerad i en symmetrisk, s.k. tysk stil. En damm med fontän är belägen rakt framför kurbadhuset och kring denna avskiljer de mjukt svängda gångvägarna runda eller ovala gräs- och planteringsytor som är symmetriskt ordnade kring mittaxeln. Det ordnade intrycket förstärktes ytterligare av den symmetriska placeringen av träd som blodbogar och hängbogar.

Fontänen i dammen åstadkoms genom självtryck från de högt belägna vattenkällorna i Källebo. Vattenstrålen hade enligt överläkare Baggstedt en höjd

*Dammen och utsikten över sjön. Observera växterna i bården runt dammen.
Foto troligen från 1880-talet.*

av 20-30 fot. Av samtida foton framgår att strålen kunde variera en del men att den i allmänhet var betydligt lägre än vad Baggstedt uppgivit. I mitten av dammen var ett stenröse varifrån vattenstrålen sköt upp. Därmed doldes munstycket och vattenytan kunde behållas spegelblank eftersom vattnet föll ned bland stenarna och inte i den fria vattenytan. I kanten av dammen fanns vattenväxter som kunde vara t.ex. svärdsilja. Dammen omgärdades av en gräsbård som avslutades mot grusytan med en rad av stenar som finns kvar än idag. Kring dammen placerade man vid festliga tillfällen ut flaggstänger.

Samling vid varmbadhuset. Flaggstänger med flaggor är tillfälligt utplacerade kring dammen. Foto omkring 1920.

En mjuk och vacker linjeföring på gångvägarna var ett av det sena 1800-talets viktigaste redskap för att skapa en vacker park. I badhusparkens södra del löpte gångvägarna i mjuka svängar som framför varmbadhuset bildade det tidstypiska symmetriska mönstret. Gångvägarnas kurvatur förstärktes av att gångvägen i regel låg lite försänkt i förhållande till gräsytan, att gräsytan var kortklippt och att gräskanten var kanthuggen och distinkt. Grusytorna var svagt välvda och välkrattade. Vägarna hade individuella namn som Konung Oscars väg, Drottning Sofias väg, Adams väg, Breda vägen, Karlavägen och Strandvägen.

Gångvägarna avskiljde tre ovala, symmetriskt utlagda gräsytor. Gräsytan i mitten var något av en paradyta där man hade de mest påkostade blomsterarrangemangen i parken. Gångvägarna löpte vidare i mjuka bågar, såväl närmare stranden som vid sidan om och bakom varmbadhuset. Här och där vidgades gångvägen till en liten alkov eller berså, där bänkar stod uppställda. Inom denna centrala del av parken ses på 1906 års karta 12 sådana alkover, varav några är namngivna (Skymningen, Skuggan, Skumrasket). Från varmbadhuset kunde man ta sig via Breda vägen mot schweizeriet Fördärvet, eller via Karlavägen till restaurangen Bellevue.

Lek i parken. Till höger en halvtor hängbok. Början av 1900-talet.

Vid anläggandet av parken omkring varmbadhuset ersattes öppna diken av ca 350 meter täckdikning. Sternemanns planering av Badhusparken utgick huvudsakligen från de befintliga nivåförhållandena, men framför Varmbadhuset gjordes en del massförflyttningar för att få vackra terrängformer och möjlighet till bersåer och sittgrupper nära strandbrinken såsom "Skuggan" och "Skumrasket".

Träden koncentrerades huvudsakligen kring gångvägarna och i synnerhet kring gångvägskorsningarna, medan större ytor där emellan delvis lämnades som öppna gräsytor. Denna princip var vanlig vid denna tid och tillämpades t.ex. vid trädplantering i Nääs slottspark och i Trädgårdsföreningen i Göteborg. Solljuset var inte lika högt värderat som idag, och i de samtida beskrivningarna av parken framhålls ofta de "skuggrika promenadvägarna".

Planteringarna skulle även bidra till att ge promenaden en viss variation och möjligheter till överraskningar genom att begränsa sikten.

Träden framför Varmbadhuset var symmetriskt placerade för att rama in och inte dölja den slående utsikten över Vättern. På ett flygfoto från omkring 1920 kan man se hur denna breda utsikt då ännu upprätthölls. Träden som planterades här var till stor del exotiska och ovanliga sorter, med avvikande färg och form på lövverket eller med t.ex. starkt nedhängande grenar, som de två hängbokarna på ömse sidor om grusplanen.

I den runda gräsytan på andra sidan dammen framför varmbadhuset var olika arrangemang med utplanteringsväxter, några år i form av en stor rund s.k. tapetgrupp, andra år i form av en rad med flera mindre grupper. Framför varmbadhuset hade man placerat orangeriväxter såsom små palmer och liljor i krukor. Eftersom det inte fanns något växthus inom badanstalten måste utplanteringsväxterna köpas från någon plantskola i trakten. Avsaknad av ett orangeri gjorde att orangeriväxterna måste "inackorderas" över vintern någonstans där det var svalt men frostfritt.

Gräsytorna i parkens centrala och södra del hölls kortklippta med maskinredskap. Jämna, kortklippta och täta gräsytor var vid denna tid en raritet och gräsmattorna, som inte fick beträdas, var en attraktion i sig. Kanterna mot grusgångarna var kanthuggna för att framhäva gångvägarnas mjuka linjer. Genom att träden ännu inte var så höga och skuggande var gräsytorna täta och fina ända fram till gångvägskanten.

Eftersom vila ansågs som en viktig aspekt av kurlivet var ett stort antal bänkar, kanske ett 50-tal, utplacerade i parken. Bänkarna stod ofta uppställda parvis och var av några olika modeller.

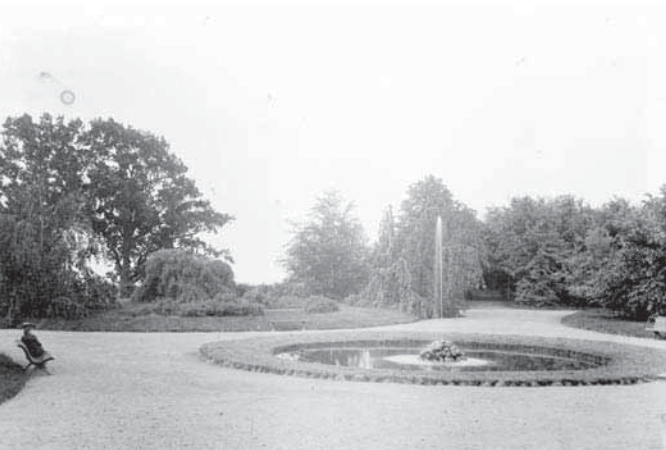

En modern grundkarta (svarta linjer) lagd över 1893 års parkritning. Svarta punkter markerar dagens trädplaceringar. Skillnaderna mellan den äldre och den moderna kartan härrör främst från dålig precision i den äldre kartan.

Dagens utseende

Med undantag av badhusbyggnaden och trädbeståndet är området i stort sett oförändrat sedan anläggandet 1877. Den största förändringen idag utgörs av att flyglarna, den bakre utbyggnaden, verandorna och balkongerna på varmbadhuset är borta. Dagens reducerade byggnad har därmed mer karaktär av en herrgårdsbyggnad än av ett bad- och societetshus på en kurort.

Gångvägssträckningarna är i huvudsak oförändrade sedan sekelskiftet, men den mjuka och distinkta linjeföringen har delvis gått förlorad och de ovala

Vänster: Foto från omkring 1900. De äldre ekarna är fortfarande högre än de nyplanterade träden. Till höger dagens utseende.

Vänster: Foto från början av 1900-talet. De planterade träden har nu vuxit ikapp de gamla ekarna. Till höger dagens utseende.

gräsrundlarna har därmed en otydligare form idag. Orsaken till detta är delvis att de stora träden är så skuggande att gräset har svårt att klara sig.

I de tidigare symmetriska trädplanteringarna har enstaka träd gått förlorade, vilket medfört att symmetrin haltar något. De två gamla ekarna vid stranden som troligen bestämde varmbadhusets placering är ännu kvar. Blomsterarrangemangen på gräsytan framför varmbadhuset är inte kvar eftersom ytan är alltför skuggig och i stället har nya rabatter anlagts på mer solbelysta platser. Dammen med fontänen är bevarad oförändrad med grässargen och avgränsningen med kullerstenar. Stenröset i mitten av dammen är dock borta.

I ravinen i strandbrinken har ett konstgjort vattenfall skapats med hjälp av pumpar. Ett litet pumphus är beläget invid ravinen. En bro går över ravinen i samma läge och med ungefär samma utformning som den tidigare bron. Norr om badhuset har en toalettbyggnad uppförts.

Mål

- Detta område bör återges något av dess forna betydelse som anläggningens centrum och dess mest påkostade plats.
- Sekelskifteskaraktären bör återskapas både vad gäller gångvägar, planteringar och trädbeståndet.
- Kontakten med Vättern från det f.d. badhuset bör förbättras.
- Parken framför varmbadhuset bör återges dess innehåll av utplanteringsväxter och orangeriväxter.

Förslag till åtgärder

- För att området skall återfå något av den status och dignitet det tidigare haft är det önskvärt att det f.d. badhuset får en verksamhet som ytterligare befäster platsen som centrum i stadsparken. Restaurang eller någon annan form av nöjesetablissemang skulle vara lämpligt.
- Det skulle även vara av stor betydelse för platsen om badhuset återfick den utsträckta och inbjudande fasaden mot Vättern. En återuppbyggnad av de rivna flyglarna, och helst även av de rivna verandorna på första och andra våningen skulle mer än något annat bidra till att platsen återfick denna förlorade dignitet. En återuppbyggnad av skorstenen skulle markera byggnadens tidigare funktion som varmbadhus.
- Gångvägsnätet är i stora drag välbevarat men bör justeras för att återfå den precisa linjeföring gångvägarna hade vid sekelskiftet. Kanthuggning av gräskanten är viktig för att framhäva de mjuka linjerna. Bersåerna och sittplatserna enligt äldre kartor bör återskapas. Dessa åtgärder är dock svåra att genomföra med den kraftiga skuggning som området har idag.
- Trädbeståndet bör ses över i en trädplan över parken i sin helhet. Träd från tiden för parkens anläggande skall i möjligaste mån bevaras. Förfulande träd, träd som blockerar en viktig utsikt eller träd som på annat sätt stör anläggningen skall övervägas för nedtagning.
- Nyplantering bör endast göras enligt en långsiktig trädplan.
- Blomsterarrangemangen bör ges en mer tidstypisk karaktär och inskränkas till de platser där de tidigare förekom. Det är önskvärt att placera ut urnor med orangeriväxter för att skapa tidsatmosfär, så som framgår av äldre foton.

2. Området kring villorna

Området utgörs huvudsakligen av kommunalt ägd mark, men privat tomtmark som tillhör hotell Bellevue, Villa Olga och "Doktorsvillan" ingår även. I detta vårdprogram görs ingen skillnad mellan kommunalt och privat ägd mark.

Utsnitt ur 1906 års karta.

Tidigare utseende

Området kring villorna var vid sekelskiftet 1900 inte olikt området så som det ter sig idag. Den största skillnaden är att restaurang Bellevue nu är borta och att Guldkroksbadet har tillkommit. År 1896 kan man säga att området i stort sett var färdigutbyggt i och med att Villa Götha detta år hade köpts in och byggts om för kurortens behov. Efter sekelskiftet gjordes några mindre kompletteringar i form av musikpaviljongen vid Bellevue (ca 1900), Eirapaviljongen (ca 1906) och en entrébod vid parkentrén (ca 1918).

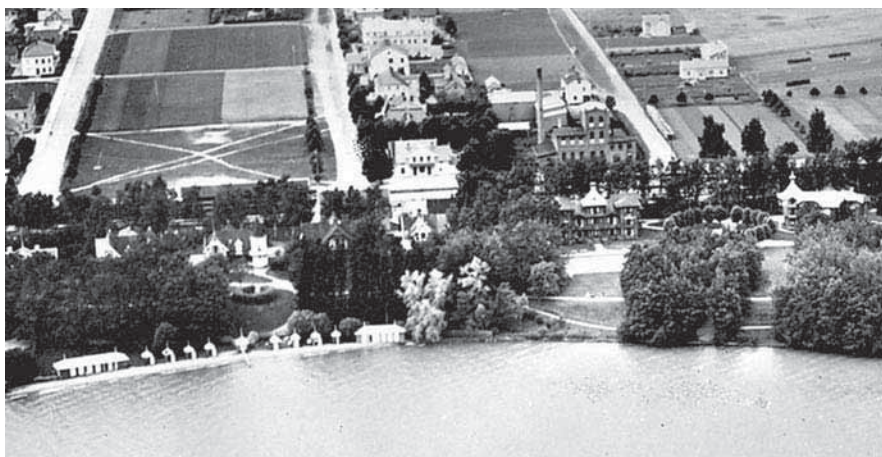
Restaurang Bellevue, mot väster. I förgrunden gångbron över schaktet där järnvägen ned till hamnen går fram.

Planritningarnas redovisning av gångvägarna stämmer väl med äldre foton. Det fanns ingen tydlig huvudgångväg från badhuset till Bellevue, i stället fanns flera olika gångvägsmöjligheter på ömse sidor om gräsrundlarna. Gångvägarna vidgade sig här och där till alkover med parkbänkar och utsikt över Vättern.

På de äldre fotona ser man buskplantering nära husen men inga tydliga ra-

batter. Sternemanns växtförteckning innehåller heller inga rabattväxter men sådana kan eventuellt ha kompletterats med i efterhand. Det tycks dock som om vegetationen i huvudsak bestod av gräsytor med träd. Det är påfallande att de enskilda villorna saknar egna trädgårdar. Villorna ligger i stället i ett flöde av gräsytor och grusgångar som till synes är planerat oberoende av byggnaderna. Endast varmbadhuset har sådan dignitet att parken är anpassad efter byggnaden.

Efterhand som träden vuxit sig större har man gallrat fram siktgator för utsikt från villorna mot Vättern. På ett flygfoto från omkring 1920 är ett par sådana siktgator mycket tydliga. Den s.k. Solfjädern framför Villa Flora var en välklippt, stor och hög berså, troligen möblerad med parksoffor. I slänten på ömse sidor om terrassen framför Bellevue var stora triangelformad planteringar som ses tydligt på äldre foton.

Flygfoto omkring 1920. Notera bl.a. siktgatorna ut från villorna, bersån "Solfjädern" framför Villa Flora och ringen av välklippta lindar mellan Villa Svea och Villa Eira.

Terrassen framför Bellevue sedd från kallbadhuspiren. Notera de klippta, triangelformade buskagen på ömse sidor om terrassen. Till vänster om Bellevue skimtar musikpaviljongen. Foto omkring 1920.

Terrassen framför Bellevue kan möjligen vara den konstruktion som Sternemann i sin kostnadsberäkning kallar en "lämplig terrassering af slutningen åt sjösidan till" och upptas till en kostnad av 360 kr, ett belopp som dock

Terrassen och strandpromenaden före Strandbadets anläggande 1913.

förefaller alltför lågt. Terrassen är inte redovisad på 1906 års karta men är tydlig på 1907 års karta vilket tyder på att den tillkom omkring denna tid. Ursprungligen stod på terrassen tre lindar vars kronor var klippta till en rak underkant så att man kunde promenera under kronorna. Omkring 1930 var endast en kvar, de övriga hade troligen tagits bort för att ej skymma utsikten från restaurangen. På bl.a. 1906 års karta ses musikpaviljongen på grusytan mellan terrassen och Bellevue. Nedanför terrassen var en promenadväg ut efter stranden.

Dammen mellan Villa Eira och Villa Svea tillkom 1877 och var av samma storlek och konstruktion som dammen framför varmbadhuset. Vattenbassängen omgärdades av en gräsbård som ibland var dekorerad med utplanteringsväxter. Fontänen i mitten bestod av en vattenstråle och "förbättrades" år 1882. På kartorna över kurorten redovisas en bred grusyta runt dammen med en ring av runda planteringar och därutöver en ring av 24 formklippta lindar - ett stramt trädgårdsarrangemang som kontrasterade mot de mer böljande linjer som präglar anläggningen i övrigt. Detta var troligen ett av parkens mer påkostade inslag. Ringen av planteringar i grusytan syns inte på några foton och blev måhända aldrig utförd.

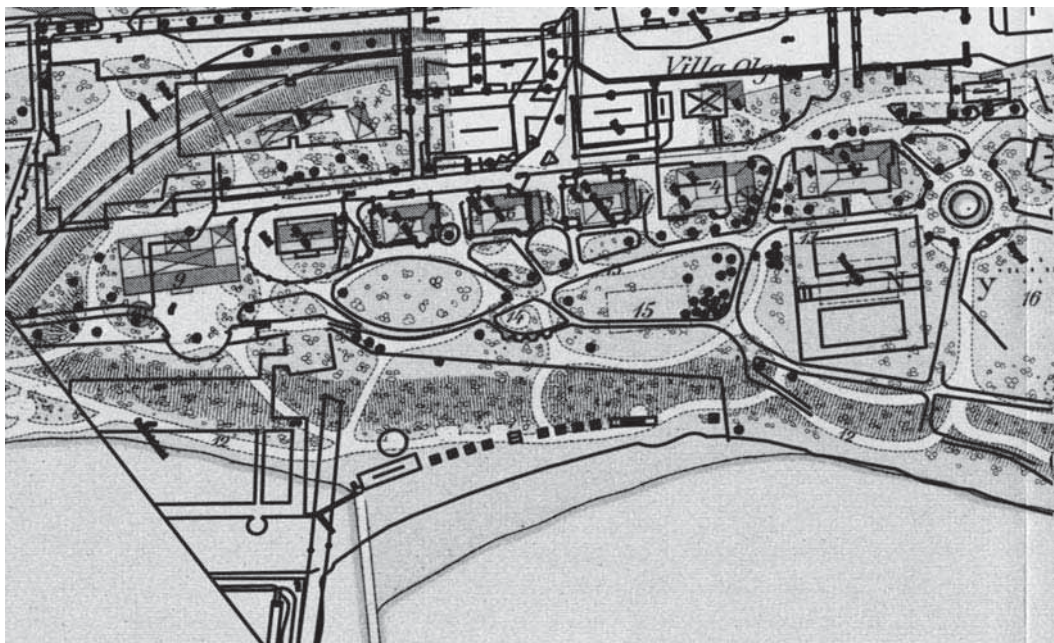
Tennisbanorna tillkom troligen omkring sekelskiftet 1900 som ett resultat av att badhusgästerna önskade mer aktiviteter utöver badkurerna och promenader. På 1907 års karta är en "lawntennisbana" redovisad framför Villa Svea och en framför Villa Guldskroten. På foton ser dessa ut som grusplaner,

Entrébyggnaden från 1918 tillkom i ett försök att öka intäkterna genom att ta entré till parken och Strandbadet.

Södra dammen i början av 1900-talet, tennisbanan i bakgrunden. Observera de formklippta lindarna. Till höger Villa Svea.

En modern grundkarta lagd över 1906 års kurortskarta.

Dagens utseende

De största förändringarna sedan kurortens aktiva tid utgörs av att den gamla restaurangen är borta och att nya hotell Bellevue har tillkommit. Dessutom är järnvägen, järnvägsschakten och stationsbyggnaden borta. Några nya byggnader har tillkommit i den västra delen och Guldkroksbadet med simbasängen har tillkommit i öster. Inom det ursprungliga kurortsområdet är det dock endast restaurang Bellevue och musikpaviljongen som är borta medan alla villorna är kvar.

Träden har här liksom på andra håll vuxit sig stora, vilket begränsat siktgatorna mot Vättern.

Gångvägsnätet är något förenklat idag, jämfört med äldre kartor. Gångvägarna ned mot stranden är borttagna eftersom ett staket stänger mot Guldkroksbadet. Framför Villa Victoria är en rosplantering och framför villa Idun en trädgårdsanläggning avskärmad med häck. Bersån Solfjäders framför villa Flora finns inte kvar, inte heller de triangelformade planteringarna i slänten på ömse sidor om terrassen.

Två tennisbanor är fortfarande belägna inom området, men idag är båda placerade framför villa Svea och omgärdade med höga staket. En minigolfbana är anlagd där krocketplanen var belägen. En bod för förvaring och uthyrning av klubbor etc är uppförd invid minigolfbanan.

Terrassen framför hotellet är bevarad oförändrad med samma järnräcke som tidigare. Endast ett av träden är kvar, de övriga har troligen tagits bort efterhand för att bevara utsikten över vattnet. Utsikten från terrassen är idag huvudsakligen över Guldkroksbadet och inte över stranden och Vättern. Området framför terrassen har fyllts upp och framför terrassmuren har växter planterats vilket gör att muren idag är helt dold.

Vänster: Gångvägarna löpte i mjuka kurvor förbi villorna. Villa Idun t.v. i bilden. Höger: dagens utseende. Framför Villa Idun har en häck anlagts.

Vänster: Villa Götha med unga träd framför. Notera frånvaron av rabatter och prydnadsbuskar. Höger: dagens utseende.

Vänster: Villa Guldkroken ca 1900 med en liten bok framför. Höger: dagens utseende, boken har vuxit till ett stort träd.

som tidigare. De 24 formklippta lindarna och har idag reducerats till 10 friväxande träd.

Mål för området

- Karaktären med solitärträd i gräsytor och krökta grusgångar skall förstärkas.
- Det är önskvärt att den närmaste omgivningen till villorna ges en likartad utformning oavsett om villorna är privatägda eller kommunägda. Det bör framgå att alla villorna var en del av kurorten.
- Trädbeståndet bör ses över så att utsikterna från villorna över Vättern i viss mån återställs.

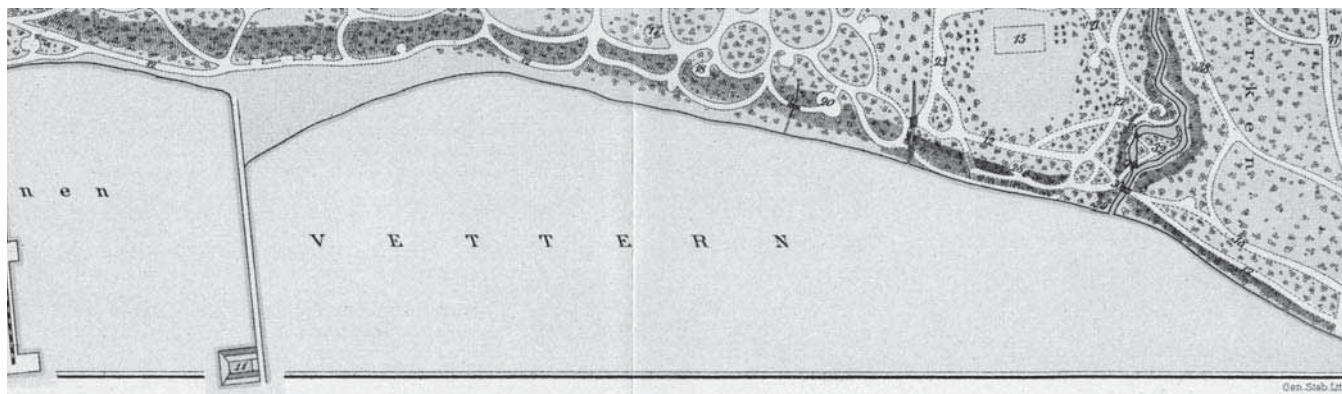
Förslag till åtgärder

- Gångvägarna bör justeras så att de överensstämmer med de tidigare sträckningarna.
- Trädbeståndet ses över både avseende borttagning av träd och ev. nyplantering.
- Rosplanteringarna bör ifrågasättas och ev. ersättas med gräs.
- Trädgårdsanläggningen framför villa Idun bör på sikt ersättas med gräs och ev. solitärbuskar.
- Bersån Solfjädern bör återskapas.
- En musikpaviljong i sekelskiftesstil skulle kunna uppföras framför hotell Bellevue om behovet finns.
- De båda tennisbanorna är dominerande men bör bevaras eftersom de bidrar till att vitalisera parken. Om behovet av banorna minskar i framtiden bör man överväga att ta bort banorna och ersätta med gräsyta.
- Minigolfbanan kan ses som en modern efterföljare till krocketbanan och kan tills vidare bevaras av samma skäl som tennisbanorna.
- Parkens entré i söder bör förtydligas, varvid staket och entrébyggnad från 1918 kan tas som förebild.

Vindarnes udde vid sekelskiftet 1900. Björkarna fanns på plats redan vid parkens anläggande.

3. Stranden

Utsnitt ur 1906 års karta. Strandvägenn löper inte kontinuerligt utmed stranden utan slingrar upp och ned för strandbrinken. Kallbadhuset ses längst ned i bilden. Längst till höger är Vindarnes udde.

Tidigare utseende

Strandområdet karakteriseras av den 3-4 m höga strandbriken. Denna har tillvaratagits i parkplaneringen så att gångvägarna ömsom löper på krönet av brinken, ömsom nedanför och ibland både på ovanför och nedanför. I 1882 års beskrivning över parken omtalas de bersåer och sittplatser som är förlagda ”invid den uteder Vetterstranden förlöpande, för sin leeende och intagande naturskönhet, samt sitt storartade perspektiv kända, s. k. Strandvägen...”. Strandvägen var dock ingen genomgående gångväg utan snarare en kombination av olika gångvägar vilket är särskilt tydligt på strandpartiet utmed den centrala parken framför varmbadhuset. Trappor är inte markerade på äldre kartor utom möjligen vid utsiktsplatsen *Solliden*. Utmed Strandvägen fanns bersåerna *Solliden* och *Skumrasket*. *Balders bro* tog besökaren över *Ormbunksbäcken*.

Strandparti där strandbadet kom att anläggas 1913. Notera barnvagnen

*Strandbadet med herr- och damavdelning åtskilda av ett insynsskyddande staket.
Foto omkring 1915.*

Vindarnes udde längst i norr var Strandvägens främsta målpunkt. Platsen är tydligt markerad på 1882 års karta och var troligen ett viktigt inslag i Sternemanns förslag. På platsen fanns det redan vid anläggandet 1877 en grupp med björkar som fick stå kvar. Slänten nedanför platsen hölls fri från högre vegetation och bänkar placerades ut i grusytan. En bro ledde över ett dike vidare norrut från Vindarnes udde.

Vid tiden för parkens anläggande fanns en del vegetation utmed stranden som delvis bevarades. Planteringar utfördes troligen i mer begränsad omfattning i strandområdet jämfört med parken i övrigt. Vattenbrynet förstärktes med en palissad av pålar på de ställen där vågorna hotade att erodera strandkanten.

1881 uppfördes kallbadhuset invid den norra piren. Badhuset omslöt en bassäng där man badade i Vätterns vatten. Strandbadet med dagens badhytter tillkom 1913 och det gamla kallbadhuset revs troligen i samband med detta. Strandbadet var avskilt från kurortsparken med ett staket. Ett foto från 1914 visar ett tvärgående staket ända ut i vattnet som delade upp badet i två delar, för herrar respektive damer. Detta staket togs senare bort. Badet var även avskilt från piren med staket och ingick på 1920-talet i det avgiftsbelagda området.

Piren ut till kallbadhuset hade från början en välvd, stensatt yta. Denna blev senare kompletterad med sprängsten, jord och en gångväg i asfalt.

Norra piren. Här är ännu den ursprungliga välvda formen kvar. Foto 1920-tal.

Dagens utseende

Gångvägssträckningarna är i stort sett oförändrade idag men vissa partier har försvunnit eller förvildats. I det centrala strandpartiet framför f.d. varmbadhuset har gångvägsnätet förenklats. Utsiktsplatserna har blivit fler och möblerats med moderna parkmöbler.

Strandbadet är avskilt från den gamla badhusparken genom ett högt staket och vegetation.

Mål

- Gångvägsnätet skall återges sin ursprungliga sträckning.
- Strandbadet bör inte vara visuellt avskärmat från Stadsparken.

Förslag till åtgärder

- Gångvägarna justeras
- Erosionsfrågan utreds och strandskoning ses över
- Vindarnes udde görs till en tydlig plats i parken genom att den ges en jämn grusyta. All högre vegetation i slänten ned från platsen mot vattnet tas bort.
- Sittplatserna utmed stranden ordnas på sina ursprungliga platser och med äldre möblering.
- Utreda borttagande av staket mot badet

Parti av strandvägen, omkring 1900 och idag. De två ekarna som fanns redan när parken anlades är kvar än idag. Överst skymtar Suckarnes bro som leder över en liten ravin där det idag finns ett konstgjort vattenfall.

Strandvägen med de två ekarna. Gräsytan t.h. har ersatts av en plantering med bergtall.

Parti av strandvägen. Utsikten blockeras idag delvis av vegetation.

Vindarnes udde. Den distinkta kanten mellan grus och gräs är borta och utsikten är skymd.

*Utsiktsplats nära de nuvarande tennisbanorna. Övre foto omkring 1900.
Undre foto 2005.*

4. Nya parken söder om bäcken

Utsnitt ur 1906 års karta

utfördes 1877. När parken 1903 utvidgades med tegelbruksjorden planterades ytterligare en stor mängd gran.

Av kostnadsberäkningen från mars 1877 framgår att gångvägar och planteringar kunde anläggas på befintlig mark utan några omfattande utfyllnader

Tidigare utseende

Den västra delen av området anlades 1877, medan delen närmast stranden, den s.k. tegelbruksjorden, blev tillgänglig för parkanläggning först 1903. Det är dock troligt att hela området ingick i Sternemanns plan från 1876.

Området var av allt att döma trädöst vid anläggandet, vilket innebär att inga träd i den västra delen är äldre än ca 130 år och i den östra delen är inga träd äldre än ca 100 år. Planteringarna utgjordes till största delen av ek, bok, gran och tall. Av äldre kartor framgår att gran och tall planterades i Nya parkens centrala del vid de ursprungliga anläggningsarbetena som

I förgrunden äldre granar, planterade ca 1877, i bakgrunden yngre granar planterade ca 1903 när Tegelbruksjorden införlivades i parken.

Foto från Nya parken från början av 1900-talet. Plantorna sattes mycket tätt vid de ursprungliga planteringarna och där- efter gallrades efterhand.

eller schakter. Dikena i området behövde dock rensas och fördjupas. Vidare behövde stranden förstärkas på de ställen där den "vill skrida utåt". Detta utfördes genom de pallisader av pålar som kan ses än idag.

Diket i södra delen är troligen det dike som enligt Sternemanns kostnadsberäkning skulle vara 4 fot djupt, 1 fot i botten och 9 fot i dagen. Diket tycks ha rensats i sen tid, vilket kan ha skadat rötterna på de omgivande bokarna. Parallellt med diket löper parkens enda raka gångväg fram till villa Maria.

Det fanns vid sekelskiftet omkring 10 km gångvägar i parken. I parkens norra del, som är mer naturparksbetonad, var gångvägsnätet inte lika utstuderat som i parkens centrala och södra del. Gångvägarna var dock för det allra mesta krökta för att undvika monoton. Gångvägsnätet var i huvudsak "in-åtvänt" men anslöt på några punkter till omgivningen. Gångvägarna erbjöd många alternativa promenadmöjligheter. Utefter Adams väg fanns flera sittplatser och beråser i skuggiga lägen.

Området var i sin helhet tätt planterat och det erbjöd troligen inte några utsikter över Vättern annat än från Strandvägen. Efterhand gallrades i de täta planteringarna för att få en större luftighet. I parkens norra del blommade vitsipporna rikligt på våren. Här, och utmed strandpromenaden, slog man gräset senare på försommaren. I en annons i Hjo Tidning den 18 maj 1918 påtalades att det var förbjudet för allmänheten att plocka vitsippor i parken och att beträda gräsmattorna. Detta tyder på att man värnade om parken

Tennisspel på nya tennisbanan på "tegelbruksjorden". Foto ca 1910.

Modern grundkarta lagd över 1906 års parkkarta. Nya parken är till vänster om bäcken, Gamla parken till höger om bäcken. Av det ursprungliga gångvägsnätet återstår på sina håll endast fragment. Paviljongen i Gamla parken är borta. Notera den nya vägsträckningen över parkmarken längst upp på kartan.

även när det inte var säsong för kurortsgästerna, eftersom vitsipporna var utblommade när kurortsäsongen började. Det var tillåtet att vistas på gräs- och ängsyrtorna i den norra, mer naturbetonade delen av parken. En tennisbana anlades i början av 1900-talet på det område som blev tillgängligt 1903.

Dagens utseende

Området blev något beskuret i väster när Karlsborgsvägen rätades ut. Dagens gångvägssystem är något ofullständigt jämfört med de äldre kartorna. En scen uppfördes på 1980-talet i områdets östra del, i närheten av platsen för tennisbanan. Ett stenparti har tillkommit liksom en del nya trädplanteringar.

Mål

- Området kan inte återges utseendet omkring 1900 eftersom vegetationen då var betydligt lägre än idag. Gångvägar och sittplatser bör dock i möjligaste mån återställas till ett tidigare utseende.

Förslag till åtgärder

- Borttagning av mindre träd kan bli aktuellt, se kapitel 9.
- Ev. utförs nyplantering av de nu försvunna barrträdsbestånden, se kapitel 9.

- De huvudsakliga gångvägarna återställes i ursprunglig sträckning.
- Stenpartiet tas bort.
- Scenen bevaras tills vidare men bör på sikt tas bort och hellre ersättas av en musikpaviljong i Gamla parken.
- En avgränsning av parken mot Karlsborgsvägen med staket eller buskage skulle vara önskvärt.

Vy in mot Nya parken över Ormbunksbäcken ca 1920. Notera den svagt välvda bron och de samlade bestånden av gran och björk i Nya parken.

Samma vy 2005.

5. Bäckens och bäckravinen

Vänster: utsnitt ur 1906 års karta. Notera de sju broarna, varav två leder över till ön Paradiset i bäckens nedre lopp. Höger: Paradiset omkring år 1900. Notera kvinnan som sitter på en bänk och läser i bildens vänstra del.

Tidigare utseende

Sternemann lät plantera 20 exemplar av strutbräken invid bäcken som sedan gick under benämningen "Ormbunksbäcken". I Sternemanns växtförteckning upptas även *Heracleum giganteum*, jättebjörnloka, som troligen också planterades vid bäcken. Bäckens och dess dammar var under kortstiden ett av parkens favoritmotiv för fotografering. De tre dammarna i bäcken, en större och två mindre, skapades genom fördämningar bestående av stora granitblock. Vid den översta fördämningen anlades från början en gångbro över bäcken, ytterligare en gångbro tillkom omkring år 1900 vid den nedersta fördämningen. På 1882 och 1893 års kartor är endast tre broar över bäcken redovisade. På 1906 års karta, då den s.k. tegelbruksjorden införlivats i parken, finns inte mindre än sju broar över bäcken. Två av broarna leder över till den holme, *Paradiset*, som tillskapats i det nedre loppet av bäcken genom att gräva en extra bäckfåra. Av Sternemanns kostnadsförslag framgår att broarna var välvda, ca 2,5 meter långa och hade grönmålade räcken. *Suckarnas bro* är ca 16 meter lång och överbryggar en ravin i parkens centrala del. Alla broar är individuellt namngivna, t.ex. *Balders bro*, *Heimdals bro* och *Tors bro*.

Motiv från en av dammarna i bäcken. I förgrunden Gamla parken med stora träd, på andra sidan bäcken unga björkar i Nya parken.

Motiv från Paradiset. I bilden döljer sig inte mindre än sju herrar, sju damer och två barn.

Dagens utseende

Vegetationen är idag tät utmed bäcken. Miljön är idag mer naturbetonad och inte så parkmässig som man kan se på äldre foton. Några av broarna är borta, men de flesta har blivit ersatta av nya som dock saknar de äldre broarnas välvda gångyta.

Vid den nedre fördämningen strömmar vattnet delvis *under* granitblocken i stället för över.

Mål

- Miljön kring bäcken skall i möjligaste mån återfå karaktären av parkartad idyll från tiden omkring sekelskiftet 1900.
- Holmen Paradiset bör röjas från slyvegetation och skräp.

Förslag till åtgärder

- Kompletterande plantering av buskar och ormbunkar.
- Broar och gångvägar återskapas.
- Tätning utförs kring granitblocken vid den nedre dammen.

Gångväg utmed bäcken. Gångvägen har idag förlorat en del av sin distinkta linjeföring.

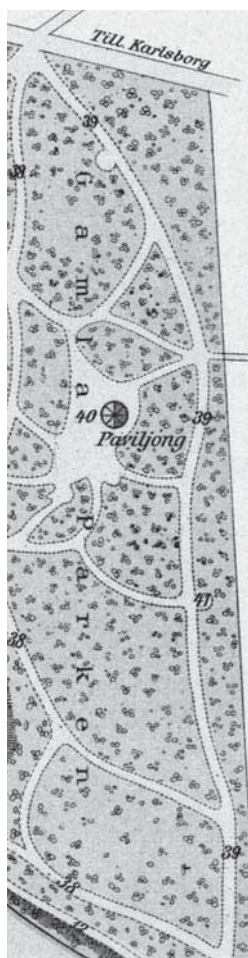

Den mittersta dammen med Nya parken på andra sidan bäcken. Ormbunkarna trivs på platsen och har idag imponerande storlek.

Den nedre dammen och Nya parken. Dekorativa stenar har murats fast på dammen på det äldre fotot.

6. Gamla parken norr om bäcken

Vänster:
utsnitt ur 1906
års karta.
Höger: serverings-
paviljongen eller
schweizeriet
Fördärvet med en
serveringsdam.

Tidigare utseende

Detta område bestod före 1877 av en trädbevuxen betesmark. När parken anlades genomfördes "djuphackning, bränning och smågallring" av området. Av kartorna att döma tycks inte några större gräs- eller ängsytor ha funnits i detta område. När den gamla parken stod färdig var den troligen i huvudsak trädbevuxen, men med tillräckligt stora avstånd mellan träden så att de enskilda individerna kunde utvecklas fritt. Det är troligt Sternemann helt förlitade sig på den befintliga vegetationen i denna del av parken och att därför inga trädplanteringar utfördes.

En serveringspaviljong eller ett "schweizeri" som senare kom att gå under benämningen Rotundan eller Fördärvet placerades i denna del av parken. Paviljongen är inte inritad på 1882 års karta men är omnämnd i överläkare Baggsteds beskrivning av parken från 1880. Byggnaden placerades i ett område med höga björkar. Marken kring paviljongen och björkarna belades med grus och stolar och bord placerades ut på sommaren. Tillsammans med utsiktsplatsen *Vindarnes Udde* var detta den främsta målpunkten i parkens norra del. Efter badanstaltens nedläggning 1935 flyttades paviljongen till Stämmorna vid Mullsjön där den brann ned 1998.

Utmed parkens norra gräns löpte *Konung Oscars väg* i mjuka kurvor medan Drottning Sofias väg följde bäcken. Utmed *Konung Oscars väg* fanns en sitt-

Schweizeriet med gäster. Björkarna fanns på plats när parken anlades och byggnaden uppfördes.

plats benämnd *Hvilan*. Sittplatsen var troligen omgiven av skyddande buskar. Från paviljongen kunde man ta sig på en gångväg norrut, ur ur parken.

Dagens utseende

Modern bebyggelse norr om parken påverkar den visuella upplevelsen av denna del av parken.

När Karlsborgsvägen rätades ut kapades det nordvästra hörnet av parken. Detta medförde att gångvägarna i detta område fick ges en ny sträckning. I övrigt överensstämmer gångvägssträckningarna tämligen väl med sekelskiftets gångvägsnät.

Av de träd som redan var stora när parken anlades 1877 finns en del ekar bevarade i området närmast bäcken. Efter 1877 har en stor mängd träd tillkommit, framför allt genom spontan etablering men även genom plantering av bokar.

Grusplanen där schweizeriet var beläget är borta och marken är idag trädbevuxen likt omgivningen.

*Iduns bro med
gamla ekar i
Gamla parken
i förgrunden.
Äldre foto.*

Samma vy 2005.

Mål

- Området bör på sikt återges den naturparkskaraktär det hade omkring år 1900. Tills vidare kan den mer naturbetonade prägeln behållas.

Förslag till åtgärder

- Unga träd och slyvegetation tas bort i enlighet med en trädplan.
- De viktigaste gångvägarna bör sättas i bättre stånd.
- Det är önskvärt att kunna återuppbygga parkpaviljongen om det går att finna en funktion för byggnaden.
- Utmed parkens norra och västra gräns bör en tät buskplantering etableras, alternativt sättas ett staket här. Syftet är att avskärma de moderna byggnader och vägar som stör upplevelsen av den historiska parkanläggningen.

TRÄDBESTÅNDET, GÅNGVÄGAR OCH MÖBLERING

9.1. Trädbeståndet

Sternemanns planteringsförslag

Sternemanns planteringsförslag från 1877 (se bilaga 2) upptar ca 10 200 plantor. Av dessa är 7 500 småplantor av björk, bok, ek, gran och tall (1 500 plantor av varje art). Ytterligare 1 150 plantor utgörs av stora mängder (minst 100 exemplar av varje art) klibbal, gråal, avenbok, pil, lind, alm och lärkträd. 1 300 plantor utgörs av buskar. Återstående ca 250 plantor utgörs av ca 45 mindre vanliga trädarter, ofta bara ett eller två exemplar av varje sort. En stor andel av dessa utgörs av hortikulturella varieteter med brokbladigt eller färgat lövverk. I den norra delen av parken är det få eller inga hortikulturella varieteter men däremot en stor variation av inhemska och utländska trädslag.

Totalt omfattar växtförteckningen 47 lövträdsarter och 11 barrträdsarter. Härutöver innehåller listan 700 ”grofva buskar”, 160 ”storbladiga buskar”, 350 ”blomsterbuskar”, 100 ”frilandstörnrosor” (buskrosor), 20 strutbräken och 5 jättebjörnlokör. Av en annan växtförteckning framgår att med ”grofva buskar” avses bl.a. hägg, hassel, liguster, fläder, syrén, kornell, spirea och berberis.

För att erhålla en snabb effekt och troligen för att minska skötselbehovet sattes plantorna mycket tätt. 1884, sju år efter anläggandet, har Sternemann uppgivit att 75 % av granplantorna måste gallras bort. Motsvarande gällde troligen för de övriga massplanteringarna av björk, bok, ek och tall. De bortgallrade plantorna från björk, bok, alm och buskar såldes 1884 för 10-75 öre/st. Granplantor såldes för 12 kr per 100 plantor. Efterhand har ytterligare urgallringar behövt göras, ända in i vår tid. Idag återstår mindre än 10% av de träd som ursprungligen planterades men ändå kan delar av parken upplevas som alltför tätvuxen.

Trädbeståndet idag

Den helt dominerande delen av dagens trädbestånd tillkom i samband med parkens anläggande 1877. Av de träd i Gamla parken som var stora redan vid parkens anläggande finns endast ett fåtal ekar kvar. En del träd har tillkommit efter 1877, både genom spontan förnygring i Gamla parken och genom plantering. Det finns idag ca 1000 träd i parken, jämfört med de ca 10 200 plantor som sattes vid parkens anläggande. Björk är det dominerande trädslaget idag, följt av al, bok, ek.

Av de mindre vanliga trädslag från 1877 års plantering som fortfarande finns kvar i parken kan nämnas:

<i>Ornäsbjörk</i>	<i>Pyramidalm</i>
<i>Blodbok</i>	<i>Hörsholmsalm</i>
<i>Hängbok</i>	<i>Alpgullregn</i>
<i>Hängask</i>	<i>Europeisk lärk</i>
<i>Rödek</i>	<i>Serbisk gran</i>
<i>Pyramidek</i>	<i>Douglasgran</i>
<i>Krusbladig lind</i>	

Trädslag från 1877 års plantering som inte längre finns i parken är bl.a:

<i>Brokbladig lönn</i>	<i>Krusbladig ek</i>
<i>Tysk brokbladig lönn</i>	<i>Blodek</i>
<i>Brokbladig kastanj</i>	<i>Rödbladig alm</i>
<i>Rödblommig kastanj</i>	<i>Pelarm</i>
<i>Hängbjörk</i>	<i>Brokbladig alm</i>
<i>Avenbok</i>	<i>Hängalm</i>
<i>Krusbladig avenbok</i>	<i>Weymouthtall</i>
<i>Krusbladig rödbok</i>	<i>Balsamgran</i>
<i>Brokbladig ek</i>	<i>Österrikisk gran</i>

Diskussion

Det går inte att fullt ut återskapa utseendet vid slutet av 1800-talet när det gäller trädvegetationen utan att ta ned alla träd och börja om från början, vilket inte är tänkbart. Trots att en del träd har fallit för åldersstrecket är de trädvolymen som fanns i parken omkring sekelskiftet 1900 fortfarande kvar. En del träd är dock i dålig kondition, oftast p.g.a. hög ålder, medan andra har vuxit till en storlek som är problematisk både med tanke på utsikter över Vättern, skuggning och konkurrensen med andra träd.

En infallsvinkel kan vara att med utgångspunkt från dagens trädbestånd skapa en park som i möjligaste mån avspeglar idealet vid sekelskiftet. Vi kan då ställa oss frågan hur J. J. Sternemann skulle ha hanterat en situation som denna, ifall det läge vi har idag hade utgjort utgångsläget vid anläggandet av parken på 1870-talet. Konsekvensen av detta synsätt blir troligen att en hel del äldre träd bör tas bort, samtidigt som nya träd planteras. Vi får en park av 1800-talskaraktär, men väsentligt olik den ursprungliga parken vid kurorten.

Ett annat alternativ kan vara att bevara i stort sett alla äldre träd så länge som möjligt samtidigt som nya planterade eller spontant etablerade träd tas bort. Genom att avhålla sig från nyplantering, och låta parken och dess träd åldras naturligt ökas känslan av ålderdomlighet och autenticitet. När gamla träd dör och försvinner kan man utnyttja den ökade solinstrålningen till att skapa tätare gräsmattor intill grusgångarna och till att plantera prydnadsbuskar. Först om kanske 50 år är parken så uttunnad att det kan bli aktuellt att göra en större förnygringsinsats som då kan följa Sternemanns ursprungliga intentioner.

Om man väljer att göra en mer genomgripande restaurering av i första hand

den södra delen av parken så att karaktären omkring år 1900 återskapas både vad gäller byggnader, gångvägar och vegetation kan man välja att även återskapa de ursprungliga trädbestånden här. I ett sådant alternativ tas en hel del stora träd tas ned samtidigt som man nyplanterar enligt Sternemanns ursprungliga intentioner.

Oavsett vilken strategi som väljs bör både avverkning och plantering utföras utifrån en trädplan som innehåller ett långsiktigt mål för trädbeståndets utveckling i parken.

Mål

Huvudprincipen för trädbeståndet bör vara att alla äldre träd skall bevaras, medan yngre planterade eller spontant etablerade träd tas bort. Nyplantering görs endast i begränsad omfattning. Undantag från denna princip kan bli aktuella men skall då följa en upprättad trädplan. Om en mer genomgripande restaurering av byggnader och park genomförs, vilket i första hand gäller parkens södra del, kan avverkning och nyplantering i större skala bli aktuellt.

9.2 Gångvägarna

Gångvägarna har ännu i stora drag samma sträckning som under kurortsepooken. Där sträckningen har ändrats bör en återgång till en äldre sträckning ske. I synnerhet i parkens södra del var linjeföringen med mjuka svängar ett viktigt element för att skapa en vacker park. Linjeföringen bör justeras på de ställen där den idag avviker från det äldre utseendet.

På äldre foton framgår att gångvägarna ofta var svagt välvda och något nedsjunkna i förhållande till omgivande gräsyta. Kanten mot gräsytan var distinkt genom upprepad kantskärning. Det är angeläget att nya eller restaurerade gångvägar läggs på rätt nivå så att denna effekt är möjlig att uppnå.

På 1893 års karta över parken är 14 st små avskilda ”alkover” inritade i form av små avknoppningar från grusvägarna. Här stod förmodligen en eller ett par bänkar uppställda, eventuellt i kombination med en dekorativ plantering.

Trapporna var troligen utförda med sättsteg av runda trästockar. Det är önskvärt att på sikt återfå denna karaktär.

Gångvägarna var ursprungligen troligen belagda med sand eller naturgrus. För att få en hård yta där rullstolar och barnvagnar är lätta att framföra bör gångvägarna ha ett ytskikt av packat stenmjöl. Gatsten bör ej användas som ytskikt.

Grusgångarnas sträckning i mjuka kurvor och den distinkta gränsen mot gräsyterna var en viktig del av parkens estetik.

9.3 Parkutrustning såsom bänkar, broar m.m.

Bänkar

På de äldre fotografierna syns flera modeller av parkbänkar, varav modellen med ribbor i sits och rygg och med kryssformat underrede tycks vara den mest utbredda. Nya bänkar i parken bör i möjligaste mån ansluta till de modeller som funnits tidigare. Även placeringen bör ansluta till de platser som framgår av äldre kartor och foton.

Den vanligaste typen av bänk på äldre foton är en bänk med ribbor och kryssformade trästöd. En liknande bänk med ribbor kan även ses med mer utsirade gjutjärnsstöd som på stora bilden längst ned. Den vänstra bänken på bilden längst ned förekommer även på en del äldre bilder.

Välvd bro över Ormbunksbäcken. Foto ca 1910.

"Suckarnes bro", foto ca 1900. På bron står en bänk i form av en plank på bockar.

Broar

De broar som fanns i parken tidigare var lika dagens broar, men hade en välvd yta som på fotografiet på nästa sida. Även i Sternemanns kostnadsförslag påpekas att broarna skall vara välvda. De nuvarande broarna bör på sikt bytas ut mot välvda broar.

Papperskorgar, urnor

Papperskorgar fanns inte i kurparken. Nya papperskorgar bör ha en enhetlig utformning och vara relativt diskreta.

Framför varmbadhuset stod urnor med lagerträd eller citrusträd. Om varmbadhuset återges något av sin tidigare fasad mot parken bör urnorna med orangeriväxter åter placeras ut på ömse sidor om verandatrappan.

Belysning

Det fanns ingen utvändig belysning i parken under kurortens tid. Dagens parkbelysning består av vita glober. Man kan överväga att på sikt ersätta denna belysning med lyktarmaturer av äldre utformning.

Flaggstänger

Flaggor var en populärt inslag på kurorten. Förutom flaggor på byggnaderna utplacerades låga flaggstänger framför varmbadhuset vid festliga tillfällen. Några fasta flaggstänger på marken förekom inte.

Hägnader och staket

Det är önskvärt att nya hägnader och staket utformas efter äldre förlagor, så som de kan ses på äldre foton. För att understryka kurortsparkens särart kan någon form av avgränsningar av parken mot omgivningen övervägas.

Urna med citrusträd eller lagerträd framför varmbadhuset.

Påminning till Boveringshus i Hjo

Facad åt Söder.

Facad åt Nord.

Westerlunds & Jönsson 1882.
 P. J. Jönsson

BYGGNADERNA

Merparten av kurparkens byggnader tillkom under en relativt kort tidsrymd. Förutom Eirapaviljongen och Strandbadet uppfördes parkbebyggelsen inom loppet av 15 år, vilket gett ett relativt enhetligt helhetsintryck vad gäller utformning och byggnadsmaterial. Byggtempot måste tidvis ha varit högt och det är anmärkningsvärt att inga bilder påträffats som visar några spår av att byggnadsverksamhet pågick.

Det finns också avgörande skillnader mellan byggnaderna, vilket speglar såväl tillkomsttidens förändrade byggnadsskick som de olika byggmästare och arkitekter som medverkade. Kuranstalten anlätade såväl lokalt som nationellt välrenommerade personer, vilket lägger ytterligare en dimension till bebyggelsens värde.

Kuranstaltens byggmästare och arkitekter

Anders Pettersson

Upphovsman till varmbadhuset.

Byggmästaren Anders Pettersson var bördig från Värsås, beläget någon mil nordväst om Hjo och omtalat för sina många byggmästare. Tillsammans med brodern, Petter Pettersson, uppfördes Värsås kyrka 1856-57.

Anders Pettersson hade också erfarenhet av kurortsbebyggelse. Som tidigare nämnts hade han verkat som byggmästare vid uppförandet av det stora badhuset i Mösseberg 1865. Byggnaden förstördes av brand redan 1871, vilket medförde att Pettersson fick i uppdrag att också bygga ett andra badhus 1872. Vid Mössebergs kurort medverkade han även vid uppförandet av ett större bostadshus för badgäster.

Pehr August Pettersson

Arkitekt för Villa Flora, Victoria och Guldkroken samt ombyggnad av varmbadhuset. Pehr August Pettersson föddes i Värsås i början av 1840-talet och var brorson till Anders Pettersson.

P. A. Pettersson, samverkade under många år med arkitekten Charles Emil Löfvenskiöld, som genom sina skrifter och mönsterritningssamlingar för *”Lantmannabyggnader”* var en välkänd förespråkare för lantbrukets rationaliseringar och förbättrade byggnadsskick. Löfvenskiöld framstår också som en av *”schweizerstilens”* främsta företrädare, dvs den träarkitektur som bland annat kan karaktäriseras av stora taksprång, balkonger, verandor och omfattande ornament, och som blev vanlig under 1800-talets andra hälft.

P. A. Pettersson kallade sig lantbruksarkitekt. Efter Löfvenskiölds död utgav också han en typritningssamling 1889, vars byggnadsideal och dekorgrammatik har stor likhet med parkvillorna i Hjo. I skriftens förord lämnas följande referens:

Adrian C. Peterson: Söcietetshuset på Marstrand.

Adrian C. Peterson: Stora staten, Almnäs, Hjo.

”Om Byggmästaren Herr Pehr Aug. Pettersson ifrån Versås, som under loppet af flera år varit min ritare, lemnas med nöje det vitsord, att han innehar en så stor förmåga att utföra ritningar till ändamålsenliga och smakfulla Landtmannabyggnader, att sannolikt ingen i riket övergår honom i denna branch. Då Herr P. A. Pettersson dessutom eger en ovanlig arbetsförmåga och en sällsynt pålitlighet och redbarhet samt är af en allvarlig och tänkande natur, anser jag för en kär skyldighet att honom till det bästa rekommendera – och jag får tillägga, att af de ritare jag begagnat har ingen i så hög grad, som Pettersson gjort sig deraf förtjänt.

Mariestad och Bergatorp den 24 April 1868
CH. EM. LÖFVENSKIÖLD

P. A. Pettersson arbetade även med flera byggnader vid Mössebergs kurort. Ett välkänt hus efter hans ritning är också det f.d. spruthuset, nuvarande turistbyrån, vid Sandtorget i Skövde.

Adrian Crispin Peterson

Arkitekt för Villa Svea och Eira, med uthus, samt ombyggnad av varmbadhusets ”festsal”.

Adrian Crispin Peterson (1835-1912) var son till en värmäländsk murarmästare. Efter examen från arkitektlinjen vid Chalmerska Institutet i Göteborg arbetade han som assistent till arkitekt Adolf Wilhelm Edelsvärd. Därpå följde ytterligare studier för professor Scholander vid Konstakademien i Stockholm, vilket ledde till en utnämning som e. o. vikarie vid Överintendentsämbetet 1866 där han var verksam fram till 1904. Samtidigt verkade han som praktiserande arkitekt, först i Uppsala och från 1872 i Göteborg. Adrian Peterson blev en av stadens ledande arkitekter med en mycket omfattande produktion. Som kyrkoarkitekt arbetade han med närmre 40-talet kyrkobyggnader, t ex S:t Pauli, Lundby och Örgryte nya kyrka i Göteborg, Fjällbacka, Grebbestad och Lysekil i Bohuslän, Okome och Falkenberg i Halland och Valbo Ryr och Edelskog i Dalsland.

Till hans mest välkända bostadshus hör kvarteret Örup vid Kungsportsavenyn i Göteborg. Adrian Peterson ritade samtliga byggnader på kvarterets fem tomter - i folkmun kallades kvarteret länge ”Adrianopel”. Peterson ägde

Lars Kellman: Järnvägsstationen i Mariestad.

Hans Erland Heineman: Kulturhuset i Skövde.

självr nr 18, där han också bebodde en av de stora lägenheterna. Wernerska (Wijkska) huset vid Parkgatan, Hasselblad & Co:s lager- och affärshus vid lilla Bommen, Göta Coldinuordens hus vid Bellmansgatan och Fürstenberska galleriet (en påbyggnad på ett äldre hus) är andra exempel. Han ritade även ett flertal skolor, t ex Nya Elementarläroverket (Victoriagatan), Götabergsskolan, Landalaskolan och flera småbarnsskolor, bland annat vid Föreningsgatan.

Bland byggnader för sjukvården kan nämnas Holtermanska sjukhuset, Epidemisjukhuset och Arbets- och försörjningshemmet Gibraltar (senare kallat Vasa sjukhus). Tillsammans med sonen Carl Crispin Peterson utformade han stationshus längs Västgötabanan, som Falkenberg (1891) och Borås (1894).

Adrian Peterson arbetade också med flera stora träbyggnader. Hans uppdrag för Kuranstalten i Hjo hade bland annat föregåtts av societetshusen i Varberg (1883) och Marstrand (1886). Som andra exempel kan nämnas "corps de logis vid Mölnlycke", nuvarande Wendelsberg, Villa Nordenfeldt, Marstrand samt det spektakulära Rensjösätern i Jämtland, byggd som jaktvillan i väglös fjällnatur för familjen Dickson. I Skaraborg ritade Peterson bland annat det stora turisthotellet på Kinnekulle (ritningar daterade 1891, byggnaden revs 1982), byggnaderna Stora och Lilla Staten vid Almnäs samt fågelhus vid Ryholms säteri.

I likhet med samtida kollegor verkade Adrian Peterson i en anda av eklekticism och gav sina byggnader stildrag från olika historiska epoker. De stora bostadspalatsen i stadsmiljö bär ofta drag av nyrenässans, medan kyrkorna vanligen har ett uttryck i nygotik. Sjukhusen gavs en enklare utformning. För societetshuset i Varberg valdes "ett slags Alhambrastil" med moriska stildrag.

Adrian Petersons byggnader speglar också tidens mer industrialiserade byggnadssätt och tekniska nyheter, som förtillverkade dekorelement av cement, trädetaljer och lister enligt katalogvara och kalorifersystem för centraluppvärmning med varmluft. Prefabricerade delar, t ex innertrappor, kunde levereras från snickerifabrik. Det är känt att åtminstone den svårtillgängliga Rensjösätern bestod av förtillverkade moduler som monterades på plats.

Lars Kellman

Arkitekt för Eirapaviljongen och badhytterna.

Lars Kellman (1857–1924), föddes i Lugnås utanför Mariestad. I början av 1880-talet etablerade han egen arkitektverksamhet i Skövde. 1891 flyttade han till Borås, men hade även fortsatta uppdrag i Skaraborg. Till hans mer kända byggnadsverk i Skövde hör Hotell Billingen (1887, byggnadsminne sedan 1985), Skövde Sparbanks nya huvudkontor (1904) samt ombyggnaderna av bryggeriet Nordstjernen (1901 och 1909). Som exempel på jugendinspirerade byggnader kan nämnas ett större bostadshus vid Vasaplan (Orion 4, Storgatan 41) samt järnvägsstationen i Mariestad, byggnadsminnesförklarad 2005.

Efter 1935

Efter kurepoken har flera arkitekter arbetat med parkens byggnader. *Hans Erland Heineman* ritade det nya hotell Bellevue på 1970-talet. Heineman är nationellt välkänd, bland annat för kulturhuset i Skövde.

Vilhelm Andersson ("Millimeter-Ville"), Skövde, upprättade ombyggnadsritningarna för Villa Götha 1936 och för varmbadhuset samt medverkade vid uppförandet av det nya varmbadhuset på 1940-talet.

Från Skövdefirman *F. A. Neuendorf & son* finns ombyggnadshandlingar för Villa Sveas omvandling till folkhögskola. Arkitekt *Stefan Smedegård* medverkade både vid restaureringen av varmbadhusets salonger och ombyggnaden av Eirapaviljongen till restaurang i mitten av 1990-talet. I samarbete med stadsarkitekt *Per-Göran Ylander* har *Nils-Erik Sandén* utformat scenen i parkens norra del. Stadsarkitekt *Per-Göran Ylander* har också medverkat vid ett flertal restaureringsinsatser.

Vård, skador och åtgärder

Förutom Villa Götha, som är den enda murade och putsade villan, utgörs kurbebyggelsen av trähus med likartad skadebild och åtgärdsproblematik. De uppenbara skador som kunde iakttas vid en rundvandring sammanhänger oftast med problem kring byggnadens avvattningssystem; trasiga stuprör och hängrännor, vattenansamlingar på grund av dålig dränering, etc.

Löpande underhåll och varsamma reparationer är av stor betydelse för att bebyggelsens karaktär ska bevaras.

De generella förslag till åtgärder som är tillämpbara för hela kurortsbebyggelsen har diskuterats i tidigare kapitel. Följande lista kan ses som en sammanfattning av allmänt gällande riktlinjer:

- Löpande kontroll och underhåll. Åtgärder baseras på traditionella material och metoder. Anlitade entreprenör bör ha dokumenterad erfarenhet av liknande arbeten.
- Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder och eventuella förändringar.
- Kommande målningsarbeten av fasader och tak sker enligt med en för parken gemensam färgsättningsplan baserad på kulörundersökning för bedömning av ursprunglig färgsättning.
- Skyltning bör ske enligt gemensamma riktlinjer

Utöver detta anges i det följande specifika mål och åtgärdsförslag för respektive byggnad.

Parkens byggnader

I följande avsnitt beskrivs de enskilda byggnaderna i parken, ordnade efter tillkomsttid enligt nedanstående översikt. Med * markeras byggnad som inte längre finns kvar.

Kuranstaltens byggnader

Vid invigningen 1878: 1. Varmbadhuset (även kallat societetshuset)
2. Hotell Bellevue* och musikpaviljongen*
3. Villa Götha
4. Villa Idun
5. Paviljongen eller Schweizeriet "Fördärvet"*

1880-talet: 6. Villa Flora
7. Villa Viktoria
8. Villa Guldkroken
9. Kallbadhuset*

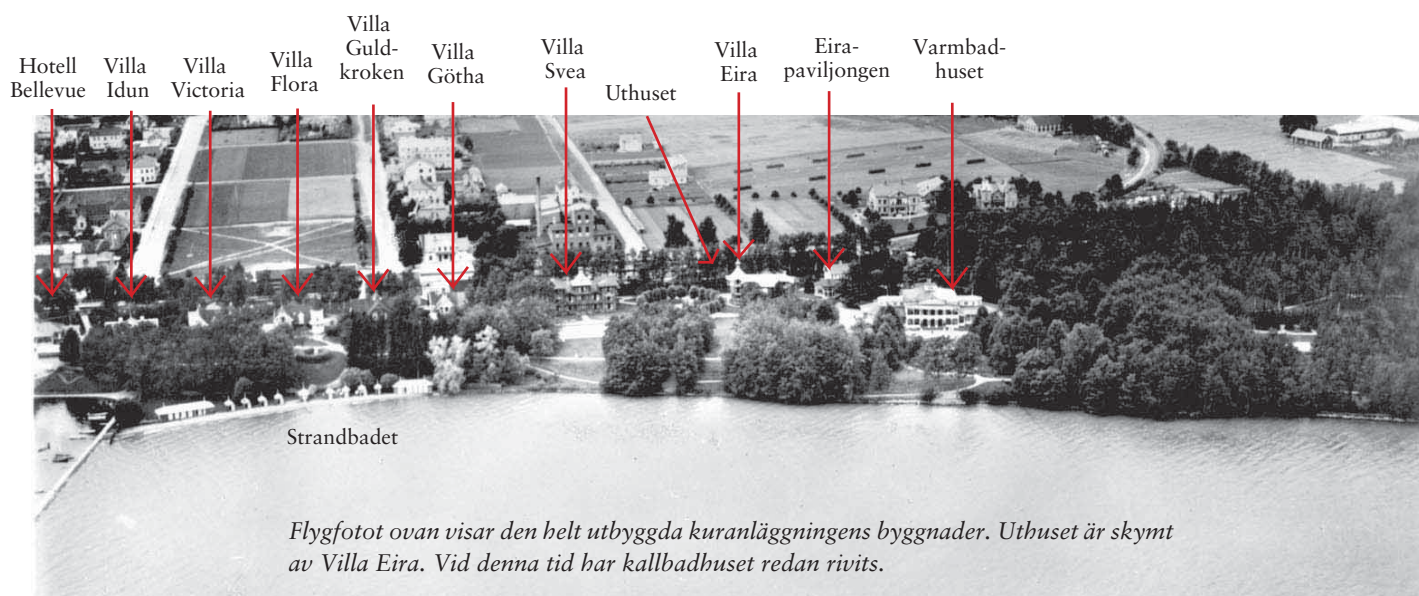
1890-talet: 10. Villa Eira
11. Villa Svea
12. Uthuset

Efter 1900: 13. Eirapaviljongen
14. Strandbadet

Samtida byggnader 15. Villa Olga
16. Magasinet
17. Doktorsvillan

Byggnader tillkomna efter 1935

18. Nya varmbadhuset
19. Nya hotell Bellevue
20. Scenen
21. Övriga byggnader

10.1 Varmbadhuset

En handkolorerad hälsning från kurorten.

Historik

Varmbadhuset invigdes 1878 och var Hjo Vattenkuranstalts första, stora nybyggnad. Badhuset, numera ofta kallat societetshuset, utgjorde verksamhetens kärna. I huset fanns såväl badinrättning som societetssalonger och den påkostade byggnaden skänkte anläggningen status. Till badhuset kom kurgästerna för läkarbesök och behandling, och här idkades sällskapsliv - från tidningsläsning och vardagligt umgänge till musiksoaréer och teateraftnar. Som tidigare framgått utgjorde byggkostnaden för varmbadhuset en dryg post i det nystartade bolagets ekonomi.

För byggnadens uppförande anlätades byggmästare A. Petterson från Värås *"hvilken förut byggt 2ne badhus vid Mösseberg och således bör ega god erfarenhet rörande dylika byggnaders ändamålsenliga uppförande"*. Några originalritningar har inte påträffats, däremot finns flera ändringsritningar från kurortsperioden, vilket visar att såväl P. A. Pettersson som Adrian Peterson har medverkat i olika skeden.

En serie ritningar visar ett långt drivet förslag till "solbad" genom en spektakulär påbyggnad med ytterligare en våning av byggnadens mittdel. Förslaget, upprättat i början av 1900-talet, innebar också en "modernisering" av huvudfasaden vilket ytterligare hade stärkt byggnadens centrala roll om det hade kommit till genomförande.

Tidigare utseende

Varmbadhuset var en strikt symmetrisk träbyggnad, bestående av en två våningar hög mittdel flankerad av sidoskepp och en bakre utbyggnad. Stora verandor löpte längs byggnadens sidor. Fasaderna var rikt utsmyckade med dubblerade pelare i mittskeppet, en kraftigt markerad takfot och omfattande panelarbeten och dekorsnickerier. Taket kröntes av en lanternin och mot väster utgjorde badanläggningens höga skorsten ett karaktärsfullt inslag. Tre flaggstänger med vajande fanor avslutade siluetten mot himlen. Den ur-

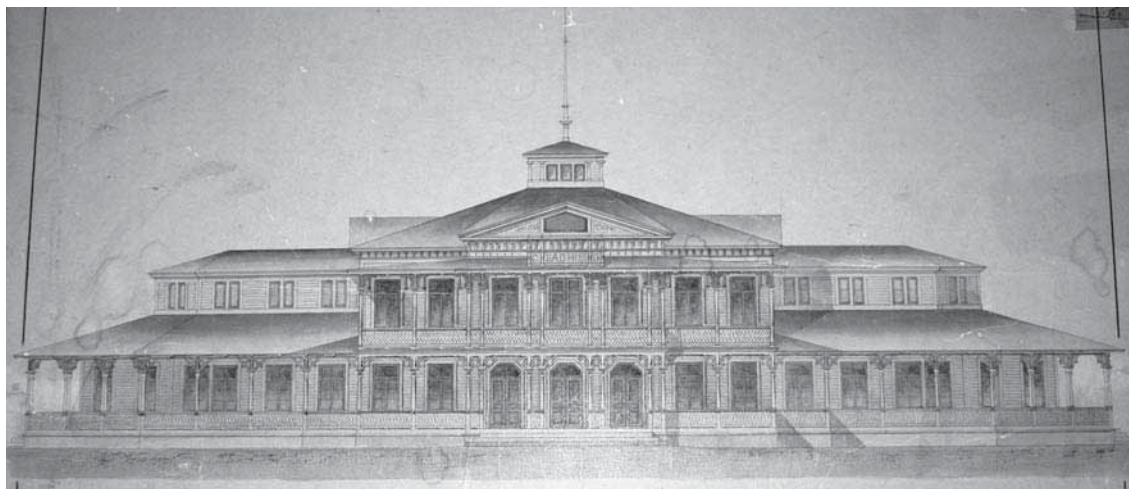

Foto av ritning i Hjo museum.

Ursprungligt utseende. Arkivfoto Västergötlands museum.

Efter den övre verandans utbyggnad i mitten av 1890-talet.

Flygbild 1932. Arkivfoto Västergötlands Museum

sprungliga byggnaden präglades av ett klassiskt formspråk med mittrisalit och gavelmotiv, men också av tidens träbyggnadstradition i Löfvenskiölds anda. Den senare karaktären förstärktes ytterligare genom en utbyggnad av verandan på 1890-talet.

Några planritningar över byggandens inre organisation har inte påträffats men 1880 gjordes följande beskrivning av Vattenkuranstaltens förste överläkare, provinsialläkaren Wilhelm Baggstedt: *"Badanstalten byggas 1877 och frade sin första födelsedag den 1 juli 1878. Huvudsakligen byggd i halvcirkelform med alla badlokaler på nedre botten, är den inredd med all hänsyn till nutidens fordringar på komfort och ändamålsenlighet. I två från varandra skilda avdelningar innehåller den badlokaler för 2 klassens badgäster. Runt omkring hela byggnaden löper en täckt veranda. Från 1:sta klassens veranda och ifrån vestibulen finnas särskilda ingångar till damernas och herrarnas badlokaler. Avkylningsrummen är höga, ljusa och luftiga; i deras mitt befinna sig bassinerna, omgivna av grönskande växter; därbredvid duschrummet med alla nu brukliga duscher ifrån den uppstigande till skif-cirkel- och ryggradsduschen. Runtomkring avkylningsrummen ligga en mängd mindre, avsedda dels för avklädning – varje patient kan här beräkna sitt särskilda avklädningsrum – dels för servering av de olika baden ss. ångbad, karbad, tallbarrsbad, sittbad, halubad, romerska bad, packbad m.m.*

2:dra klassens badrum är i huvudsak inrättade efter samma princip, men naturligt enklare. I andra våningen är läkarnas mottagningsrum m. m. och 3:ne större sällskapsrum med piano och tidningar; härutanför finnes en större balkong, varifrån en vidsträckt utsikt erbjuder sig: hamnen, staden, parken och Vättern; mot nordost Omberg; vidare Östgötakusten, i sydost Brahehus, Grenna och Visingsö. Isynnerhet är denna vy vacker och anslående då aftonsolen belyser dessa trakter, och så om lyckan är god en hägring framtrollar såväl dessa som långt avlägsna landskap helt nära."

Trettiofem år senare har ombyggnader skett och behandlingsmetoderna utvecklats. I kuranstaltens egen publikation ges följande bild: *"I det i Nya par-*

ken belägna varmbadhuset, som under senare åren blifvit tillbyggt och utvidgat, äro badlokalerna, som samtliga ligga å nedre botten, höga och ljusa, i första klass särskildt rymliga och komfortabla, i andra klass enklare inredda, men äfven de ändamålsenliga och bekväma. Rundt hela byggnaden löper en rymlig täckt veranda, som i synnerhet vid regnväder tjänar badgästerna till en behaglig promenadplats. – Varmbadhuset innehåller fullständiga och tidsenliga apparater för såväl varm- som kallvattenkur med alla brukliga uppvärmnings- och afkylningsformer, äfvensom apparater för elektriska ljusbad och för Nauheimerbad med flytande kolsyra. Vattnet till baden erhålles från högt belägna, rikligt gifvande källor med ett särdeles godt och rent vatten, hvars temperatur endast är 6-8 gr. C.” (Hjo Badanstalt, 1915)

Senare åtgärder

Enligt uppgift fattades beslut om att riva varmbadhuset 1942 och arbetet påbörjades vid årsskiftet 1942-43. Rivningsarbetet utfördes av Johan Lundin Byggnadsbolag. Under arbetets gång fann man dock att byggnadens mittparti var i bätte skick än väntat och beslöt att bevara detta. För utformning av nya sidofasader samt ny entrébalkong anlätades arkitekt Vilhelm Andersson, Skövde. Även fönstrens gavelmotiv och pilatrarnas dekorer har tagits bort. Det är inte känt när bassängerna las igen.

Dagens utseende

Byggnaden inrymmer idag publik verksamhet, vilket innebär att den sommartid är tillgänglig för besökare.

Varmbadhuset är den idag den mest förändrade av kuranstaltens byggnader då endast mittdelen återstår. Den nedre verandan har dock återskapats och är idag målad enligt ursprunglig färgsättning. Av den tidigare så karaktärsgivande

Varmbadhuset. Fotot är taget efter rivning av sidobyggnaderna och de stora verandorna, vilket skedde i början av 1940-talet.

de höga skorstenen återstår endast den lägre, murade delen. En del fönster har en förändrad spröjsindelning och modernare, kvadratiska fönster har tillkommit på utbyggnaden mot väster. Tidigare takbeklädning (sannolikt papp) har bytts ut mot tegel. Vissa delar av taket belades 2006 med papp på trekantslist. Sammantaget ger dessa förändringar intrycket av en mer klassicistisk

byggnad än vad som ursprungligen var fallet, vilket ytterligare understryks av den nuvarande färgsättningens framhävda pilastrar. Detta medför att byggnaden upplevas som avvikande i förhållande till de övriga byggnadernas mer enhetliga utformning och gör dess centrala betydelse för kurorten svårare att avläsa. Den rekonstruerade nedre verandan och dess färgsättning ger en väsentlig, men isolerad, pusselbit för att tolka byggnaden.

Invändigt är entrérum, trapphall och övervåningens salonger i huvudsak mycket välbevarade. Det övre planets färgsättning restaurerades i mitten av 1990-talet. Övriga lokaler i bottenvåningen döljs av akvariets utställningsväggar.

Mål

- Byggnadens och platsens centrala roll bör stärkas.
- Fortsatt publik verksamhet är önskvärd.
- Kommande åtgärder för fasaden bör syfta till att återföra till dess ursprungliga karaktär. På längre sikt kan det vara aktuellt att i någon form redovisa byggnadens tidigare volym.
- Färgsättningen bör återföras till ett ursprungligt utseende.

Förslag till åtgärder

- Fortsatt fasadrekonstruktion, som ett första steg återskapas balkongen i plan 2.
- Vid fönsterbyten bör en återgång till tidigare fönstertyper och omfattningar övervägas.
- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder. Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder.
- Inför ommålning genomförs färgundersökning av tidigare färgsättning som ett underlag för nya kulörval.

Känd ritningsdokumentation

Hjo kommunarkiv:

- Plan, sektion och väggelevation (interiör, sannolikt avseende badavdelningen) P. A. Pettersson, 1885.
- "Öververanda mot Vättern", P. A. Pettersson, 1894.
(Ritningar för utbyggnaden av verandan). På Hjo Museum finns en osignerad fasadritning som sannolikt avser samma utbyggnad.
- Måttfatt planritning för grundmur och nedre bjälklag, sannolikt ändringsritning. Av ritningen framgår bassängernas läge. P. A. Pettersson.
- "Ritning till förändring av festsalen i Hjo enligt uppgivna mått från Jönköpings Mek. Snickeri Fabriker". Adrian C. Peterson, 1892.
- Förslag till solbad. Plan, fasad, detaljer. Saltsjöbaden 1904? Ej utfört.
- I bygglovarkivet finns också uppmättningsritning, plan, upprättad 1976 samt rumsbeskrivning, avseende restaurering, Stefan Smedegård 1996.

Fasad mot öster.

Fasad mot norr.

Fasad mot väster.

Fasad mot söder.

Befintligt utseende, interiör

Alva
Smedberg

10.2 Hotell Bellevue och musikpaviljongen

Hotell Bellevue, från väster, mot järnvägen.

Historik

Som den sista i raden av kurortsbyggnaderna, intill Villa Idun, låg Hotell Bellevue. Byggnaden, också kallad badrestauranten, hade ursprungligen uppförts som järnvägshotell och var i privat ägo fram till 1884 då den inköptes av kuranstalten och gavs namnet Bellevue.

”Mat serveras på Hotell Bellevue, beläget i Nya parken. Hotellet är ombyggt och betydligt utvidgadt; det är försedt med stora och rymliga,, täckta verandor, från hvilka man har en vidsträckt och vacker utsikt öfver Vettern, i synnerhet från de en trappa upp belägna lokalerna. Priset är 2 kr. och 25 öre per dag för tre måltider (frukost: smörgåsbord, ägg, varm rätt, mjölk, té, kaffe eller välling,; middag: tre rätter mat; aftonmåltid: smörgåsbord, varm rätt eller gröt, mjölk, té). Särskildt dietiskt bord. Den dietiska matlagningen är skild från den vanliga och förestås af särskild kokerska. För andra klassens matgäster spisning till billigare pris.” (Hjo Vattenkuranstalt 1898)

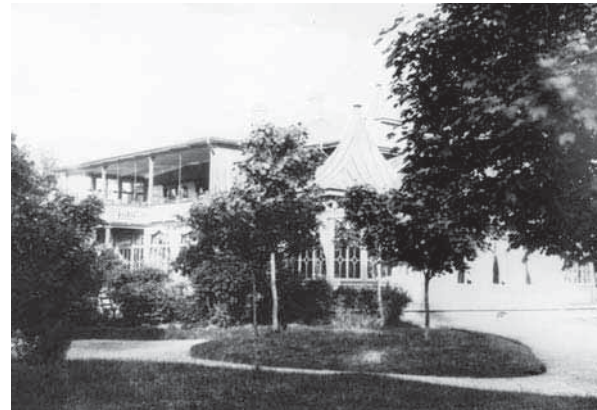
Bellevue har beskrivits som en omtyckt mötesplats för såväl kurgäster som ortsbor, Byggnaden ödelades av en omfattande brand den 28 augusti 1932, den sista natten för säsongen.

Hotell Bellevue, från söder. Fotot bör vara taget innan 1891, då den stora, övre verandan mot sjön sannolikt tillkom. Här syns också musikpaviljongen (längst till höger i bild), snarlik de hörnverandor som omgav hotellbyggnaden.

Utseende

Bellevue var en stor träbyggnad med papp- eller plåttak och verandor och balkonger längs de båda långsidorna. Hotellet hade ett högt och fritt läge med en stor terrass på sjösidan. 1891 gjordes en omfattande ombyggnad

Restaurangen med den utbyggda verandan. Också musikpaviljongen (till vänster på fotot) verkar ha fått en ny takform. Fotot till höger visar de olika verandornas utseende.

Musikpaviljongen

På sjösidans terrass fanns också en mindre musikpaviljong där man vid 1900-talets början erbjöd musikunderhållning av framstående tyska stråkorkestrar. Paviljongen hade en utformning snarlik hotellets hörnverandor.

Känd dokumentation

Ett flertal exteriöra fotografier. Fotografiet nedan är en av mycket få kända interiörbilden från kurortsepoken. Inga ritningar över Bellevue har påträffats.

En av de få kända interiörfotona från Kuranstalten är sannlikt taget i hotell Bellevues matsal

10. 3 Villa Götha

Villa Götha 1890.

*Villa Götha, ca 1910
Färgsättningen har
förändrats.*

*Villa Götha hösten
2002. Fasaderna var
kraftigt förändrade,
bland annat var
gaveldekoren borttagen
och taksprången
avkortade.*

Historik

Villa Götha uppfördes som privatbyggnad av Jon Svensson, i folkmun kallad "Villa-Jon". Byggnaden omnämns som en av kurortsbyggnaderna vid invigningen 1878, men inköptes av kuranstalten först 1896 på exekutiv auktion. Byggnaden användes för inkvartering av kurgäster.

Tidigare utseende

Villa Götha var parkens enda putsade byggnad. Slätputsade fasader med listverk och gesimser, de stora gavlarnas rika dekorer och takens ornament formade byggnadens speciella karaktär. Bakom gavlarnas gallerverk bildades ett skuggmönster liknande parkens lövskuggor. Takens flaggstänger och det nordöstra hörnets höga torn bidrog till det anslående intrycket.

Senare åtgärder

Att Villa Götha ansågs som parkens varmaste byggnad bidrog sannolikt till att den kom att byggas om till äldreboende. 1937 kunde föreningen ”*De gamlas vänner*”, som initierats av Högerns kvinnoförening, inviga sitt hem för ensamma äldre damer. För ombyggnadsritningarna svarade Skövdearkitekten Vilhelm Andersson. Ombyggnaderna innebar bland annat en inbyggnad av verandan mot öster samt utgrävning för källare under del av huset. Sannolikt var det också då som gavlarnas taksprång kortades in och merparten av den omfattande dekorsnickerier togs bort. I början av 1990-talet byggdes Villa Götha om för nuvarande daghemsverksamhet.

Dagens utseende

Förutom varmbadhuset är Villa Götha den byggnad som fått sin karaktär mest förändrad. I samband med den senaste omputsningen återfann man dock de ursprungliga putsmallarna, vilket innebar att arbetet kunde utföras i stor likhet med tidigare utförande. 2004 påbörjades arbetet med att rekonstruera byggnadens gavelmotiv och andra trädetaljer. Arbetet har utförts i olika etapper och plaeras vara slutfört 2008. Målsättningen var att stegvis återskapa förlorade detaljer på samtliga fasader. Arbetet innebar att värdefull kunskap om 1870-talets trähantverk har kunnat återerövas.

Invändigt utseende domineras av sentida ombyggnader.

Mål

- Att på sikt återskapa byggnadens ursprungliga utseende. Framtida putsarbeten utförs med hjälp av de ursprungliga putsmallarna.

Förslag till åtgärder

- Fortsätta rekonstruktionsarbeten enligt föreliggande åtgärdsprogram.
- Översyn av utvändiga trappor och räcken.
- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder. Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder.

Rekonstruktionsarbetet som påbörjades 2004 har inneburit utvecklad kunskap om epokens trähantverk.

Våren 2005. Rekonstruktionsprojektet inleddes med arbeten på den södra fasaden.

Hösten 2007. Den tidigare gavelutformningen har återtagits på tre av byggnadens sidor och i skrivande stund återstår arbetena på den norra fasaden.

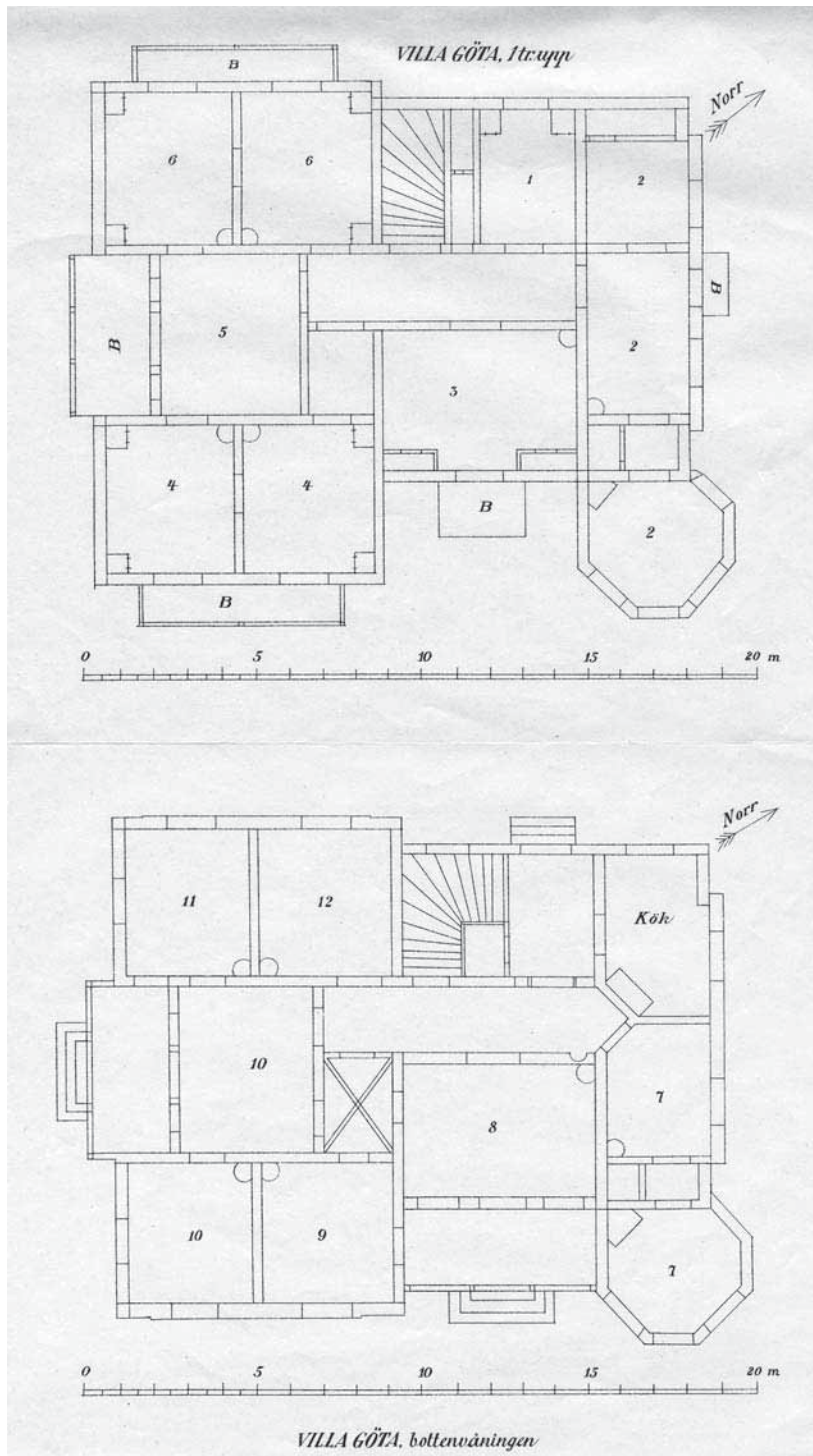

Befintligt utseende 2007. Villa Götha, fasad mot väster.

Känd ritningsdokumentation

Hjo kommunarkiv:

- Planritningar. Kuranstalten? Odaterade.
- Förändring av Villa Göta, Stadsparken, Hjo. Planer, fasadändring, sektion. Vilhelm Andersson, 1936.
- Förslag till daghems- och fritidslokaler. Plan av bottenvåning. Hjo kommun, fastighetsförvaltningen, 1992.
- Åtgärdsförslag för fasadkomplettering. Stiftelsen Forsviks Industriminne, 2003.

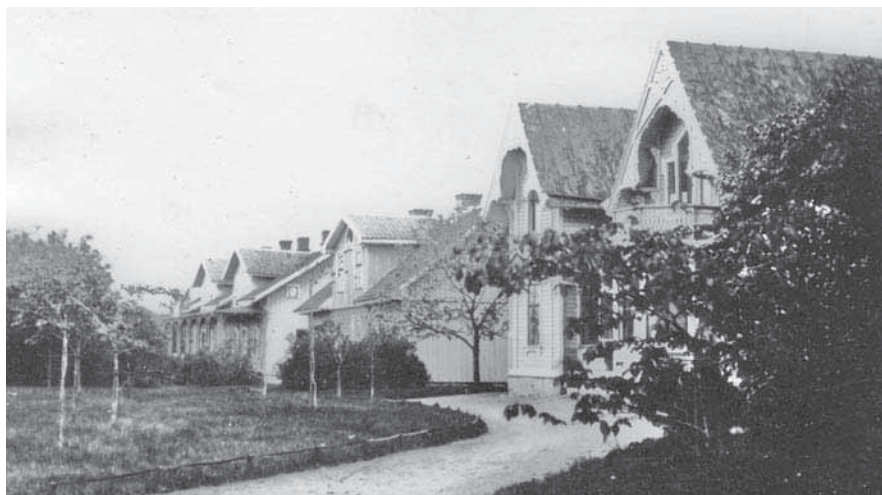

Planritning, Villa Götha.
Ritningen har förmod-
ligen tillhört Kuranstaltens
broschyrmaterial och visar
byggnaden innan om-
byggnaden 1937.

10.4 Villa Idun

Villa Idun före ombyggnaden (byggnaden i mitten).

Foto före 1891, då hotell Bellevue (till vänster) ännu inte byggts på med en större veranda.

Historik

Villa Idun uppfördes ursprungligen som mangårdsbyggnad på rådman Goldkuhls egendom. Gårdens ekonomibyggnader låg längs järnvägsspåret mitt för nuvarande villorna Idun och Victoria. Byggnaden användes för kurgästernas räkning redan från invigningen 1878. I samband med att tomten inköptes 1882 för nybyggnation av Villa Flora och Victoria uppges att det befintliga boningshuset, dvs Villa Idun, nödortfött hade reparerats. I början av 1900-talet skedde en omgestaltning av fasaderna till den för tiden representativa jugendstilen. Det är inte känt vem som ansvarat för utformningen, men det är inte otänkbart att Lars Kellman anlits även för detta. Kellman är bekant för flera andra jugendbyggnader och var vid denna tid anlitad av Kuranstalten för såväl Eirapaviljongen som Strandbadets badhytter.

Tidigare utseende

Villa Idun var ursprungligen en traditionellt utformad, 1 1/2-plans träbyggnad med stående locklistpaneler och tegeltak. Vid omgestaltningen tillkom dörr- och fönsteromfattningar, räcken och gavelfönster etc i ett ovanligt särpräglat jugendformspråk.

Dagens utseende

Villa Idun är idag privatbostad och är den enda av kuranstaltens byggnader som numera omges av en privat trädgård. Byggnaden har mycket välbevarade fasader. Interiört utseende har inte besiktigats.

Mål

- En fortsatt användning i enlighet med det ursprungliga syftet (boende)
- De välbevarade fasaderna bibehålls.

Förslag till åtgärder

- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder. Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder.

Känd ritningsdokumentation

Inga ritningar har påträffats i kommunens arkiv.

*Villa Idun i
början av 1900-talet.*

Villa Idun 2005.

*Villa Idun har mycket väl-
bevarade fasader, bl.a.
denna unika dörröppning
i utpräglad jugendstil .*

10.5 Paviljongen ”Fördärvet”

Hjo. Rotundan i gamla parken.

”Fördärvet”.

Historik

Paviljongen, ibland schweizeriet, kiosken eller rotundan men oftast kallad ”Fördärvet” låg i parkens norra del och användes för försäljning av förfriskningar av olika slag. Byggnaden ska ha överlämnats av doktor Baggstedt som gåva, och uppfördes sannolikt redan till kuranstaltens invigning.

”Den enda byggnaden i gamla parken blev en av doktor Baggstedt sedermera som gåva överlämnad kiosk, en verklig ’snickareglädje’, vilken dock till alla delar fyllde sin uppgift som mycket anlitad kaffeservering. Här samlades dagligen såväl badgäster som andra till både för- middags- och eftermiddagskaffe, och kiosken fick från början smeknamnet ’Fördärvet’. Den har sedan flera år tillbaka tjänat ut.”

(Josef Forsberg: Hjo Vattenkuranstalt i Hjo: Guldkroksbygden I, 1953)

Tidigare utseende

Den mångkantiga och festligt formade paviljongen hade en centralt kioskrum, omgivet av en öppen veranda med dekorativa räcken. Det papptäckta taket kröntes av en flaggstång med ornamenterad bas. Byggnaden uppvisar stora likheter med de paviljongritningar som förekommer i P. A. Petterssons typritningssamling.

Senare åtgärder

Efter kurepoken flyttades paviljongen och användes som kiosk vid badplatsen Stämorna vid Mullsjön. Byggnaden brann ned efter åsknedslag i slutet av 1990-talet.

Känd ritningsdokumentation

Inga ritningar har påträffats i kommunens arkiv.

10.6 Villa Flora

Villa Flora (i mitten) innan tornet hade kompletterats med en balkong. Troligen från 1880-talets andra hälft, att döma av det unga trädet utanför Villa Guldkroken.

Historik

Villa Flora – och Villa Victoria – uppfördes 1882 som bostadshus för kurortens gäster. Byggherre var det samma år bildade bolaget Hjo Byggnads A/B, som för ändamålet köpt tomterna 5 och 6 i Hjo nya stadsdel. Villa Flora och Villa Victoria uppfördes efter ritningar av P.A. Pettersson, Vårsås, till den beräknade kostnaden av 21 000 kr. Till detta tillkom inventariiekostnader, som uppskattade till 5 000 kr. På tomten fanns också ett äldre boningshus (Villa Idun) som användes av kuranstalten. Tillsammans inrymde de tre villorna 35 rum, 3 kök och 3 domestikrum (rum för tjänstefolket).

”Rum finnas dels i den omedelbart intill belägna staden Hjo, dels i flera i badhusparkens närhet nyanlagda hotell och andra bostäder: dessutom blifva till instundande säsong inom badhusområdet 2 större, i modern stil hållna, och för badgäster uteslutande afsedda, 2 vånings villor, på försorg af ett enskildt, men under styrelsens kontroll stående konsortium, nybyggda, hvarjemte det omedelbart intill dessa belägna s. k. Goldkuhlska huset, till samma ändamål, och af samma bolag, blivit inköpt och nyrepareradt.” (Program från Hjo Wattenkuranstalt för år 1882).

Tidigare utseende

Villa Flora är en 1 1/2-plans träbyggnad på torpargrund och med naturstenssockel. Äldre foton visar en rik panelarkitektur med omfattande dekorelement och snickeridetaljer. Byggnaden utmärks särskilt av tornet i det nordvästra hörnet, den öppna verandan mot öster och de fint formade förstukvistarna mot väster. Tornets balkong tillkom senare (jämför den redovisade sektionsritningen), även om det till sina detaljer ansluter helt till den övriga utformningen. Också i Västergötlands Museums arkiv finns ett tidigt foto som visar Villa Flora utan balkong. Taket var klätt med takpapp lagd över trekantslist och såväl taknock som takfot var försedd med dekorer. Tornet hade små, trekantiga vindsfönster och verkar ursprungligen vara beklätt med ett slätt papptak, medan bilder från tidigt 1900-tal visar en skivtäckning av plåt. Åtminstone tre skorstenar med dekormurning kan iakttas på fotografier.

Interiörens utformning är inte känd, utöver vad som kan utläsas av sektionerna; spegeldörrar med kraftiga foder och ganska höga sockellister, kakelugnar i

Villa Flora. Balkongen har tillkommit och trädet har vuxit. Tidigt 1900-tal?

Villa Flora 2005.

alla rum, kök med spiskåpa på övervåningen. Här skymtar också trappräcket, vars utformning starkt påminner om verandornas bärverk.

Senare åtgärder

Dokumentation av senare ombyggnader har inte påträffats i kommunens arkiv.

Dagens utseende

Villa Flora brukas fortfarande som hotellbyggnad och används som annex till (nya) Hotell Bellevue. Exteriört framstår dagens Villa Flora som i huvudsak mycket välbevarad. En jämförelse mellan ett äldre och ett nytaget foto visar dock en del skillnader. Gavelns taksprång har kortats av och balkongens pelare har tagits bort. Dekorelement har försvunnit på såväl taket och vid gavelns bärverk som vid takkupan. Under det stora fönstret har bröstningspanelen varit utsmyckad. Taket har fått en ny beläggning av plåt och de små trekantiga fönstren på tornet har försvunnit. Endast en av de murade skorstenarna finns kvar. Interiören är präglad av ombyggnader som skett under 1960- eller 70-talet. Få eller inga originaldetaljer finns bevarade.

Mål

- En fortsatt användning i enlighet med det ursprungliga syftet (hotellboende) Stor varsamhet iakttas för de fasaddetaljer som är bevarade.
- Åtgärder för att komplettera förlorade detaljer kan övervägas.

Förslag till åtgärder

- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder.

Känd ritningsdokumentation

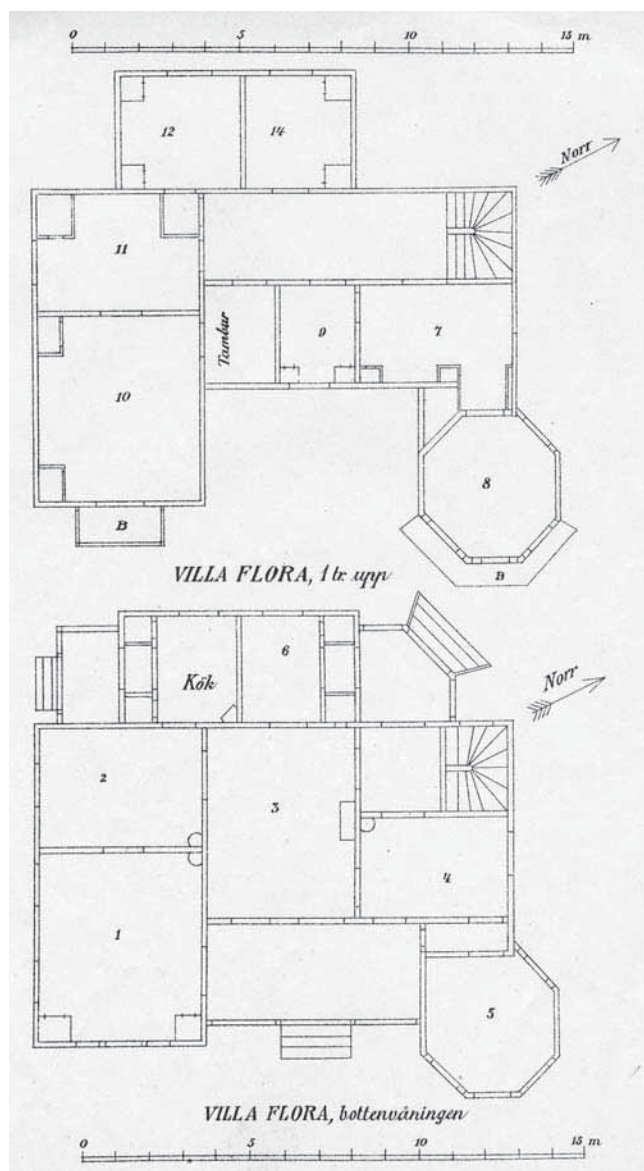
Hjo kommunarkiv:

- Sektioner. P. A. Petterson, Wersås i februari 1882.
- Planer. P. A. Pettersson. December 1881 (enl ritningsförteckning)
- Detaljer. Odaterade. (enl ritningsförteckning)
- Planritningar. Kuranstalten? Odaterade.
- Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder och eventuella förändringar.

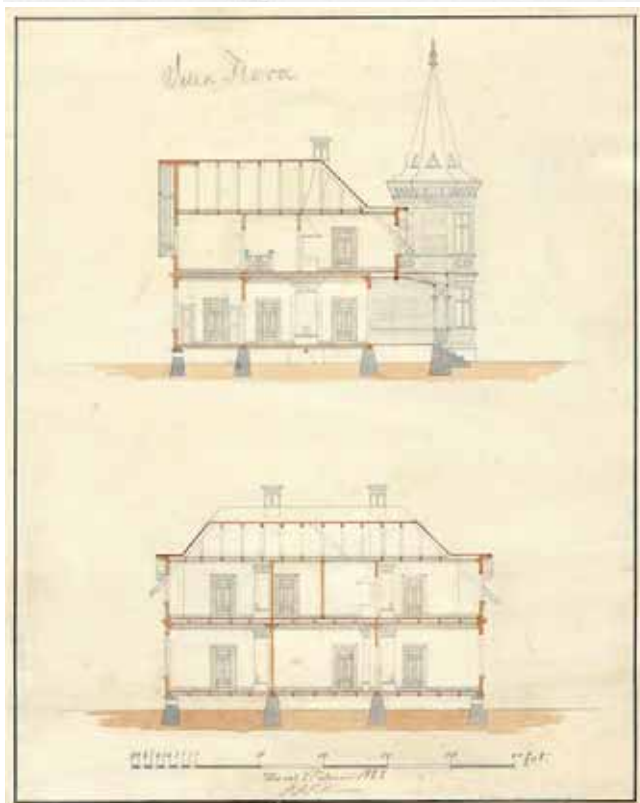
Villa Flora 2005.

Planritning,
Villa Flora,
odaterad.
Kuranstalten?

Villa Flora.
De detaljerade sektionerna
beskriver också
byggnadens interiör.
Daterad "Wersås i
Februari 1882",
signerade P.A. Pettersson.
Hjo kommunarkiv.

10.7 Villa Victoria

Villa Victoria, i 1900-talets början.

Villa Victoria. 2005.

Historik

Se Villa Flora.

Tidigare utseende

Även Villa Victoria är en 1 1/2-plans träbyggnad på torpargrund och med naturstenssockel. Till skillnad mot sin systerbyggnad, Villa Flora, saknar byggnaden torn och vänder istället två gavlar mot parken. Också planutformningen var avvikande, bland annat gavs de invändiga trapporna en annorlunda placering och utformning. Stora likheter finns i fasadutförandet, även om Villa Victoria hade en ännu rikare gavelornamentik. Den bevarade fasadritningen visar dock ett betydligt enklare utförande för fasaderna mot norr och söder. Taket var klätt med takpapp lagd över trekantslist och såväl taknock som takfot var försedd med dekorer. De dekormurade skorstenarna var av samma utseende som på Villa Flora.

Ingen interiör dokumentation är känd utöver vad som kan tolkas av sektionsritningen.

Senare åtgärder

Interiörerna restaurerades till nuvarande utseende under 1990-talet. Dokumentation av senare ombyggnader har inte påträffats i kommunens arkiv.

Dagens utseende

Villa Victoria brukas fortfarande som hotellbyggnad och används som annex till (nya) Hotell Bellevue.

Fasaderna har många välbevarade detaljer även om gaveldekorer och takornament har gått förlorade. Den öppna verandan mot parken har byggts in och det tidigare pappbeklädda taket har fått en ny beläggning med lertegel. Endast en av de murade skorstenarna finns kvar i ursprunglig utformning.

Mål

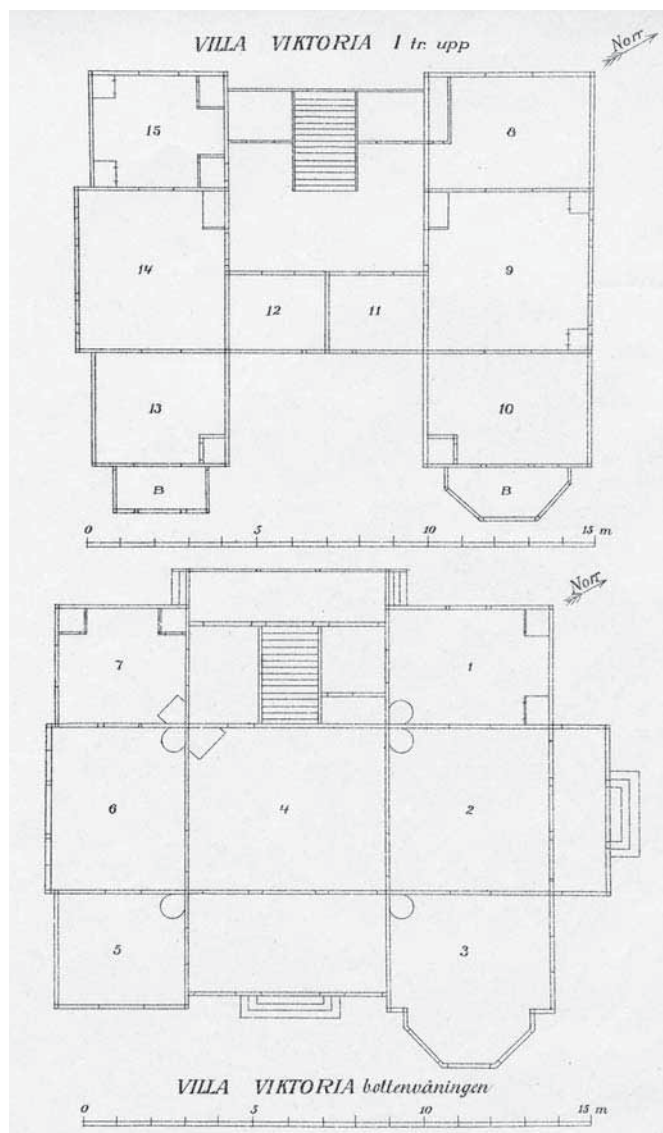
- En fortsatt användning i enlighet med det ursprungliga syftet (hotellboende)
- Stor varsamhet iaktas för de fasaddetaljer som är bevarade.
- På sikt kan åtgärder för att komplettera förlorade detaljer övervägas.

Förslag till åtgärder

Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder. Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder och eventuella förändringar.

Villa Victoria, 2005.

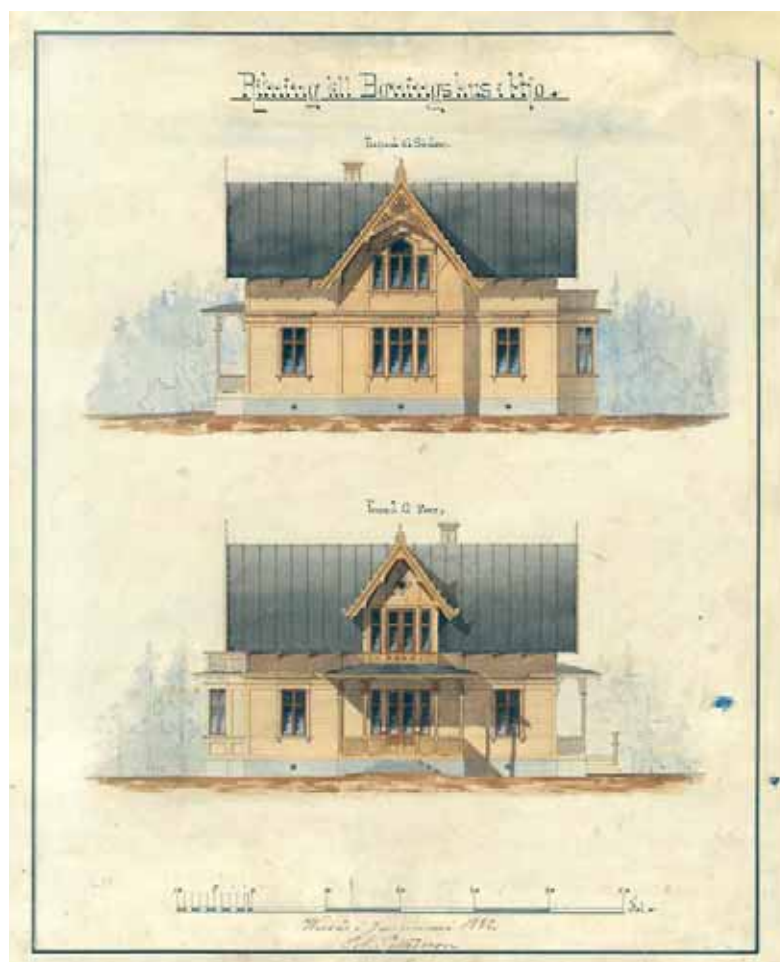
Planritning. Villa Viktoria, odaterad.

Känd ritningsdokumentation

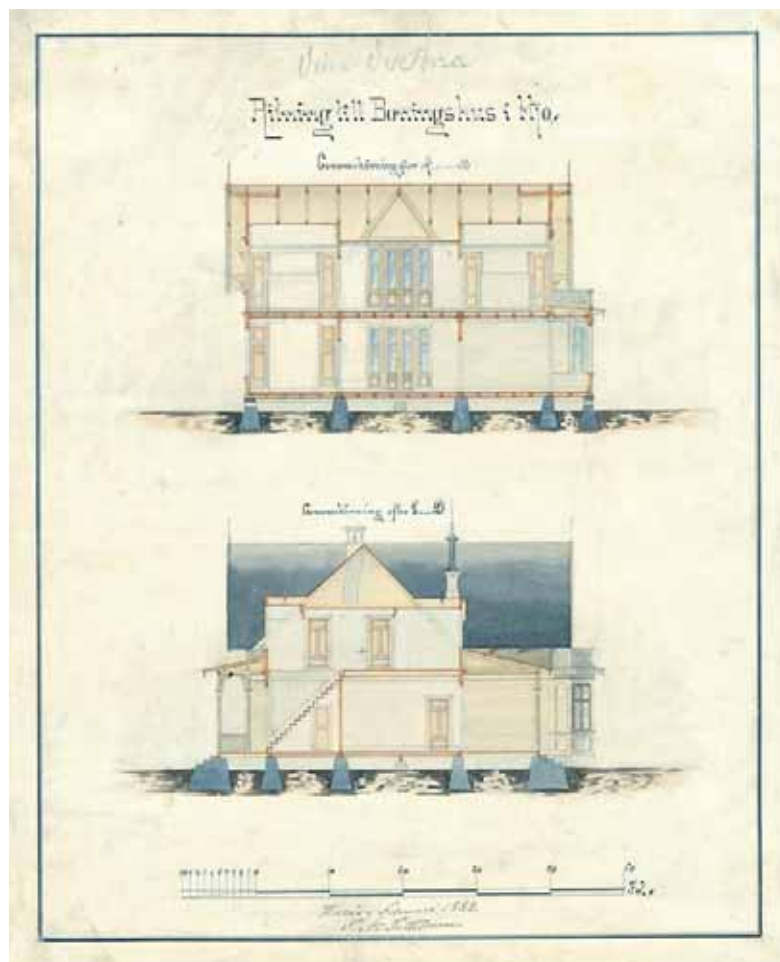
Hjo kommunarkiv:

- Ritning till bostadshus i Hjo. Fasader (mot norr och söder)
P. A. Pettersson. Wersås i januari 1882.
- Ritning till bostadshus i Hjo. Sektioner. P. A. Pettersson. Wersås i februari 1882.
- Planer. P. A. Pettersson. December 1881 (enl ritningsförteckning)
- Planer. P. A. Pettersson. Februari 1882 (enl ritningsförteckning)
- Detaljer. (enl ritningsförteckning)
- Planritningar. Kuranstalten? Odaterade.

Villa Victoria.
Fasadritningar, daterade
”Wersås i Februari 1882”
och signerade
P.A. Pettersson.

Villa Victoria.
Sektionsritningar, daterade
”Wersås i Februari 1882”
och signerade
P.A. Pettersson.
Hjo kommunarkiv.

10. 8 Villa Guldkroken

Historik

Villa Guldkroken uppfördes 1885, som den sista i raden av de mindre parkvillor som ritades av P.A Pettersson. Också denna byggnad var avsedd för gästlogi.

Tidigare utseende

Till skillnad mot de två andra villorna som ritades av P. A. Pettersson, utformades den något större Villa Guldkroken runt en kvadratisk och i princip symmetrisk plan, där samtliga rum grupperades kring en central trapphall. I byggnadens mitt uppfördes en fristående spiraltrappa av trä.

Fasaderna formades med en gavel åt varje väderstreck, vilket gav ett mer högre intryck än den intilliggande Villa Flora. Villa Guldkroken hade ursprungligen en omfattande gavelornamentik i ett bågformat bärverk. Takfotens markering med de iögonfallande skakroterierna underströk byggnadens särdrag. Räcken vid verandor och balkonger hade en öppen kryssform till skillnad mot två tidigare villornas tätare räcken. Taket var beklätt med takpapp, lagd över trekantslist. De murade skorstenarna gav en välformad siluett.

Senare åtgärder

Dokumentation av senare ombyggnader har inte påträffats i kommunens arkiv.

Dagens utseende

Villa Guldkroken brukas fortfarande som hotellbyggnad och används som annex till (nya) Hotell Bellevue.

Fasaderna har många välbevarade detaljer även om gaveldekorer och takornament har gått förlorade. Balkongräckena har getts en annorlunda utformning och i något fall förekommer en igensättning av ett fönster. Det tidigare pappbekladda taket har fått en ny beläggning med lertegel. De murade skorstenarna har ersatts med plåtklädda huvar.

Mål

- En fortsatt användning i enlighet med det ursprungliga syftet (hotellboende)
- Stor varsamhet iaktas för de fasaddetaljer som är bevarade
- På sikt bör i första hand balkongräckenas tidigare utformning återskapas
- Andra åtgärder för att komplettera förlorade detaljer bör övervägas

Förslag till åtgärder

- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder.
- Rekonstruktion av balkongräcken.
- Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder och eventuella ytterligare förändringar.

*Villa Guldkroken.
Träden verkar helt
nyplanterade – ett fotografi
från nybyggnadsåret 1885?*

*En ljusare och mer enhetlig
färgsättning speglar det
tidiga 1900-talets smak.
I bakgrunden skymtar
magasinet.*

*Villa Guldkroken
2005.*

Villa Guldkroken, 2005.

Entréhallens fristående trappa.

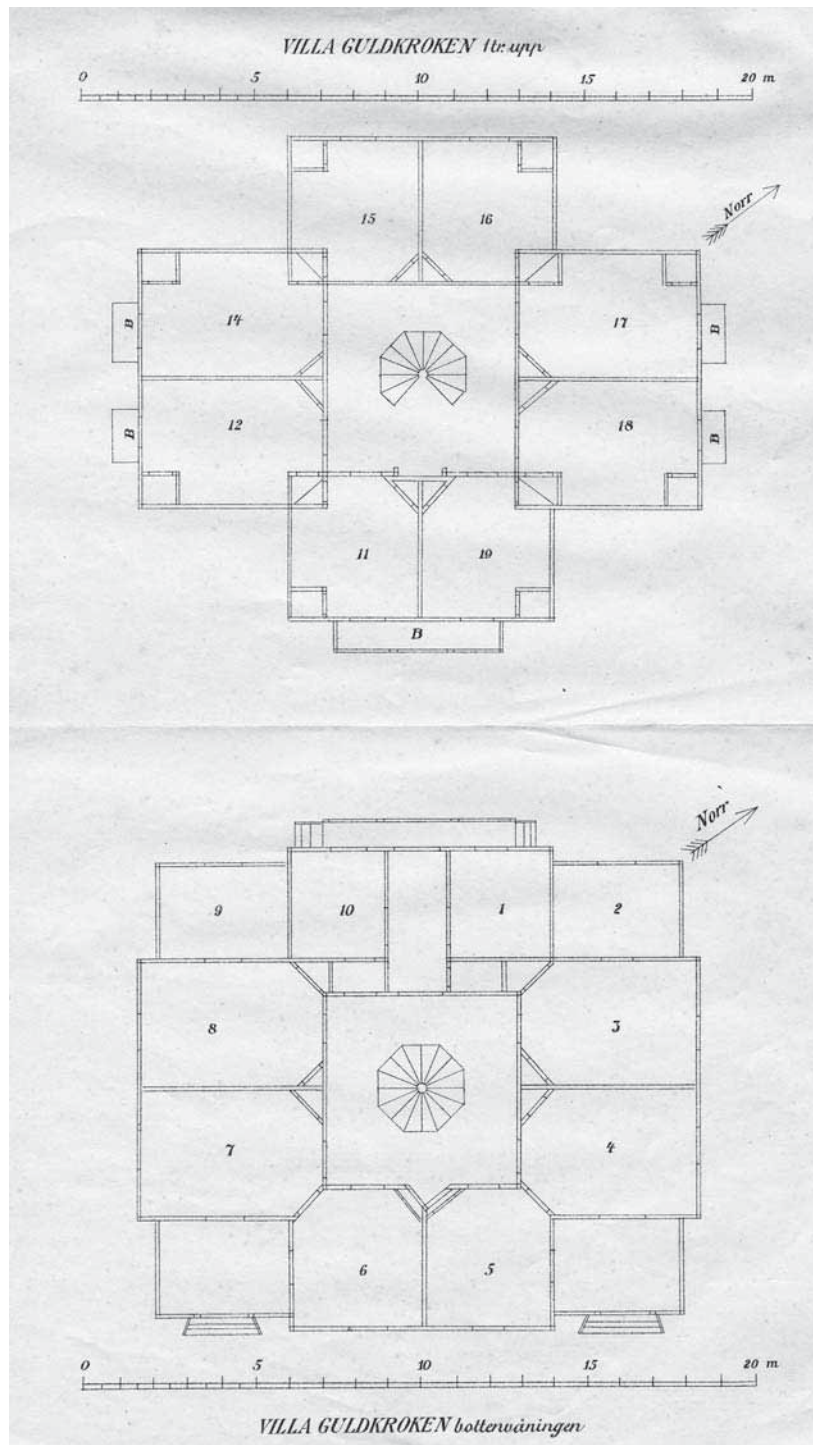

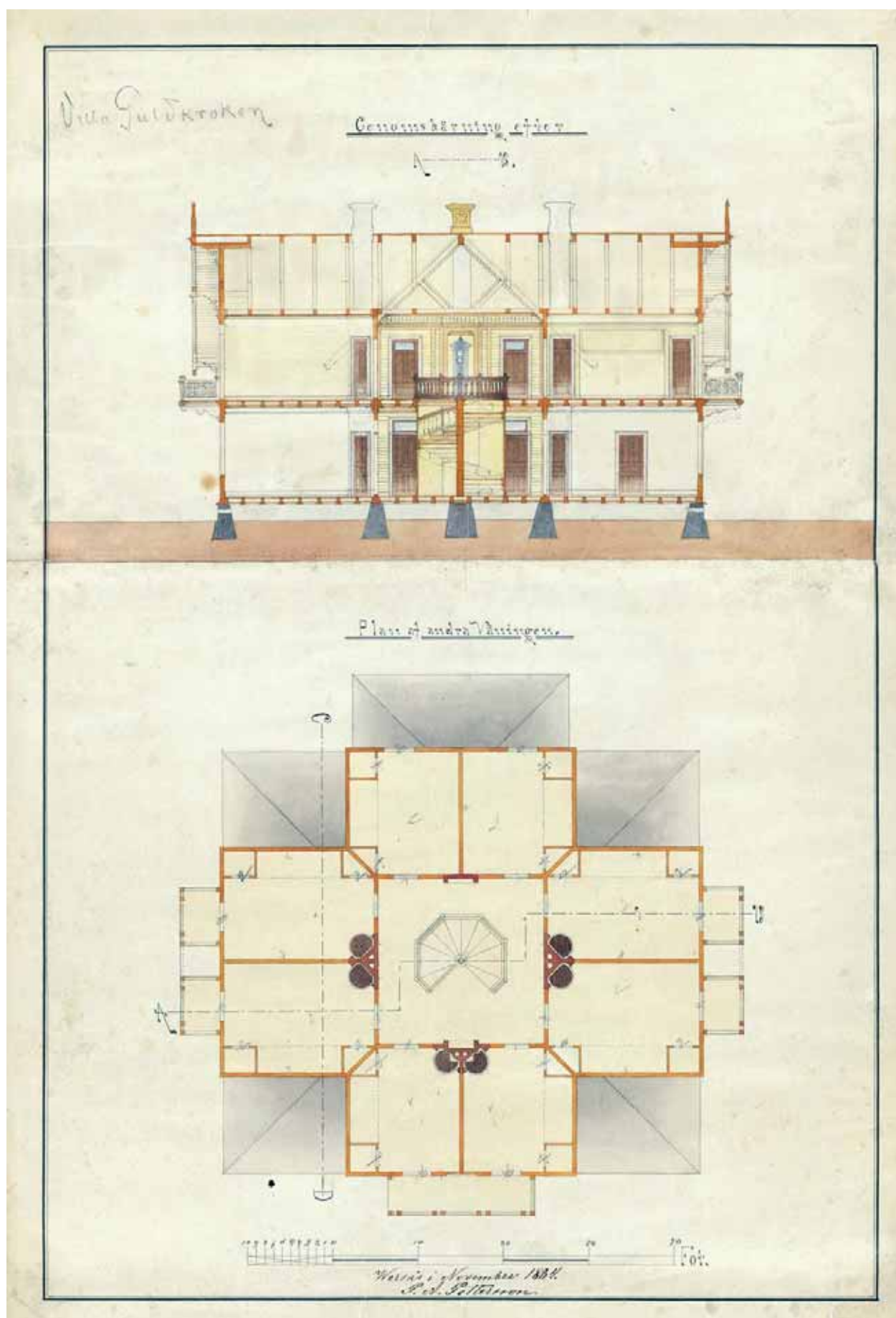
Känd ritningsdokumentation

Hjo kommunarkiv:

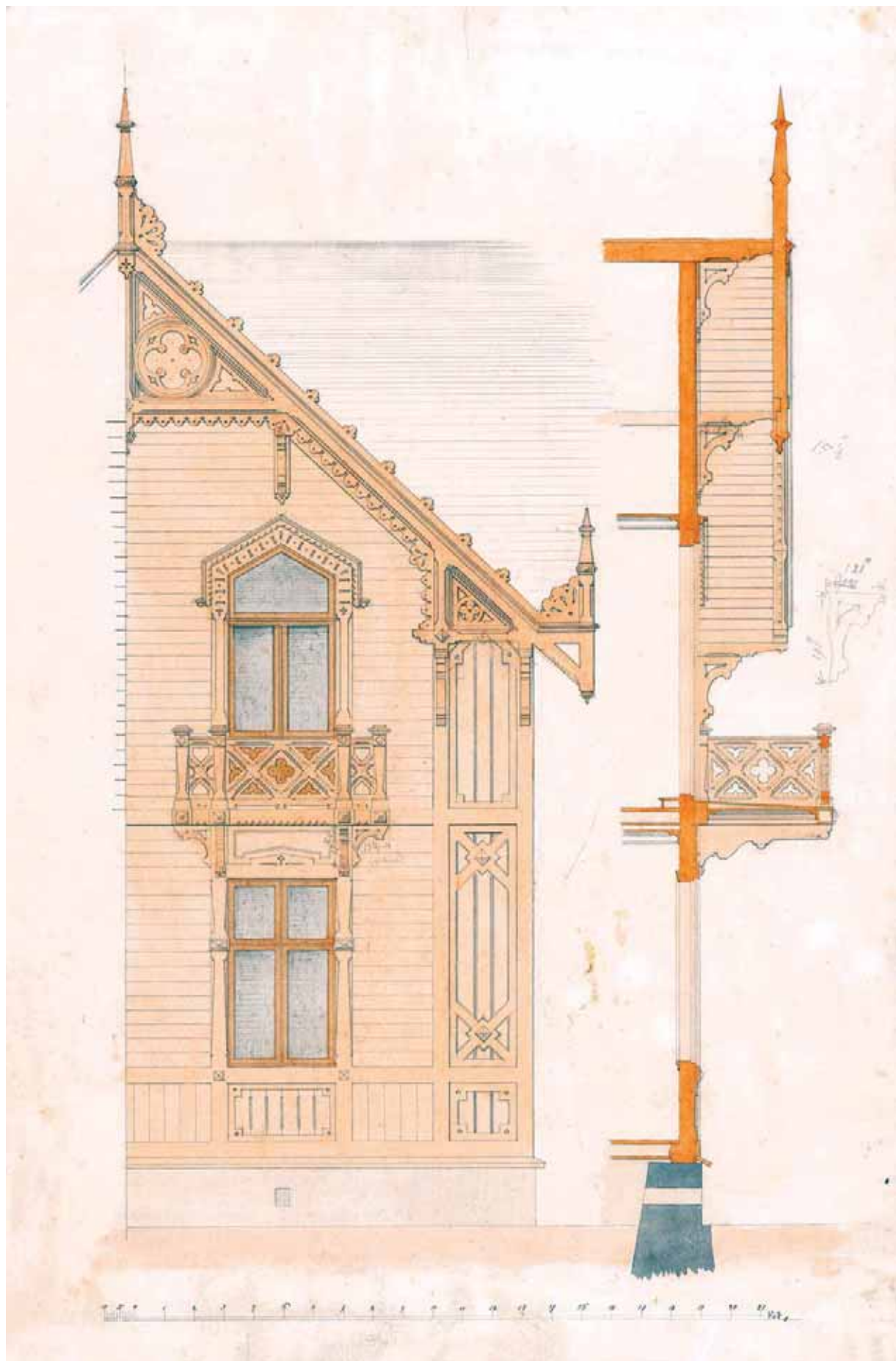
- Plan av andra våningen, sektion. P. A. Pettersson. Wersås November 1884.
- Detaljritningar, fasadutsnitt. 4 ritningar varav 2 st är signerade. P. A. Pettersson. Wersås januari 1885.
- Takplan. November 1884 (enligt ritningsförteckning)
- Planritningar. Kuranstalten? Odaterade.

Planritning, Villa Guldkroken, odaterad.

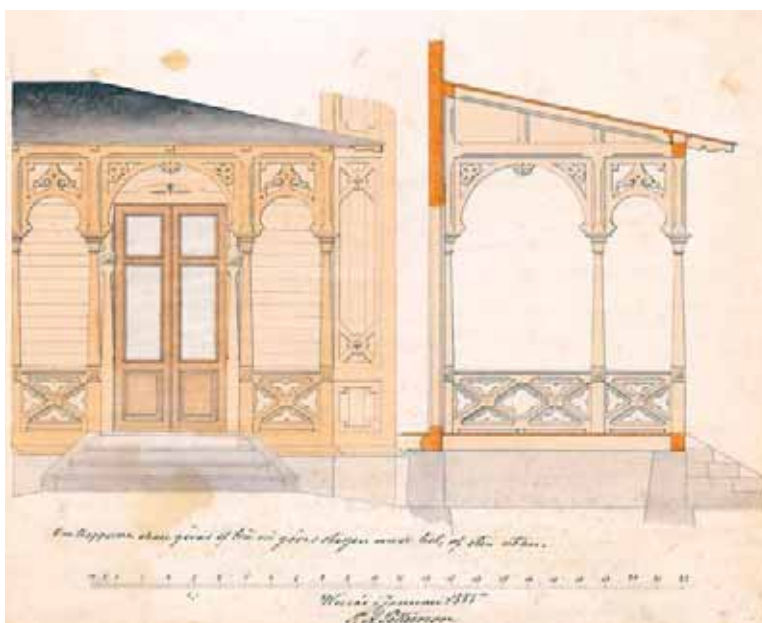
"Genomskärning och plan af andra våningen. Wersås i november 1884. P.A. Pettersson."

Detaljritningen beskriver såväl utformning som föreslagen färgsättning.

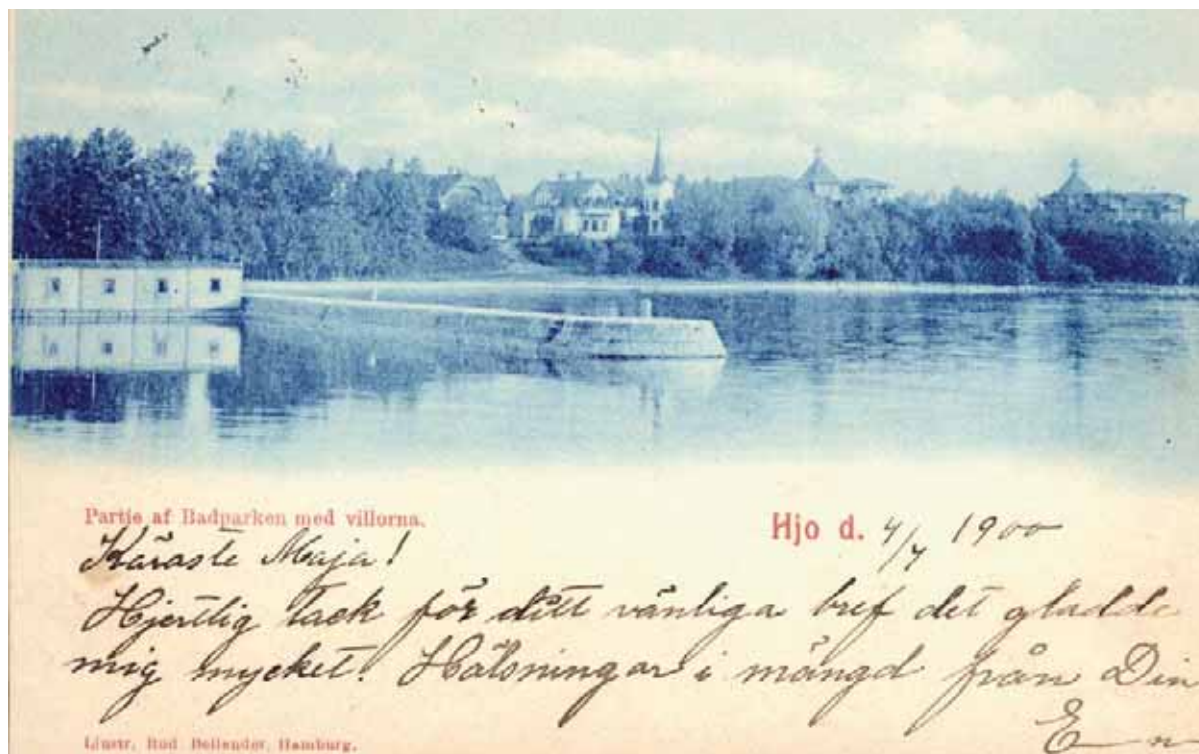

En jämförelse mellan ritningens och verklighetens gavel visar en del skillnader.

Entréns utseende är i stort sett identisk med ritningsförlagan.

10.9 Kallbadhuset

Kallbadhuset till vänster i bild. I bakgrunden ans villorna Guldkroken, Götha, Svea och Eira. Vykortet är daterat 1900.

Historik

1881 uppfördes ett kallbadhus med badhytter, enligt en senare beskrivning "för dem som inte var i behov av medicinska bad". Träbyggnaden placerades på hamnsidan av den norra hamnpiren.

"Anstalten innehåller numera fullständiga och tidsenliga apparater för såväl varm- som kallvattenkur. Äfven bassinbad med öppet tillträde till Vetterns för din friskhet och klarhet kända vatten, äro sedan sommaren år 1881 tillgängliga i ett då vid hamnen nybyggt kallvattenbadhus:..."

(Program för Hjo Wattenkur-Anstalt 1882)

Kallbadhuset revs i samband med att Strandbadet togs i bruk i början av 1900-talet.

Tidigare utseende

Äldre fotografier visar en låg träbyggnad placerad i vattnet. Det relativt kvadratiske badhuset hade sannolikt badhytter längs sidorna och en väl insynsskyddad bassäng i mitten. Vid andra kurorter, t ex Gustafsberg, fanns liknande badhus med en "badsump", dvs en friluftsbassäng med någon form av nätbotten. Det är inte känt om kallbadhuset i Hjo hade en sådan utformning.

Känd dokumentation

Enbart fotografier. Inga ritningar har påträffats.

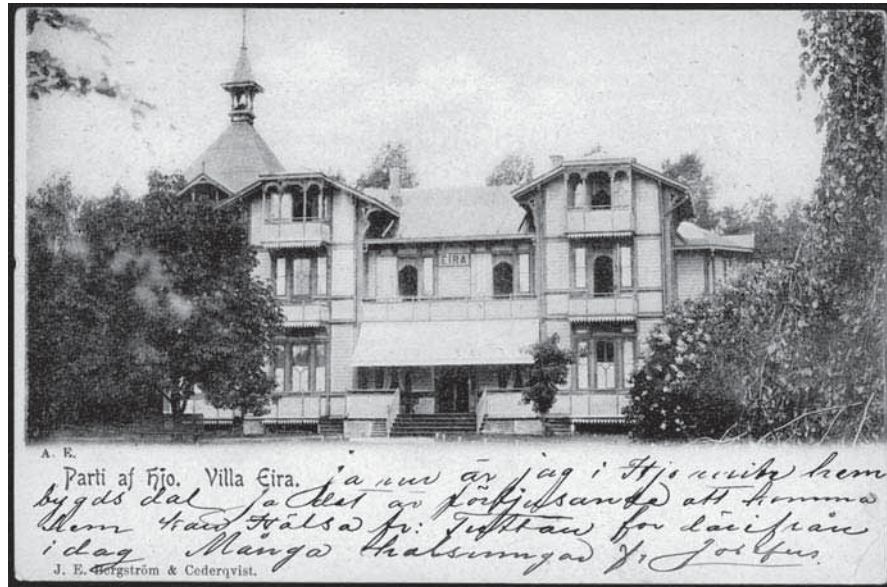

Kallbadhuset låg vid den norra piren, in mot hamnen. Arkivfoto Västergötlands Museum.

Ett förstorat utsnitt av bilden ovan visar den kvadratiska badhusbyggnaden. Ett utsatt läge för ett trähus!

10.10 Villa Eira

Villa Eira.

Villa Eira. 2005.

Historik

Villa Eira uppfördes 1892 uppfördes efter ritningar av Adrian C. Peterson. Byggnaden inrymde behandlingsrum i bottenvåningen och gästrum i övre plan. På ritningarna benämndes den läkarepaviljong och i bottenvåningen fanns bland annat "läkarens rum, massagörens rum, laboratorium samt 1sta och 2dra klass väntsal".

Tidigare utseende

Eira är den parkvilla som har den, i särklass, mest omfattande ritningsdokumentationen bevarad. Hela tillkomstprocessen kan följas, från enklare skisser och presentationsmaterial till det slutliga utförandets planer, fasader och sektioner. Även flera detaljritningar finns kvar, för såväl fasaddetaljer som för trappräckets utformning och tillverkning.

Den stora och högresta träbyggnaden gavs en asymmetrisk plan, vilket underströks av tornets placering i det sydvästra hörnet. Eira fick en livfull, individuell gestaltning med ett särpräglat formspråk i ett drivet utförande. Fasaderna artikulerades med skiftande takformer och olika fasadliv. Träpanelernas riktning varierades stående mellan indelande listverk och utskjutande hörnkedjor, Vindsvåningen bekläddes med fjällpaneler, fönstrens gavs halvcirkelformade dekorer och balkongräckena avslutades med sågtandsformade lister.

Tornet kröntes av en taktäckt spira. De större fönstrens spröjsindelning med en infälld romb gav närmast verandaassociationer till denna byggnad för sommarverksamhet.

För Villa Eira kunde sannolikt ett stort mått av förtillverkade snickeriprodukter användas. En av detaljritningarna visar två olika varianter av ytterväggs uppbyggnad ”*efter arbetsdevisen föreslagen yttervägg*” respektive ”*av snickerifabriken föreslagen yttervägg*”, där den senare visar ett förenklat utförande. För den invändiga trappan finns tillverkningsritningar från en snickerifabrik i Katrineholm.

Senare åtgärder

I början av 1980-talet skedde en ombyggnad till vandrarhem, vilket alltså är den pågående användningen av byggnaden.

Dagens utseende

Villa Eira är i huvudsak mycket välbevarad. De mest markanta förändringarna utgör utformningen av entrépartiet mot väster och bytet av taktäckning från takpapp till plåt. Nya utrymningstrappor, förhöjda balkongräcken samt visst bortfall av fasaddekorer ger också en viss avvikelse från det äldsta utseendet.

De största ombyggnaderna med förändrade vägglägen har skett i bottenvåningen, medan det övre planet lättare har kunnat anpassas för vandrarhemets behov. Hygienutrymmen och utrymningskrav är faktorer som påverkat byggnadens nuvarande utformning. Trappa och kakelugnar är detaljer som finns kvar från kurperioden. Vindsvåningen har inte varit tillgänglig för besiktning.

Mål

- Ett löpande underhåll i syfte att bevara och stärka byggnadens ursprungliga utseende.
- Detaljlikheten med Villa Svea bör eftersträvas och bibehållas.
- Stor varsamhet iakttas för fasadens många bevarade detaljer.
- Interiörens originaldetaljer underhålls med varsamhet.

Förslag till åtgärder

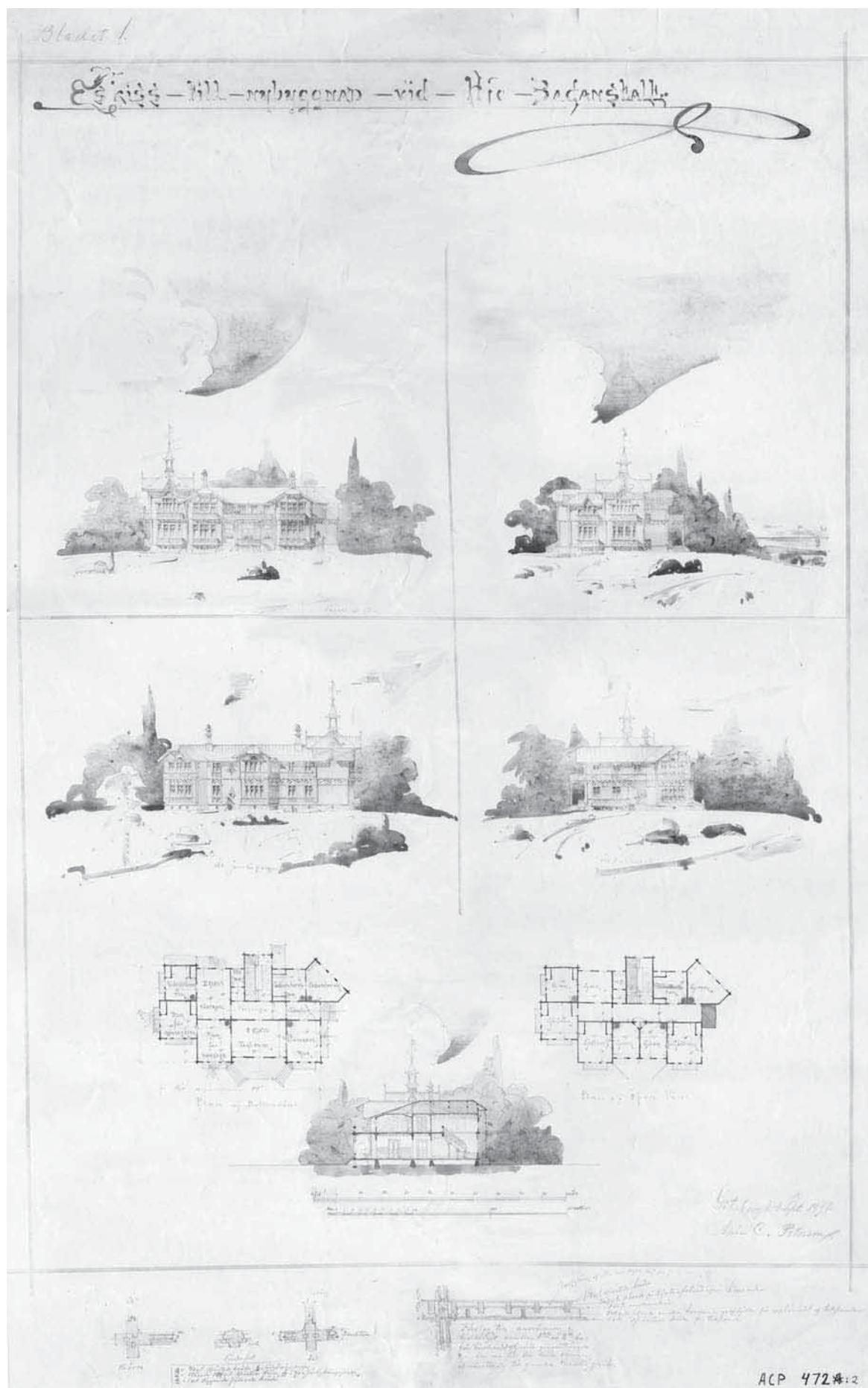
- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder.
- Komplettering av förlorade fasaddetaljer, som solfjädersdekoren över fönstren.
- Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder och eventuella ytterligare förändringar.

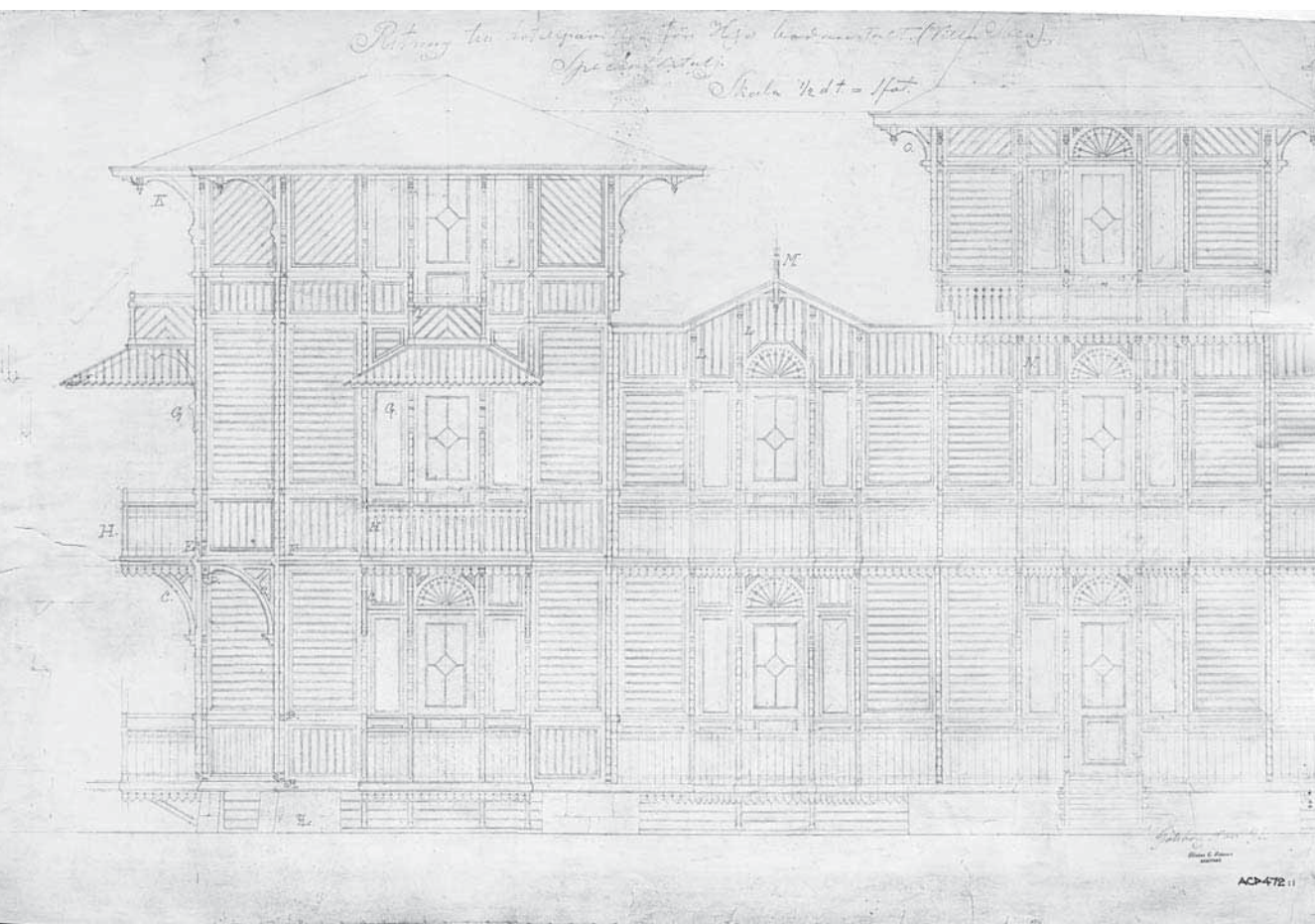
Villa Eira 2005.

Interiördetaljer

"Skiss till nybyggnad vid Hjo-Badanstalt". Adrian C. Peterson, sept 1891. Förslagsskissen har en del avvikelser i förhållande till den slutliga utformningen. Region- och stadsarkivet, Göteborg.

Fasadskiss. Region- och stadsarkivet, Göteborg.

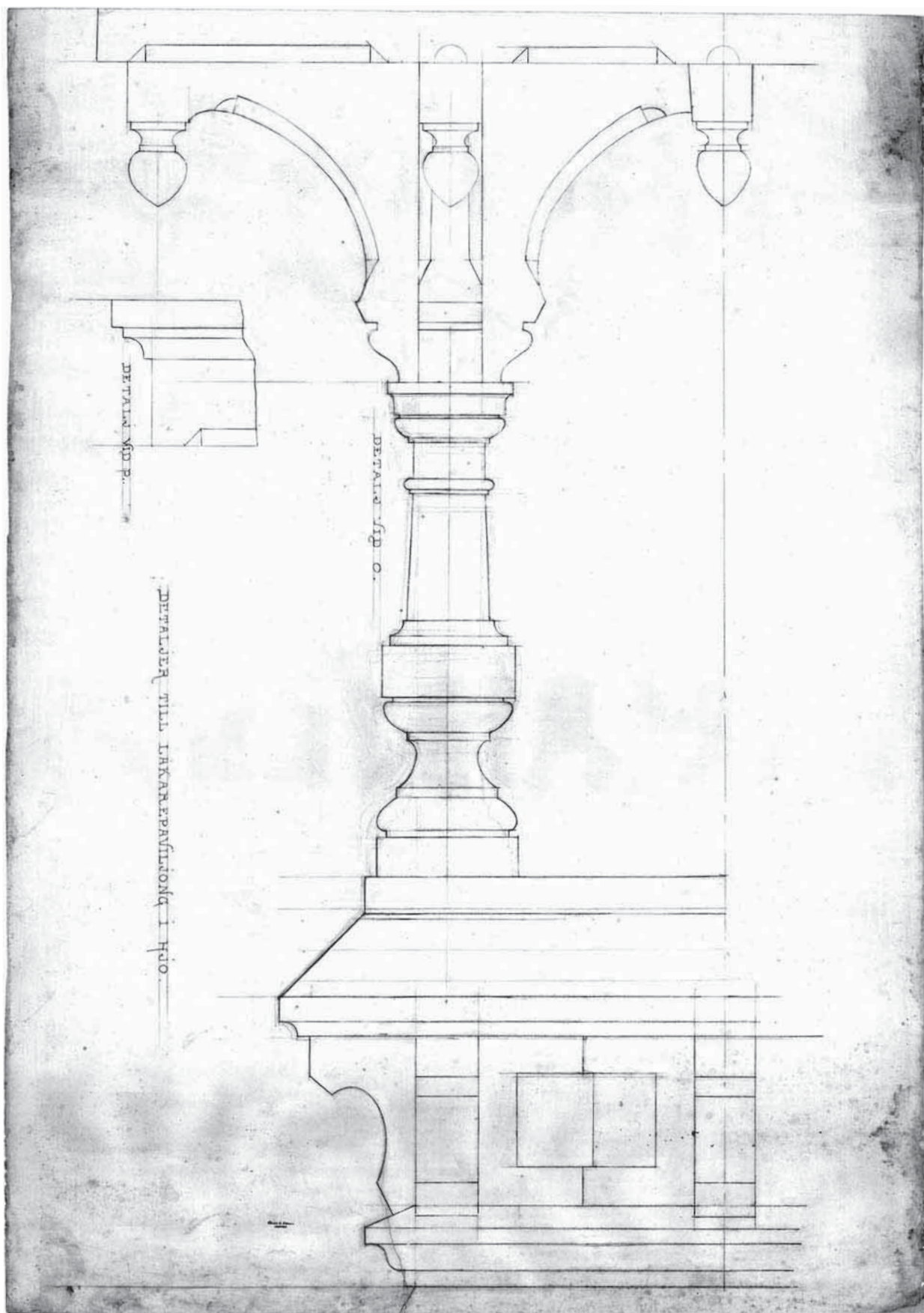
Känd ritningsdokumentation

Region- och stadsarkivet, Göteborg:

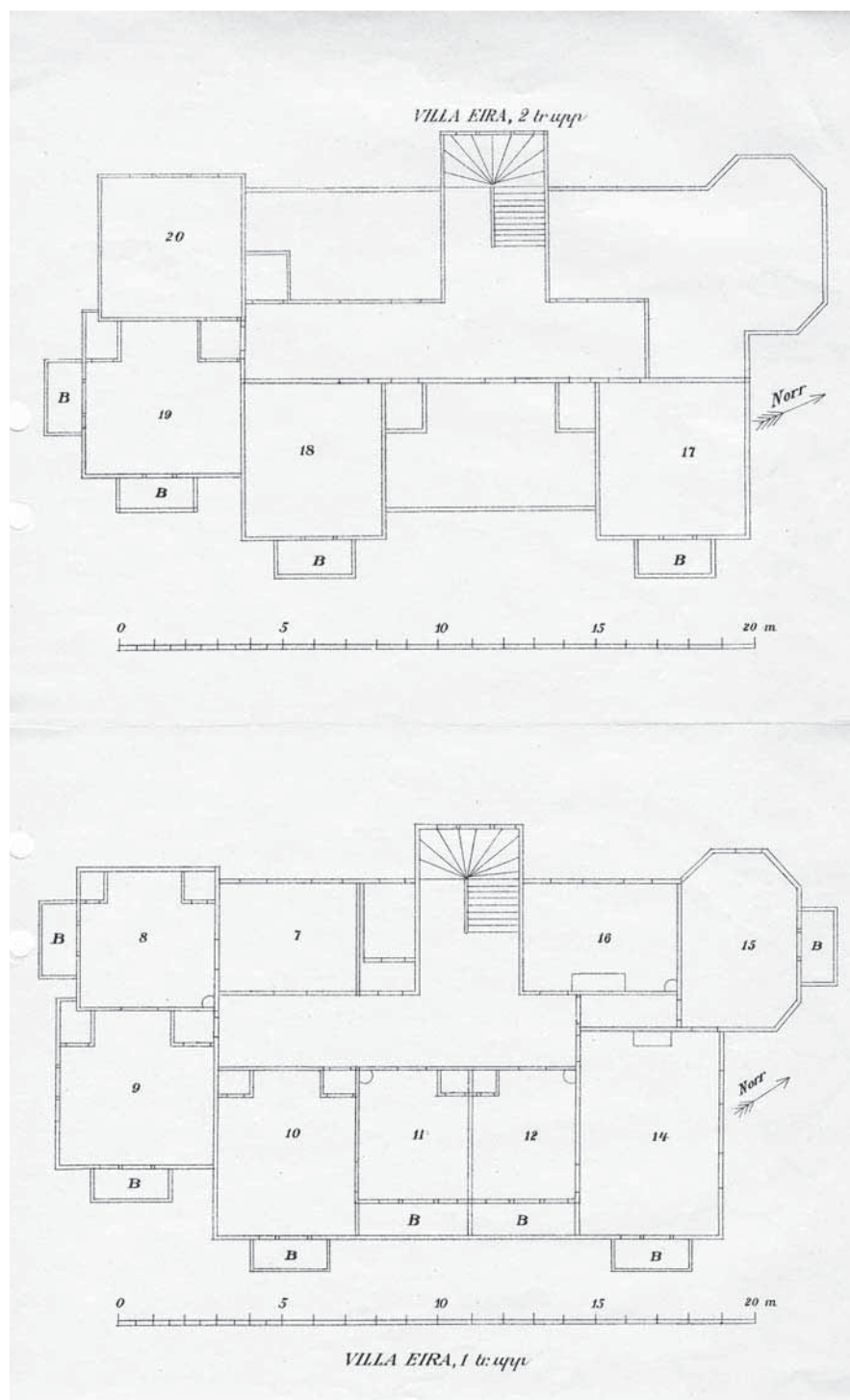
- Blyertsskisser på skisspapper, bland annat för tornspirans utformning. Osignerade.

Hjo kommunarkiv:

- Ritning till nybyggnad vid Hjo Badanstalt. (planritningar) 10/10 1891. Stämpel Adrian C. Peterson, Göteborg
- Ritning till nybyggnad vid Hjo Badanstalt. (fasader) 10/10 1891. Stämpel Adrian C. Peterson, Göteborg
- Detaljer i full storlek till läkarepaviljong i Hjo. Fasaddetaljer, flera ritningar. Stämpel Adrian C. Peterson, Göteborg
- Detaljer i full storlek till huvudtrappa i Villa Eira, Hjo. Göteborg 1/12 91. Stämpel Adrian C. Peterson, Göteborg
- Dessutom finns ändringsritningar, färgsättningsförslag mm från Adrian C. Peterson.
- Specialdetalj till Villa Eira i Hjo. (invändig trappa) Carl Fredrikssons Träförädlings Aktiebolag, Katrineholm.
- Ombyggnadsritningar för vandrarhem Hagebratt Arkitektkontor, 1980.
- Uppmåtningsritningar. J. Rydin/Hjo kommun 1993-94

"Detaljer till läkarepaviljong i Hjo". Stämpel Adrian C. Peterson, arkitekt.

Planritningar, Villa Eira, odaterade. Ritningarna avsåg förmodligen en redovisning av bostadsrum, bottenvåningens behandlingsavdelning har inte tagits med.

10.11 Villa Svea

Villa Svea.

Villa Svea 2005

Historik

Liksom sin granne Villa Eira, tillkom också Villa Svea 1892 efter ritningar av Adrian C. Peterson. Byggnaden var avsedd för gästlogi och på ritning benämns den "hotellpavillon".

Tidigare utseende

Villa Svea utformades i stor likhet med Villa Eira, med stor variation av volymer och takformer och med snarlik utformning av paneler och dekorer. Som en avgörande skillnad gavs dock Villa Svea en symmetrisk uppbyggnad, poängterad av det centralt placerade tornet och de höga sidobyggnaderna mot parken. En individuell detalj är också tornspirans utformning.

Också för Villa Svea finns ett flertal originalritningar bevarade. Av särskilt intresse är en ritning för byggnadens uppvärmning och ventilation som visar

att byggnaden ursprungligen haft centralvärme. Uppvärmningen skedde via luftburen värme från en i bottenvåningen centralt placerad "värmeapparat", dvs ett kalorifersystem anpassat för trähus. Den uppvärmda luften lämnade byggnaden via takets jalusihuvor, ett synligt tecken på byggnadens "modernitet".

En princelevation för en alkovvägg visar hur Adrian Peterson direkt anger vilka förtillverkade lister som ska användas, t ex "No 42, Strömman & Larssons profbok".

Senare åtgärder

I slutet av 1950-talet anpassades lokalerna för Hjo Folkhögskola. Ombyggnadsritningarna utfördes av arkitektfirman F.A. Neuendorf & son, och är daterade 1958.

Villa Svea under folkhögskoletiden.

Dagens utseende

Idag inrymmer byggnaden Hjo museum, utställningslokaler och konstnärsverkstäder.

Också Villa Svea är till det yttre huvudsakligen mycket väl bevarad. Fönstren har dock förlorat sin ursprungliga spröjsning, entredörrarna har bytts ut och balkongräckena har kompletterats i höjd. Det forna papptacket har med åren ersatts med ett plåttak. Över fönstren finns dock merparten av solfjädersdekoren bevarad.

För något år sedan kompletterades den södra entrén med en ramp för att förbättra tillgängligheten till de publika lokalerna.

De invändiga ombyggnaderna har gett bottenvåningen en ny rumsindelning, där den tidigare genomgående korridoren mot väster har stängts av. Också ytskikten är till viss del präglade av senare tid, t ex släta lister och dörrar, heltäckningsmattor etc. Museets lokaler har dock getts en utformning med trägolv och profilerade lister som ansluter till kurortstidens utformning. Här finns också ett flertal föremål och inventarier från kuranstalten utställda. I trapphallen utgör det ursprungliga och originellt formade trappräcket ett värdefullt inslag.

Villa Svea 2005. Våren 2005 var tornspiran på reparation. Detaljbilden på spiran togs 2003.

Mål

- Ett löpande underhåll i att bevara och stärka byggnadens ursprungliga utseende.
- Detaljlikheten med Villa Eira bör eftersträvas och bibehållas.
- Stor varsamhet iakttas för fasadens många bevarade detaljer.
- Interjörens originaldetaljer underhålls med varsamhet.

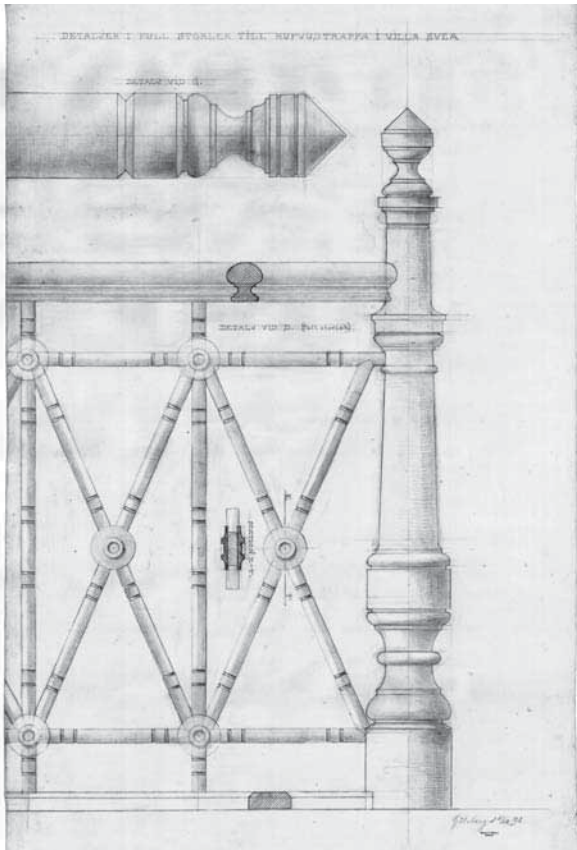
Förslag till åtgärder

- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder.
- Då fönsterbyten blir aktuellt bör en återgång till tidigare utseende övervägas.
- Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder och eventuella ytterligare förändringar.

Känd ritningsdokumentation

Hjo kommunarkiv:

- Hotellpavillon för Hjo Badanstalt. Planer.
Göteborg 10/10 91. Stämpel Adrian C. Peterson, Göteborg
- Tvärgenomskärning.
Göteborg 10/10 91. Stämpel Adrian C. Peterson, Göteborg
- Detaljer i full storlek till. Fasaddetaljer, ett par ritningar.
Stämpel Adrian C. Peterson, Göteborg

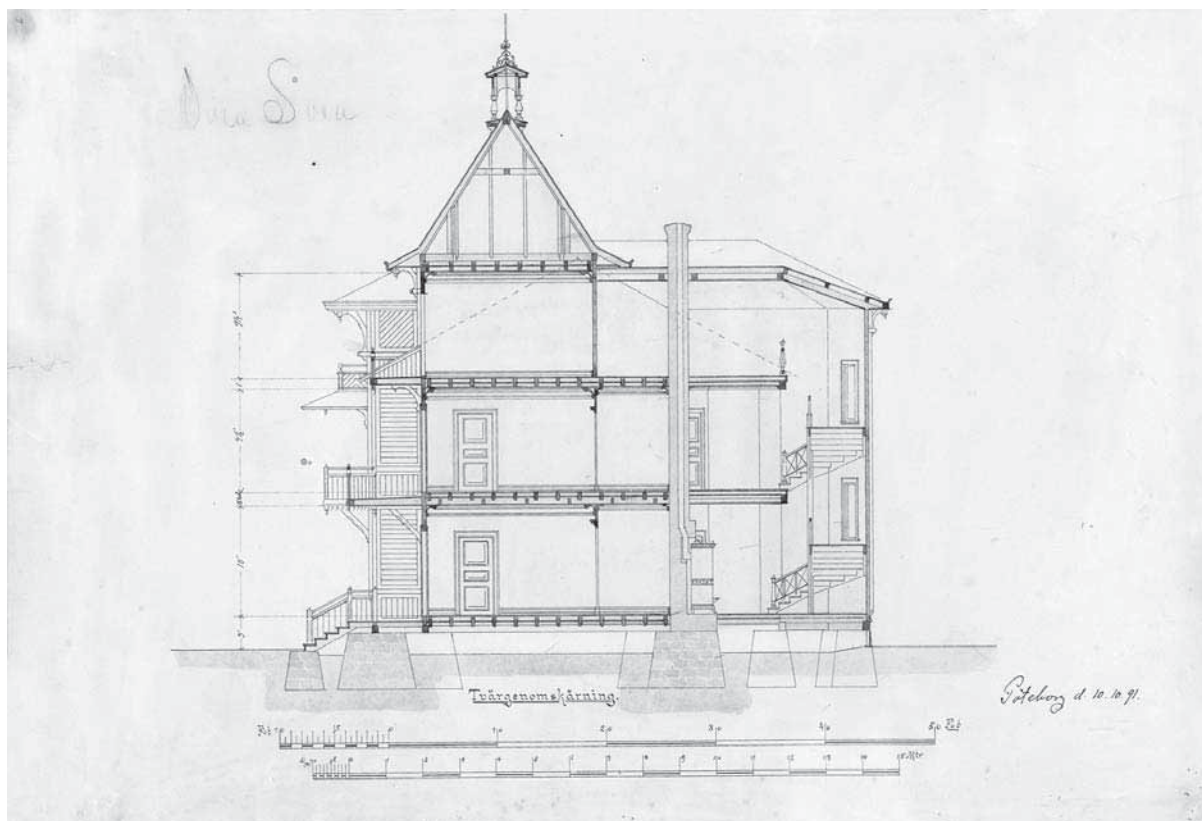

Detaljer i full storlek till "hufvudtrappa" i Villa Svea.

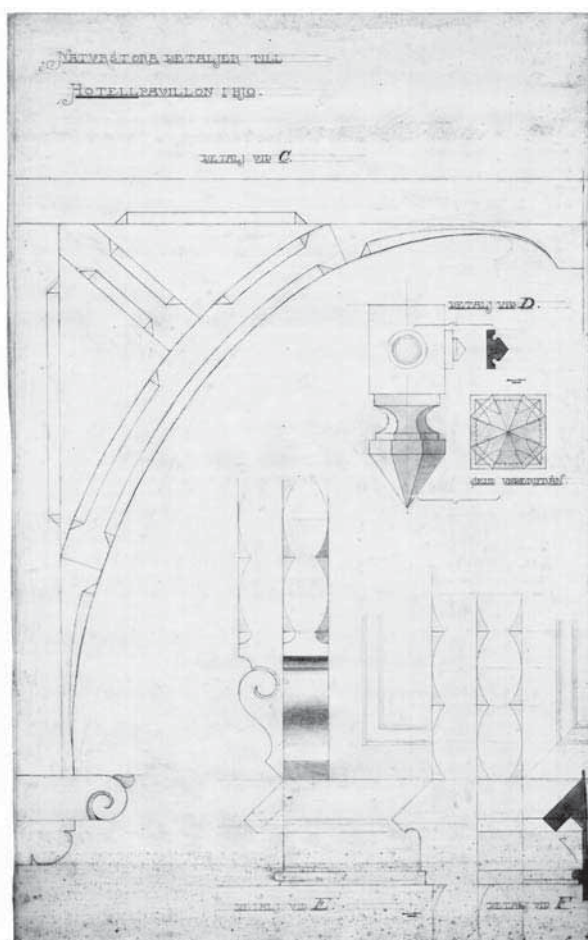

"Hufvudtrappan" idag.

- Detaljer i full storlek till huvudtrappa i Villa Svea.
Göteborg 8/12 91. Stämpel Adrian C. Peterson, Göteborg
- Uppvärmning och ventilation af Villa Svea.
Göteborg mars 1892. Adrian C. Peterson
- Dessutom finns ändringsritningar, färgsättningsförslag mm från Adrian C. Peterson.
- Specialdetalj till Villa Svea i Hjo. (invändig trappa)
Carl Fredrikssons Träförädlings Aktiebolag, Katrineholm.
- Värmeledningsanordning af Villan Svea i Hjo.
Ebbes Bruk och C. L. Friedländer, Jönköping (? Svårläst!)
- Planritningar. Kuranstalten? Odaterade.
- Uppmättningsritningar, 1958.
- Ombyggnadsritningar, folkhögskola. F. A. Neuendorf & son, 1958.
- Uppmätning, planer, fasader, sektion, m.m. Å. Nilsson/Hjo kommun 1993.

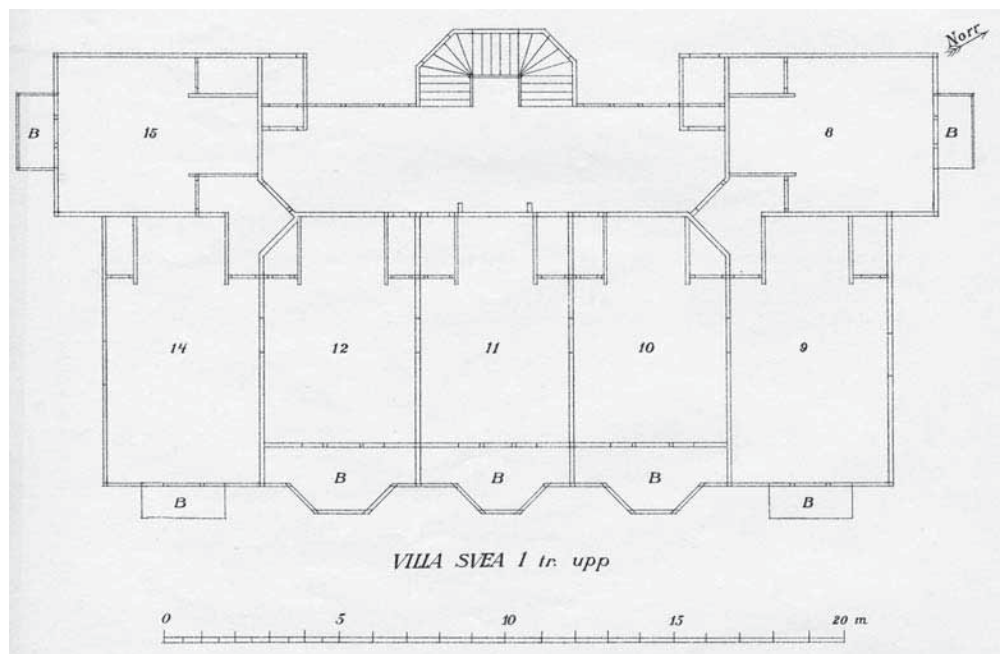
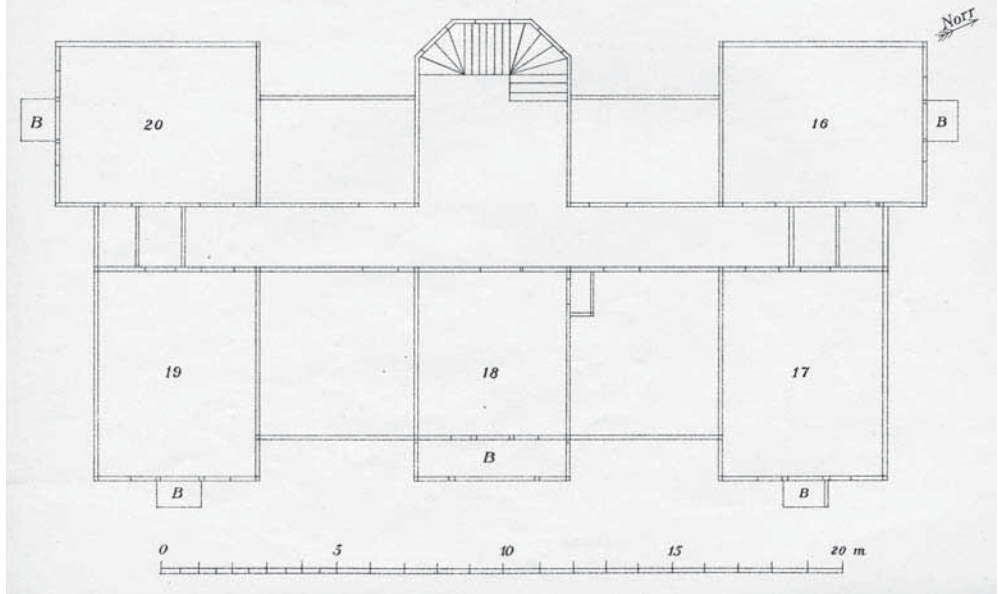

"Tvärgenomskärning". Värmeapparaten för centraluppvärmning är tydligt redovisad i bottenvåningen.

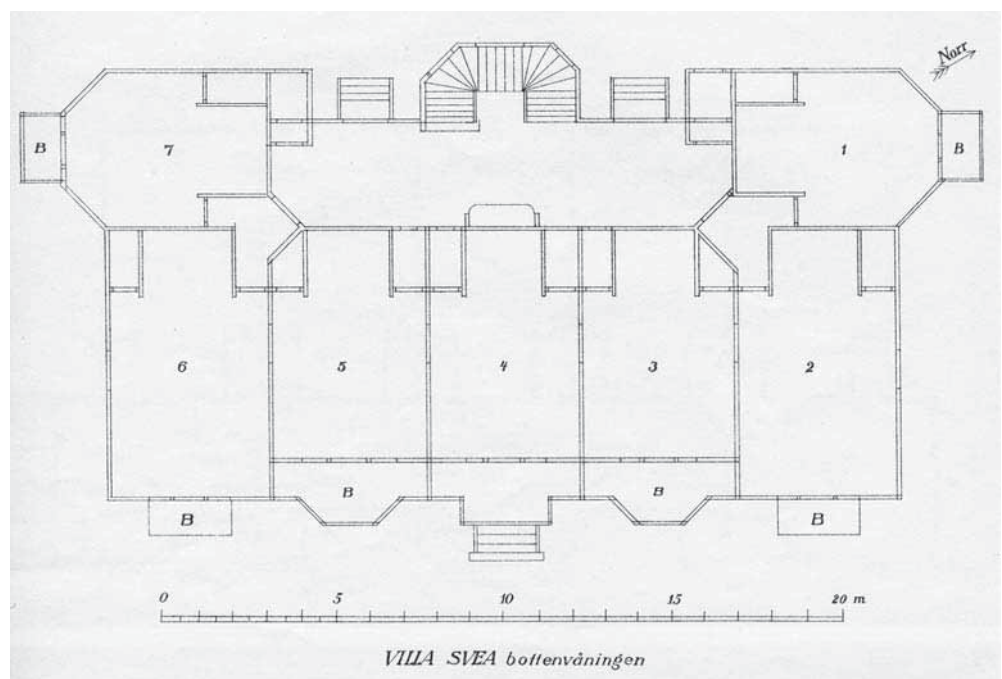

Naturstora detaljer till hotellpavillon i Hjo. Stämpel Adrian C. Peterson, arkitekt.

VILLA SVEA 2 tr. upp

VILLA SVEA 1 tr. upp

VILLA SVEA bottenvåningen

Villa Svea,
planer.
Odaterade.

10.12 Uthuset

Uthuset 2005.

Historik

Också det lilla uthuset intill Villa Eira ritades av Adrian Peterson. På ritning anges en indelning för redskapsbod, vedskjul och utedass med latrinkista (tre bås). Enligt uppgift i uppmätningmaterialet från 1994 har byggnaden använts som personalbostad, men detta har inte kunnat styrkas av andra källor.

Tidigare utseende

Byggnadens ursprungliga utseende finns inte dokumenterad genom äldre foto. Fasadskissen visar en något avvikande utformning vad gäller dörrlägen och fönsterplacering.

Trots sin litenhet har byggnaden formats med en stor detaljrikedom; träpanelens riktning varierar horisontellt, vertikalt och diagonalt mellan ett indelande listverk och gallerverket över gavlarnas täta dörrar ger dagsljusinsläpp. De stora konsoler som bär upp taksprången har getts en distinkt kurvatur, noga angiven som mall på detaljritningen i "naturstor" skala. Takbeklädningen utgjordes av papp, lagd över trekantslist, och det valmade taket avslutas med två ventilationshuvor av jalusityp.

Senare åtgärder

Taket restaurerades 1999 - 2000.

Dagens utseende

Det mycket välbevarade uthuset används idag som sommarbutik för konsthantverk. Det omlagda taket utgör numera ett av parkbebyggelsens få exempel påläggning av takpapp över trekantslist, en takutformning som var ursprunglig på flertalet byggnader i parken.

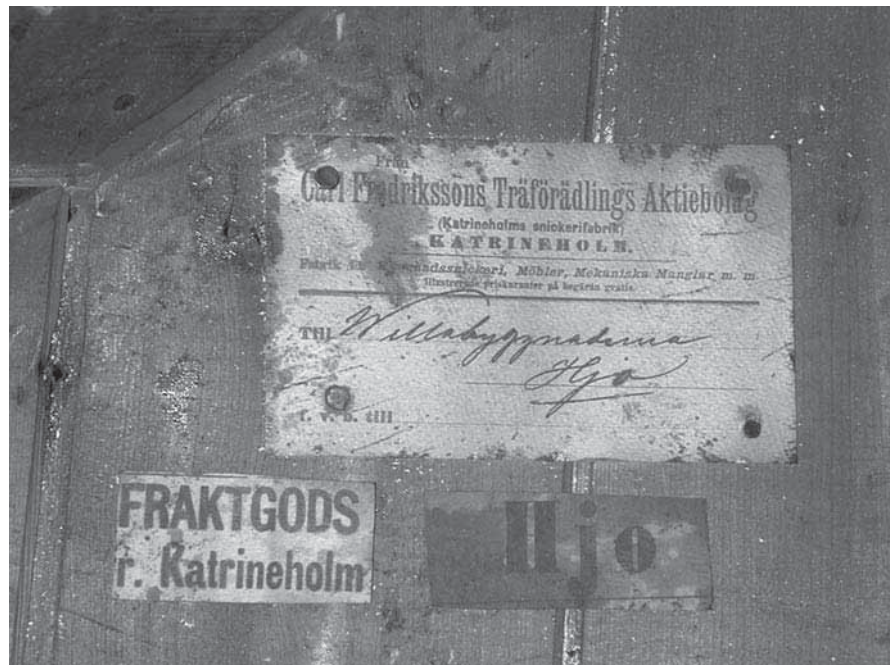
Mål

- Ett löpande underhåll i syfte att bevara byggnadens ursprungliga utseende

Förslag till åtgärder

- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder.
- Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder och eventuella ytterligare förändringar.

Känd ritningsdokumentation

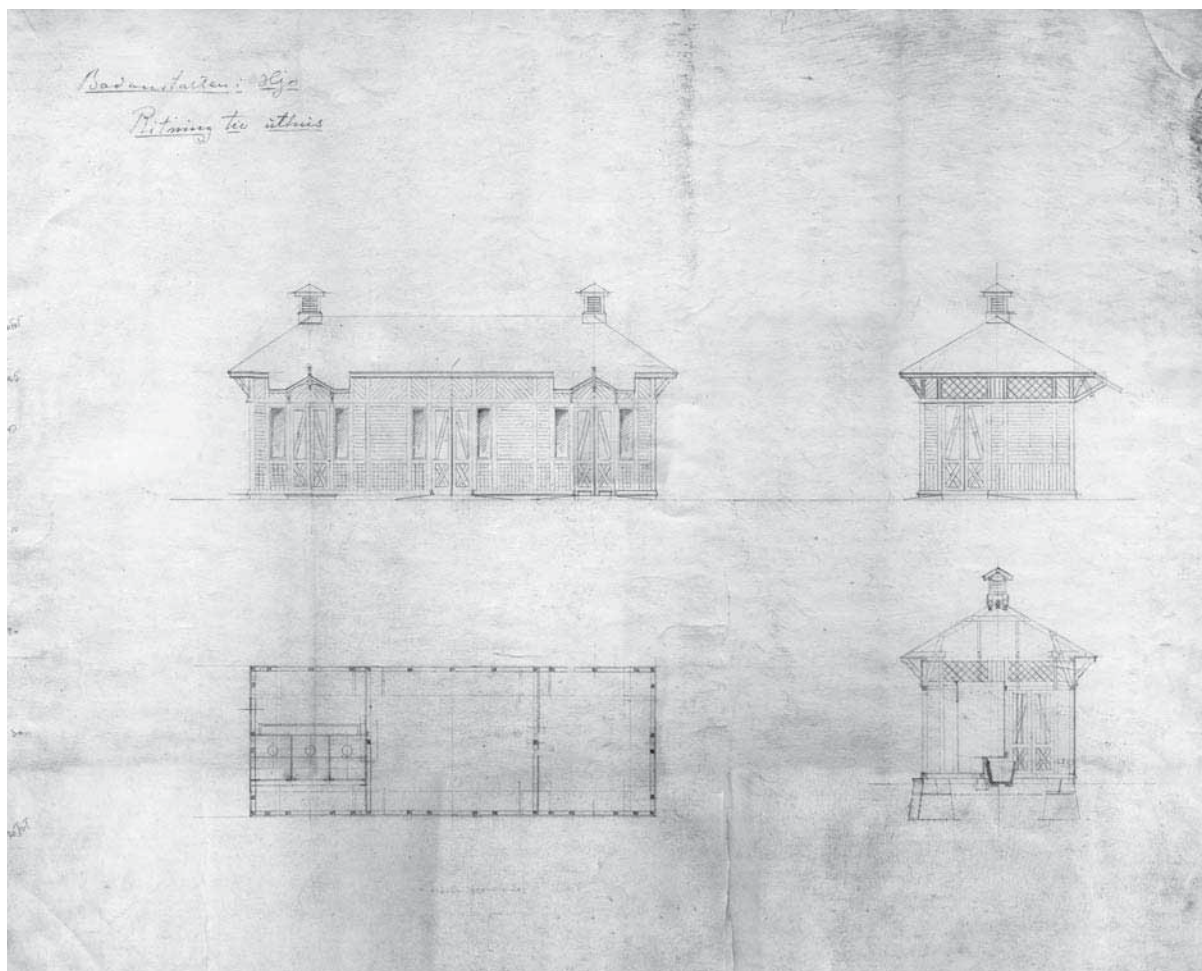
I samband med restaureringen 1999-2000 upptäcktes följande etiketter på takhuvarnas insida, vilket visar att dessa var levererade från en snickerifabrik i Katrineholm. Med den utvecklade industrialismen följde en ökad tillgång till prefabricerade byggprodukter, vilket avspeglas i Adrian C. Petersons byggnader. Foto Niclas Froh

Region- och stadsarkivet, Göteborg:

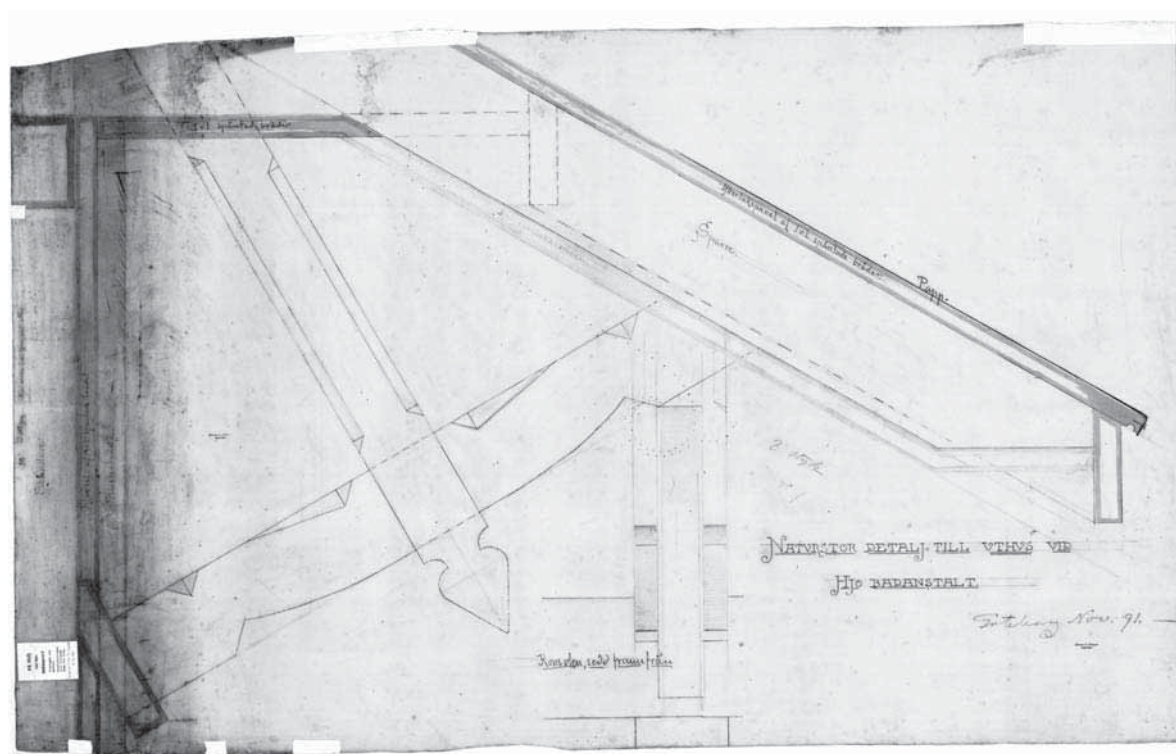
- Skiss, plan och fasader. Osignerad

Hjo kommunarkiv:

- Ritning till uthus vid Hjo Badanstalt. Stämpel Adrian C. Peterson
- Naturstor detalj till uthus vid Hjo Badanstalt (2 ritningar)
Göteborg Nov 91 Stämpel Adrian C. Peterson

"Badanstalten i Hjo. Ritning till uthus". Region- och stadsarkivet, Göteborg.

"Naturstor detalj till uthus vid Hjo Badanstalt". Göteborg Nov. 92. Stämpel Adrian C. Peterson, arkitekt.

10.13 Eirapaviljongen

Eirapaviljongen till vänster i bild. Flygfoto 1932.

Historik

Eirapaviljongen ritades av arkitekten Lars Kellman och blev den sista byggnad som uppfördes för Kuranstalten i själva parken. Paviljongen är belägen mellan Varmbadhuset och Villa Eira. Kellmans notering på en av skisserna visar att det förekommit diskussion om placeringen:

”Denna plan går ej godt på föreslagna byggnadsplatsen, Svår att klara i fasad. - Sjön synas lika godt å andra planförslaget. - De som önska draga sig undan placera sig längre ned på veranda o detta går bra. - Andra förslaget har på alla områden företräde”. Det framgår dock inte vilket förslag som slutligen kom till utförande.

Eirapaviljongen byggdes i första hand som sällskapssalong:

”I den nybyggda ’Eirapaviljongen’ söder om badhuset, som får disponeras af II klassens kurgäster, finnas likaledes piano och tidningar tillgängliga. - I denna paviljong hållas under högsommaren dagliga andaktsstunder,”
(Hjo Badanstalt 1907).

Tidigare utseende

Paviljongen inrymde en samlingssal med tillhörande kapprum samt en liten toalett. Längs fasaden mot varmbadhuset löper en öppen veranda, som vidgas till, en åttakantig planform, krönt av en pagodformad tornhuv. Skisserna illustrerar även ett högre och spetsigare förslag för tornets utformning.

Eirapaviljongen är en träbyggnad på torpargrund. Fasaderna karaktäriseras av nätta detaljer med jugendkaraktär, som de tidstypiska fönstren med småspröjsade överrutor, verandaräckets slanka spjälor och sparsamma pelardekor. Ett särskilt framträdande drag är det solstråleliknande spröjsverket för verandans överglas.

Eirapaviljongen. Äldre, odaterat fotografi.

Eirapaviljongen 2005.

Senare åtgärder

I mitten av 1990-talet skedde en ombyggnad för restaurangändamål.

Dagens utseende

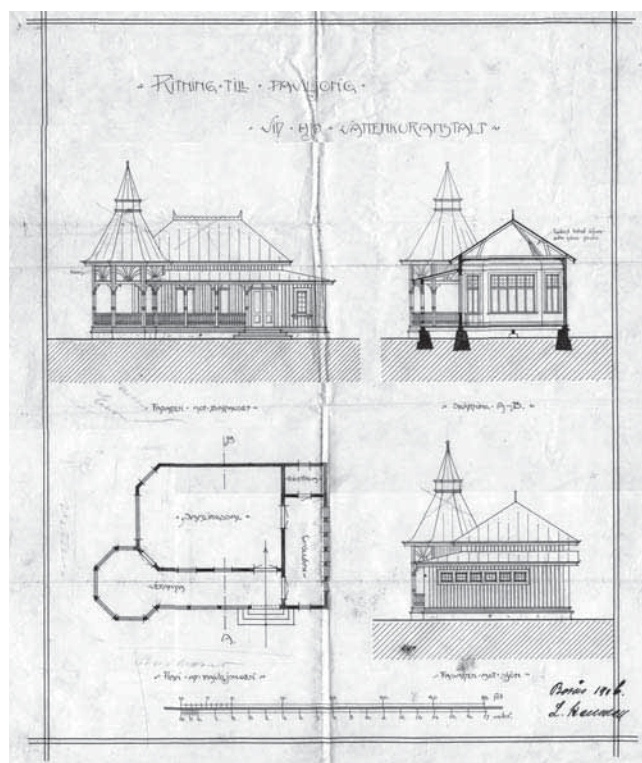
Verandan har glasats in och i det forna kapprummet har inrättats ett restaurangkök. I övrigt framstår Eirapaviljongen som mycket välbevarad såväl till exteriör som interiör.

Mål

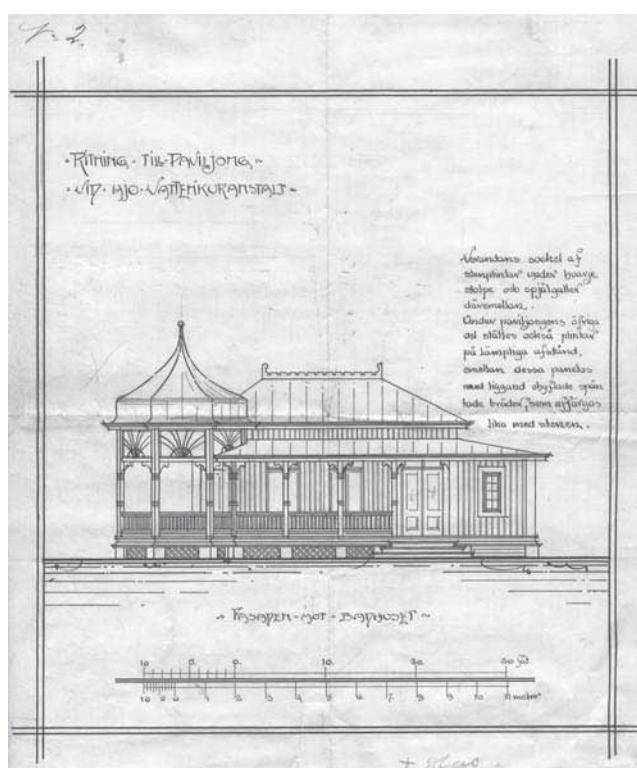
- Fortsatt användning för publika ändamål.
- Ett löpande underhåll i syfte att bevara och stärka byggnadens ursprungliga utseende.
- Stor varsamhet iaktas för fasadens många bevarade detaljer.
- Interiörens originaldetaljer underhålls med varsamhet.

Förslag till åtgärder

- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder.
- Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder och eventuella ytterligare förändringar.

”Ritning till paviljong vid Hjo Vattenkuranstalt”. Borås 1906 L. Kellman. Ritningen visar en spetsigare utformning av tornet än vad som blev byggt.

”Ritning till paviljong vid Hjo Vattenkuranstalt” visar det utförda alternativet.

Känd ritningsdokumentation

Hjo kommunarkiv:

- Skiss till Eirapaviljongen. Plan. Datering?
- Ritning till paviljong vid Hjo Vattenkuranstalt Plan, sektion och fasader. L. Kellman, Borås 1906.
- Uppmåtningsritning. VBB? 1987
- Ombyggnad för restaurangändamål. Arkitekt Stefan Smedegård, 1996

10.14 Strandbadet

En tidsbild från det nybyggda Strandbadet.

Historik

I mitten av 1910-talet hade det gamla kallbadhuset tjänat ut och ett nytt friluftsbad, "Strandbadet", inrättades vid strandkanten norr om hamnen. Anläggningen var till en början uppdelad i en dam- och en herrsida, åtskilda av ett tätt staket närmast stranden och längre ut i vattnet av insynsskyddande skynke. För badhytternas utformning medverkade arkitekt Lars Kellman, däremot är inte de två större omklädningsbyggnaderna tillkomst dokumenterad.

"Friluftsbad med öppet tillträde till Vätterns för sin klarhet och friskhet kända vatten serveras i det norr om hamnen nyuppförda strandbadet." (Hjo Badanstalt 1915)

1918 infördes entréavgift till parken. I samband med detta uppfördes sannolikt den mindre entrébyggnad som var belägen strax söder om badet.

Entrébyggnaden till Strandbadet och parken..

*Strandbadet.
Bilderna från olika tidsepoker visar att olika färgsättningar förekommit.*

Strandbadet 2005.

Tidigare utseende

Med en lite större entrékur som mittaxel byggdes på vardera sidan fyra mindre badhytter och en större omklädningsbyggnad. Badhytternas utformning följde i stort Kellmans skiss, och de små byggnaderna med kuverttak associerar till vaktkurer, uppställda på parad längs strandlinjen. Dock genomfördes inte hans mer lättsamma färgsättning med en stor siffra på varje dörr som ett dekorativt inslag.

Samtliga byggnader hade enhetligt målade träpaneler och ljusa tak, möjligen plåttak. Badhytternas glasade dörrar mot sjösidan och fönstren mot landsidan hade småspröjsade rutor. På samtliga tak fanns flaggstänger, flaggor och vimplar bidrog till att ge strandbadet en festlig prägel.

Senare åtgärder

Entrébyggnaden skall enligt uppgift har sålts på auktion 1951. Det intilliggande Guldkroksbadet med en stor, tempererad, bassäng invigdes 1966.

Dagens utseende

Strandbadets byggnader är i huvudsak intakta. Landsidans fönster är dock igensatta och ytterdörrarna har bytts ut mot täta dörrar av modernare typ. Färgsättningen avviker från det tidigare, enhetligare utförandet.

Mål

- Fortsatt användning för friluftsbad.
- Ett löpande underhåll i syfte att bevara och stärka byggnadens ursprungliga utseende.

Förslag till åtgärder

- Utbyte av dörrar till ursprunglig typ
- Fortsatt löpande underhåll baserat på traditionella material och metoder.
- Kunskap om byggnadens tidigare utseende utgör utgångspunkten för alla åtgärder och eventuella ytterligare förändringar

Känd ritningsdokumentation

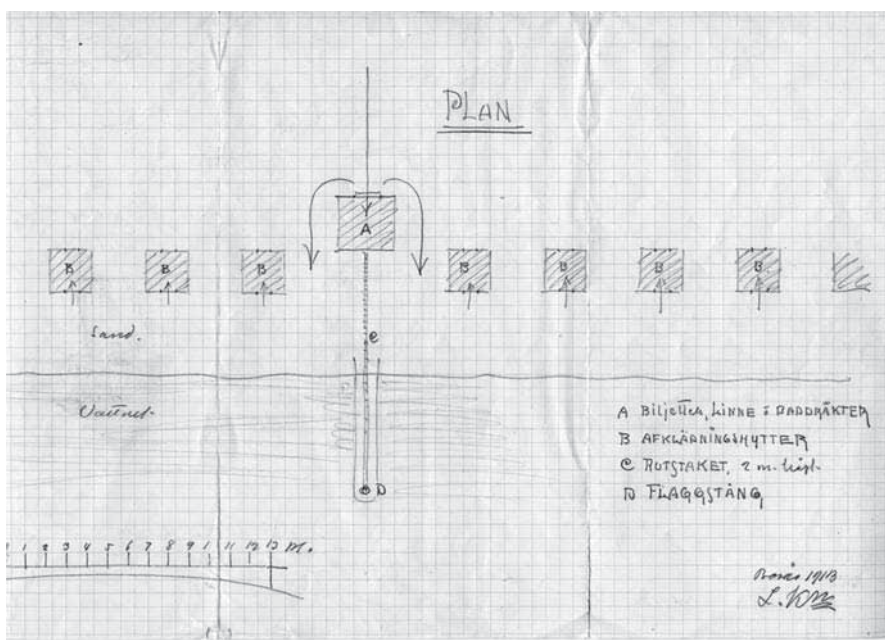
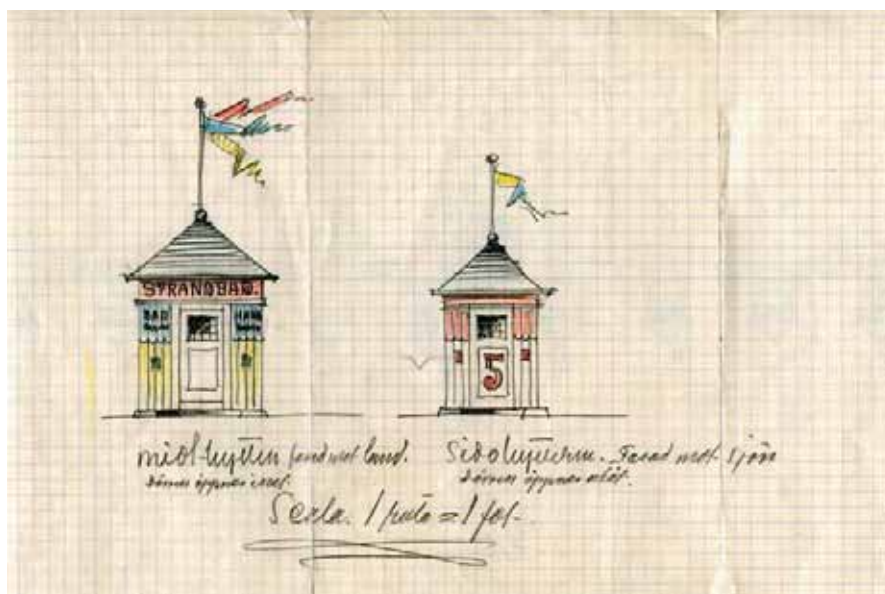
Hjo kommunarkiv:

- Skiss till strandbadets badhytter. L. Kn, Borås 1913

För de större omklädningsbyggnaderna har inga ritningar påträffats.

Entrébyggnaden är endast känd via enstaka fotografier.

Lars Kellman: Skisser för Hjo Strandbad. Ritningarna har olika grad av förminskning.

10.14 Villa Olga

AB Wretens Mejeriers avd i Hjo. Arkivfoto Västergötlands Museum.

Villa Olga 2005.

Historik

Enligt uppgift uppfördes Villa Olga 1883, någon ursprunglig dokumentation har dock inte påträffats. Byggnaden ägdes inte av Vattenkuranstalten och vissa källor gör gällande att den ursprungligen varit mejeri. Arkivuppgiften till nedanstående foto från Västergötlands Museum anger "AB Wretens Mejeriers avd i Hjo". Villa Olga var sannolikt mejeristbostad till det mejeri som låg drygt femtio meter rakt västerut i kvarteret Rödingen. På 1906 års karta över kuranstalten finns byggnaden dock med under namnet "Villa Olga", möjligen har byggnaden senare använts för inackordering av kurgäster i privat regi.

Gavlarnas ornament finns inte med på det äldsta fotografiet och har tillkommit vid senare tidpunkt - en anpassning till kurlivets krav? 1950 gjordes en nybyggnad av källare under delar av huset. Villa Olgas välbevarade fasader är idag ett av parkbebyggelsens bästa exempel på lövsågsarbeten. Villan är numera privatbostad.

Känd ritningsdokumentation

- Nybyggnad av källare och trapphus för bostadshuset.
J. Wennergrens Byggnads AB, 1950.

10.16 Magasinet

Byggnaden uppfördes sannolikt som godsmagasin för järnvägen. Enligt uppgift sänktes byggnadshöjden med en våning 1978. Byggnaden inrymmer idag bland annat en butikslokal, Någon dokumentation av tillkomst och tidigare utseende föreligger inte.

Magasinet 2005.

10.17 Doktorsvillan

Enligt muntlig uppgift kallas byggnaden ”Doktorsvillan”. Inga uppgifter har påträffats som visar att huset ägdes av kuranstalten eller som beskriver dess tillkomst. Byggnaden kan anas i bakgrunden på flygfotot över varmbadhuset, se kap 10.1. Fasaderna har numera beklädnad av eternitskivor. Byggnaden är privatägd.

Doktorsvillan 2005.

10.18 Nya varmbadhuset

Historik

Byggnaden uppfördes några år efter kurortens nedläggning. Arkitekt var Vilhelm Andersson, Skövde, ritningarna är daterade 1940. Också denna byggnad benämndes ”badhus”, syftet var dock tvagningsbad. Källaren var, enligt ritning, avsedd för bland annat tvättstuga och mangelrum. Byggnaden disponeras idag för föreningsverksamhet.

Nya varmbadhuset 2005.

10.19 Nya hotell Bellevue

Hotellet tillkom i två etapper under 1970-talet och ritades av Skövdearkitekten Hans Erland Heineman. Byggnaden är placerad i parkens sydvästra hörn, och gavs, liksom sin föregångare på platsen, namnet "Bellevue".

Genom sin storlek och val av byggnadsmaterial avviker hotellet markant från tidigare byggnadstraditioner och kan ses som en typisk och väl genomförd representant för tidens byggnadsideologi.

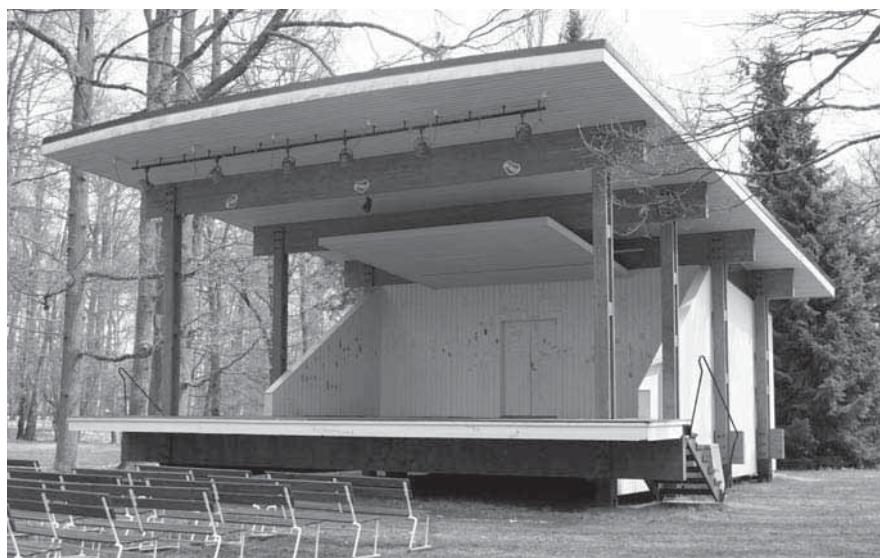
Nya Hotell Bellevue 2005

Ett dramatiskt möte mellan två epoker.

10.20 Scenen

Scenen i parkens norra del uppfördes på 1980-talet efter ritningar av byggnadsingenjör Nils-Erik Sandén i samarbete med stadsarkitekt Per-Göran Ylander.

Scenen 2005

10.21 Övriga byggnader

I parken finns också ett litet servicehus för bangolf samt en toalettbyggnad.

Bangolf 2005.

Toalettbyggnad 2005.

KAPITEL ELVA
BILAGOR

Bilaga 1

Kronologi över parken och byggnaderna

Grundande och anläggning

- 1876 17 oktober, första sammanträdet i AB Hjo vattenkuranstalt
1876 15 november, interimsstyrelsen sammanträder, beslut att anlita trädgårdsarkitekten J. J. Sternemann för att rita kurortsparken.
1877 8 januari, första bolagsstämman.
1877 mars, ordinarie bolagsstämma. Marken är inköpt, ritningar för badhuset är färdigställda. Sternemann lämnar förslag till parkanläggning, inkl kostnadsberäkning och växtlistor.
1877 augusti, Sternemann kommer till Hjo för att både ”börja och fullborda” anläggningen.
1878 1 januari, värdering av byggnader och park.
1878 Kurbadhuset och parken är färdiga liksom troligen schweizeriet i gamla parken. Vattenkuranstalten invigs.

Guldåldern

- 1881 Ett kallbadhus uppförs invid den norra hamnpiren. Hjo Byggnads AB bildas med syfte att förse vattenkuranstalten med byggnader.
1882 Boningshuset på den inköpta lantbruksegendomen köps in, byggs om och blir Villa Idun. Villa Viktoria och Villa Flora blir färdiga. Första kända kartan över parken, i ett reklamblad.
1883 Villa Olga uppförs som mejeri.
1884 Järnvägshotellet köps in, byggs om och döps till hotell Bellevue. gallringar i parken.
1885 Villa Guldkroken färdig.
1892 Villa Svea och Villa Eira färdiga.
1895 Anläggningen är fullt utbyggd.
1896 Den privatägda Villa Götha köps in på executiv auktion och införlivas med vattenkuranstalten.
1897 AB Hjo Vattenkuranstalt i likvidation. Alla tillgångar övertas av Hjo Byggnads AB.
1903 Tegelbruksjorden inköps och parken får den omfattning den har idag.
1906 (ca) Eirapaviljongen uppförs.
190? Omgestaltning av Villa Idun med jugenddetaljer.
190? Varmbadhuset byggs till.
1908 Namnbyte från Hjo Vattenkuranstalt till Hjo Badanstalt.
1910 Nuvarande magasinet, ”diversehandeln”, uppförs som personalbostäder(?).
1913 Strandbadet med strandhytterna iordningställs. Kallbadhuset vid piren rivs?
1918 Försök med entréavgift till parken. Ny entrébod och staket.

Nedläggning

- 1932 Hotell Bellevue brinner ned.
- 193? Paviljongen "Fördärvet" flyttas till Stämmorna vid Mullsjön.
- 1935 Hjo Byggnads AB i likvidation. Vattenkuranstalten köps av Hjo stad. Verksamheten upphör.
- 1937 "*De gamlas vänner*" övertar Villa Göta.
- 1942-43 Rivning av delar av badhuset.
- 1951 Entrébyggnaden såld på auktion

Nytt liv

- 1941 Datering av ritningar till putshuset (disponeras f.n. av Röda Korset).
- 1940-tal Flyktingförläggning
- 1960-tal Folkhögskola
- 1966 Badbassängen invigs.
- 1971 Nya hotell Bellevue uppförs.
- 1976 Hotell Bellevue utökas.
- 1984 Datering av ritningar till den nuvarande scenen.
- 1990 Hjo stad tilldelas Europa Nostras "*Medal of Honour*" för "bevarandet av den samlade trästaden Hjo".
- 1991 Hjo stad säljer hotellanläggningen med Bellevue och villorna Idun, Victoria, Flora och Guldkroken till Wennergrens Byggnads AB.
- 1998 Paviljongen "Fördärvet" vid Mullsjön brinner ned.

Bilaga 2

J. J. Sternemanns växtförteckning för parken, mars 1877 (avskrift).

5 st	Heracleum giganteum
2	tyska lönnar
4	tyska brokbladiga lönnar
10	svenska lönnar
1	svensk brokbladig lönn
9	kastanjer
2	brokbladiga kastanjer
3	rödblommanden kastanjer
300	svart eller klibbalar (1½ - 2 fot höga omplant.)
100	gråal eller arre (2 åriga)
1 500	björkar (1 åriga)
1	ornäsbjörk
1	buskbjörk (Bet. fruticosa)
3	hängbjörkar (Betula alba pendula)
1	hängbjörk (Betula alba tristis)
150	hvit eller avenbok (2-3 fot)
2	hvit eller avenbok, krusbladiga
1 500	rödbokar (1½ - 2 fots omplanterad)
13	rödbokar, större
7	blodbokar
7	hängbokar
1	krusbladig rödbok
9	hängaskar
20	kanadapopplar
2	silfverpopplar
1	rödek (Quercus rubra)
1	rödek (Quercus coccinea)
1	större ek
2	pyramidekar
2	brokbladiga ekar
1	krusbladig ek
1	blodek
1 500	ekar (1-1½ fots omplant) till 2 000)
4	Salix Napoleonis (hängpihl)
100	låga pilar
10	rönnar
10	oxlar
3	silfverlindar
63	storbladiga stamlindar
150	busklindar
1	krusblad lind
2	almar
1	rödbladi alm
1	Ulmus ... fastigiata
1	Ulmus macrophylla
1	brokbladig alm
4	småbladiga almar
4	Ulmus microphylla

1	hängalm
2	pyramidalmar
100	buskalmar
700	grofva buskar
160	storbladiga buskar
350	blomsterbuskar
100	frilandstörnrosor
20	Strutiopteris germanica (stora ormbunkar)

Alltid gröna växter

1 500	granar 1-1½ fots omplanterade
1 500	tallar 3-åriga omplanterade 2 000
250	lärkträd 3-åriga omplanterade 400
40	weihmoutstallar
15	brödträdtallar
8	balsamgranar
7	hvitgranar
4	östrikiska tallar
3	ädelgranar
3	nordamerikanska granar
3	silfvergranar
2	jernekar

KÄLLFÖRTECKNING

Källmaterialet

Bilden av vattenkuranstalten baseras på följande källmaterial:

Kartor över kurorten i broschyrer från 1882, 1893, 1907, och 1912.

Kartorna över parken överensstämmer såväl med varandra som med dagens anläggning, vilket gör det sannolikt att de avbildar det verkliga förhållandet.

Fotografier från Hjo stadsarkiv och Västergötlands Museum. Många av fotografierna är odaterade.

Fotografierna är en säker och informativ kunskapskälla. Flertalet fotografier är odaterade, men med ledning av klädedräkter och trädens tillväxt kan man ändå bilda sig en ungefärlig uppfattning om fotograferingsår. Byggnaderna är huvudsakligen fotograferade från parksidan.

Beskrivningar, till stor del från kurortens broschyrer och från minnesskrifter.

Övriga arkivhandlingar, såsom brev, kostnadsförslag, växtlistor och fakturor från växtinköp.

Beskrivningarna är i en del fall hämtade från kurortens broschyrer där det finns anledning att tro att man i viss mån ville försköna verkligheten. Beskrivningar ur minnet som har tecknats ned under senare år kan vara mycket informativa, men är inte alltid helt tillförlitliga.

Äldre fotografier

Där inget annat anges är bilderna hämtade från Hjo kommunarkiv.

Nytagna fotografier

Parkmiljö, kapitel 6, 7, 8, 9: Kolbjörn Waern

Nytagna flygfoton: Per Petersson

Byggnader, kapitel 3, 6, 7, 10: Ingrid Sporre, Forsviks Industriminnen.

Digitala original förvaras på Forsviks Bruk.

Kartor

Hjo stad, 1856,	Lantmäteriet
Häradskartan, ca 1880,	Lantmäteriet
Plankarta 1882,	Hjo stadsarkiv
Plankarta 1893,	Hjo stadsarkiv
Plankarta 1906,	Hjo stadsarkiv
Plankarta 1907,	Hjo stadsarkiv
Plankarta 1912,	Hjo stadsarkiv

Kurortsbroschyrer (Hjo stadsarkiv)

1882
1906
1907
1915

Inventeringar

Stadsbyggnadskontorets inventering av växter m.m. i Stadsparken, 2004

Skrifter

Hjo kommun

Detaljplan Norr 3:59, del av, 2001

Jacobsson, Anna

Värden i Hjo stadspark, 2002

Scandiaconsult

Hjo stadspark, Åtgärdsförslag, 1989

Svenska Turistföreningen

Hvilo- och kurorter i Sverige, 1905

Stiftelsen Forsviks Industriminnen, Lars Bergström och Ingrid Sporre

Villa Götha, Stadsparken, Hjo. Åtgärdsprogram för fasadkomplettering, 2003

Övrigt källmaterial

Sternemanns kostnadsförslag, växtlistor, korrespondens m.m. Hjo stadsarkiv.

Litteratur

Andersson Ulla, Hedberg Eivor, Nordmark Ulla

Mössebergsparken. Minnen från en kurort, Gummessons Tryckeri, Falköping, 1979

Andersson Sven-Ingvar, m.fl.

Ronneby Brunn under 200 år, Byggförlaget 2005

Bergmark Matts,

Bad och bot: om vattnet som läkemedel och njutningsmedel, Prisma 1991

Bergström Lars & Carlquist Thomas,

Skövde, stadsplanering och bebyggelse 1760-1960, Kulturhistoriska miljöer, Skaraborgs Länsmuseum, Skövde kommun 1991

Birgersson Birgitta,

Hjo vattenkuranstalt 1878-1935 – en glansepok i Hjos historia
Hjo Hembygdsförening 1998

Carlsson Gunnel,

Nya staden och vattenkuranstalten med badpark
Uppsats 60 poäng Högskolan i Skövde/Konstvetenskap 1993

Carlsson Gunnel,

Kurgäster och Hjobor - ett konfliktfyllt möte?
Uppsats 40 poäng Göteborgs Universitet/etnologi 1995

Helander, Nils (red.)
Hjo: Guldkroksbygden I, 1953
Forsberg, Josef
Hjo Vattenkuranstalt

Helander, Nils (red.)
Hjo: Guldkroksbygden III, 1969
Wernquist, Joh:s
När Hjo var kurort

Helander, Nils (red.)
Hjo: Guldkroksbygden III, 1969
Villa Götha – ett trivsamt hem för äldre

Kjellin Maja,
Några verk av arkitekt Adrian Crispin Pettersson,
Årstryck Göteborgs Historiska Museum 1969

Löfvenskjöld Ch. Em,
Landtmannabyggnader huvudsakligen för mindre jordbruk jämte
material och arbetsbeskrivningar,
Faksimil 1890 – 1990, Lantbruksstyrelsen

Elisabeth Mansén,
Ett paradis på jorden: om den svenska kurortskulturen 1680 - 1880,
Atlantis 2001

Pettersson P. A.
Landtmannabyggnader,
Ritningar för alla områden inom landthushållningen såsom bostäder, meje-
rier, ladugårdar och redskapshus m.m. jemte material och kostnadsförslag,
C. A. V. Lundholms Förlag Stockholm 1889

Pihl Atmer Ann Katrin & Tham Jan,
Sommarnöjen vid vattnet, Albert Bonniers Förlag

Setterby Åsa,
Ronneby Brunnspark, Vårdplan, Inst. För landskapsplanering,
Alnarp, 2000

Simonson Rune,
Aktiebolaget Hjo vattenkuranstalt, Hjo 1978

Stackell Lars,
Västkusten förr. Badortsmiljöns liv och bebyggelse under 1800-talet
Natur och Kultur 1975

Ylander Per-Göran,
Hjo Trästaden vid Vättern, 1993

Björkman, Eva,
Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1985.
Rekreation och turism/ hälsobrunnar och badinrättningar

Jacobwsky, Carl Vilhelm
Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1977/1978.
Något om hälsokällor i Västergötland

Julihn, Eric
Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 2001-2002
”Till herrarnas disposition - något om trädgårdsarkitekten J. J. Sterneman”

Tidningsartiklar

SLA 1999 04 17
Gabriella Andersson

Hjo tidning 1918 05 18
Annons om förbud att plocka vitsippor i parken

Webb

www.ilhage.se/arkitekt/
www.artemisla.no/arkitekter/sverige/peterson.a.c.html

Adresser

Wærn Landskap
Landskapsarkitekt LAR/MSA Kolbjörn Wærn
Anna Östvägen 6
426 68 V. Frölunda
Tel: 070-483 46 26
E-post: kolbjorn.waern@telia.com

Forsviks Industriminnen / Västarvet
Arkitekt SAR/MSA Ingrid Sporre
Bruksvägen 2
546 73 Forsvik
Tel 0505 - 18840
E-post: info.forsvik@vgregion.se www.forsvik.com

PROJEKTANSVARIG
Per-Göran Ylander
Hjo kommun

Antaget av kommunfullmäktige i Hjo kommun
29 SEPTEMBER 2008

ISBN 978-91-633-4821-1